

1999-11-25

þÿ™ Ã Ä ç Á^{1 0} ñ - æ µ Í Ç ç Â 6

þÿ • » µ Å , µ Á ç Ä Å À ±

<http://hdl.handle.net/11728/7724>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

E

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

25 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1999

6

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Η ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΕΞΙ

«Πιλότος» ο Βενιζέλος,
ανένδοτος ο Πλαστήρας

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ALPHA ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

«Φωνή λαού – οργή θεού»:

«**Ε** ίστε ένας γενναίος άνδρας, αλλά μια φωνή βοώντος εν ερήμω. Να σας παρηγορεί όμως η σκέψη ότι, στις μέρες μας, η ερημος απλώνεται ολούθε και ότι, τελικά, δεν ακούγονται παρά οι μοναχικές φωνές μέσα στην έρημο» (Από επιστολή του Thomas Mann προς τον E. Belzner, 7.10.1950).

Κ αυχιόμαστε οι Νεοέλληνες ότι η λέξη «φιλότιμο», που σημαίνει μια, όπως θέλουμε να πιστεύουμε, χαρακτηριστική για το κοινωνικό μας σύνολο στάση ζωής, έναν άγραφο ηθικό κώδικα, δεν αποδίδεται παρά μόνον περιφραστικά σε μια οποιαδήποτε από τις γλώσσες των δυτικών μας εταίρων. Με τη σειρά του, όμως, θα μπορούσε και ένας Γερμανός (αλλά και ένας Τσέχος) να μας αντιπείνουν ότι και στη νεοελληνική είναι αδύνατο να μεταφραστούν μονολεκτικά λέξεις-κλειδιά από τους δικούς τους προφορικούς κώδικες. Για παράδειγμα: το γερμανικό Rücksicht (και το ταυτόσημό του ohled στα τσεχικά) δεν μπορεί να μεταφρασθεί στη γλώσσα ενός λαού, για τον οποίο το ατομικό έχει συνήθως την προτεραιότητα έναντι του συλλογικού, παρά μόνον με μιαν ολόκληρη φράση: «η συμπεριφορά εκείνου που ρίχνει μια ματιά, που προσέχει, μήπως η στάση του ενοχλεί όσους είναι πίσω του (ή γύρω του)».

Ο εμπειρικός κανόνας ότι ο προφορικός κώδικας επικοινωνίας, η γλώσσα, αποτελεί μιαν αντικειμενική κατηγορία, στην οποία αντικατοπτρίζεται η κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και η συλλογική νοοτροπία που χαρακτηρίζει τους χρήστες της γλώσσας αυτής, επιβεβαιώνεται και από την περίπτωση που βρίσκεται στο επίκεντρο του σημερινού μας σημειώματος: στην καθ' ημάς νεοελληνική μάς είναι αδύνατο να αποδώσουμε τη σημασιολογική διαφορά που εκφράζεται στα αγγλικά με τις λέξεις statesman και politician. Ως «πολιτικό» χαρακτηρίζει η γλώσσα μας εξίσου και το άτομο εκείνο που έχει επιλέξει να μας εκπροσωπεί (αδιάφορο με ποιον τρόπο) στο Κοινοβούλιο (politician), αλλά και τον ηγέτη εκείνον (τον statesman), που θέτει τα υψηλά ιδανικά του και τις σπάνιες δεξιότητές του στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου.

Η λεκτική αυτή ισοπέδωση στη γλώσσα μας δεν είναι, νομίζουμε, τυχαία, αλλά είναι απότοκο μιας ιστορικής πραγματικότητας. Οι δεκαεπτά δεκαετίες ελεύθερου βίου του νεοελληνικού κράτους με τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς που μεταφτυτεύτηκαν από τη Δύση φέρουν τη σφραγίδα της σταθεράς εκείνης, που κυριαρχεί στην πολιτική κουλτούρα μας: του λαϊκισμού.

Ο λαϊκισμός, αν επιχειρούσαμε να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο του όρου, αποτελεί το καθοριστικό στοιχείο της ατελούς λειτουργίας ενός πολιτειακού συστήματος. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να αντικατοπτρίζει ένα πρωιμότερο στάδιο εξέλιξης των κοινοβουλευτικών θεσμών, όπως είναι, για παράδειγμα, η περίπτωση με τα μονοκομματικά συστήματα στις αναπτυσσόμενες χώρες σήμερα, ή με το κίνημα του Περονισμού ή, ακόμη, με τα αγροτικά κόμματα στα Βαλκάνια κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ο λαϊκισμός, ωστόσο, μπορεί να χαρακτηρίζει και την οπισθοδρόμηση στη λειτουργία των θεσμών εκπροσώπησης του πολίτη, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τα φασιστικά καθεστώτα του Μεσοπολέμου στην Ευρώπη. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο λαϊκισμός αυτοπροβάλλεται ότι εκπροσωπεί τη «φωνή του λαού» στο σύνολο ή στην πλειονότητά του. Την κορυφαία φάση του λαϊκισμού, την πιο τραγική στιγμή της νεοελληνικής μας περιπέτειας, αποτελεί η 15η Νοεμβρίου του 1922. Τότε, που οι ηγέτες της Επανάστασης υπακούοντας, όπως οι ίδιοι πίστευαν, στη «φωνή του λαού» έστειλαν τους έξι πολιτικούς στο εκτελεστικό απόσπασμα. «Δεν παραδέχομαι», θα πει αργότερα ο Θ. Πάγκαλος, «ότι διέπραξαν συνειδητήν προδοσίαν... αλλά υπήρξαν μοιραία και αναγκαία θύματα εις τον βωμόν της Πατρίδος».

Π όσο καθαρά αφουγκράζονταν τη «φωνή του λαού» οι πολιτικοί μας εκείνοι που, πριν από μερικά χρόνια, ξεσέκωσαν την Ομογένεια για την «κλοπή του Ονόματος» και πόσο ανυστερόβουλοι είναι οι κομματικοί αρχηγίσκοι σήμερα, που υποκινούν τις «λαϊκές ετυμηγορίες» στην Πλατεία Συντάγματος;

Μ

ετά τη συντριβή της Μ. Ασίας (Αύγουστος 1922) ξεκινά η δική «των ενόχων της εθνικής καταστροφής».

Στις 11 Σεπτεμβρίου 1922 ξεσπά στη Χίο και στη Μυτιλήνη η επανάσταση του συνταγματάρχη Νικόλαου Πλαστήρα, στην οποία μετέχουν οι συνταγματάρχες Παν. Γαρδίκας, Στυλ. Γονατάς κ.ά.

Οι επαναστάτες μεταξύ άλλων ζητούν:

1. Την παραίτηση του Κωνσταντίνου «χάριν της παριδος, υπέρ του διαδόχου».
2. Την άμεση διάλυση της Εθνοσυνέλευσης.
3. Το «σχηματισμό κυβερνήσεως ακρούου και εμπνεούσης εμπιστοσύνην εις την Αντάντ».

Το βράδυ της 13ης Σεπτεμβρίου οι δυνάμεις των επαναστατών φτάνουν στο Λαύριο και στις 15 Σεπτεμβρίου σχηματίζουν την κυβέρνηση Σωτ. Κροκιδά, στην οποία η επανάσταση παραχωρεί μέρος της εξουσίας της. Στις 30 Σεπτεμβρίου ο Κωνσταντίνος αναχωρεί με αγγλικό πολεμικό από τον Ωρωπό και θα πεθάνει μερικούς μήνες αργότερα στο Παλέρμιο της Ιταλίας. Στις 12 Οκτωβρίου η επανάσταση ανακοίνωσε τη σύσταση έκτακτου στρατοδικείου που θα δίκασε τους υπευθύνους της μικρασιατικής καταστροφής.

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος αναλαμβάνει την ανάκριση και ζητεί την παραπομπή των υπουργών του Κωνσταντίνου στο έκτακτο στρατοδικείο με την κατηγορία της «εσχάτης προδοσίας».

Το στρατοδικείο εγκαθίσταται στη Βουλή. Η αίθουσα πρακτικών μετατρέπεται σε κοιτώνα των υποδίκων. Η αίθουσα αντιπολιτεύσεως μεταβάλλεται σε τραπεζαρία τους, καθώς φρουρούνται από στρατιώτες με εφ' όπλου λόχη. Τα μέλη του στρατοδικείου συνεδριάζουν στην κύρια αίθουσα. «Εξαγνισμός διά την Βουλήν η δική –γράφει το «Ελεύθερο Βήμα» της 1ης Νοεμβρίου 1922– Το αμαρτωλόν μέγαρον μετεβλήθη εις καθαρτήριον από χθες το πρωί... 1η Νοεμβρίου 1920: οι δήμιοι σύρουν την Ελλάδα εις την λαμπρόν. 1η Νοεμβρίου 1922: Η Ελλάς σύρει τους δημίους της!...»

Την προεδρία του στρατοδικείου ανέλαβε ο υποστράτηγος Α. Οθωναίος με στρατοδικές τους: Θ. Χαβίνη, Ανδρ. Παναγιωτόπουλο, Βυρ. Καραπαναγιώτη κ.ά. Επίτροποι της επανάστασης ορίστηκαν ο Α. Γεωργιάδης (εισαγγελέας του Αρείου Πάγου) και οι συνταγματάρχες Νεοκ. Γρηγοριάδης και Ν. Ζουρίδης, ενώ συνήγοροι των κατηγορουμένων παρέστησαν οι: Α. Παπαληγούρας, Κ. Τσουκαλάς κ.ά.

Η δική ολοκληρώθηκε ύστερα από 14 συνεδριάσεις και η απόφαση του στρατοδικείου εκτελέστηκε στις 11.30 το πρωί της 15ης Νοεμβρίου.

Το γραφείο Τύπου της επανάστασης έδωσε την ακόλουθη ανακοίνωση: «Την 11 και 30' π.μ. της σήμερον εις τον παρά το Γουδί χώρον εξετελέσθη εν πλήρει στρατιωτική τάξει η θανατική εκτέλεσις των εξ καταδικασθέντων υπό του εκτάκτου επαναστατικού στρατοδικείου υπευθύνων της μικρασιατικής καταστροφής, ήτοι των απαρτισάντων το συμβούλιον των πέντε πολιτικών Π. Πρωτοπαπαδάκη, Δ. Γούναρη, Ν. Σηράτου, Γ. Μπαλατζή και Ν. Θεοτόκη και του αρχιστρατήγου της ήτης Γ. Χατζηνανέστη. Της εκτελέσεως προηγήθη η στρατιωτική καθαίρεσις και η Θεία Μετάληψις εις τας φυλακαίς Αβέρωφ. Οι νεκροί, μεταφερθέντες πάραυτα εις το Α' Νεκροταφείον, περεδόθησαν εις τους οικείους των προς ταφήν. Προ της εκτελέσεως οι κατάδικοι ερωτηθέντες περί της ύστατης θελήσεώς των ουδέν ειπον».

1922: Η ΧΩΡΑ ΣΕ ΔΙΑΛΥΣΗ Η ΑΝ. ΘΡΑΚΗ ΧΑΝΕΤΑΙ

Tου ΑΛΚΗ ΡΗΓΟΥ, Πολιτικού επιστήμονα, καθηγητή Παντείου Πανεπιστημίου

ο στρατιωτικό κίνημα του '22 έχει επικρατήσει. Γύρω του, όμως, τα πάντα είναι διαλυμένα.

«Η επανάσταση» -γράφει ο Πλαστήρας στον Βενιζέλο- «ελθούσα εις Αθήνας ευρέθη προ αφαντάσιτων δυσχεριών. Ο Στρατός ήτο εν τελεία σχεδόν αποσυνθέσει, εστερημένος των πάντων, άνευ ηθικού, έτοιμος να αφήση ελεύθερον τον δρόμον διά της Θράκης και Μακεδονίας προς Αθήνας και εις τον πλέον καταφρονημένον αντιπαλον.

Παραλυσία τελεία εν τη εσωτερική διοικήσει της χώρας, ην ελυμαινετο η κακοπεστέρα συναλλαγή και η διασπάθιςς του δημοσίου πλούτου.

Οι λιποτάκται και φυ-

γάδες κατά χιλιάδας κατέκλυζον την χώραν και ληστρικά συμμοριαί εξ αυτών εκαθίστον προβληματικόν τον βίον εν υπαίθρω. Και το λυπηρότερον, εν εκατομμύριον προσφύγων, εν αξιοθρηνήτω καταστάσει, συνεσωρεύθη εν βραχυτάτω χρονικώ διαστήματι εις κράτος σχεδόν εν διαλύσει, με εντελώς κενά τα ταμεία του και με ελαχίστας προμηθείας σίτου...».

Η λακωνική αυτή στρατιωτική γραφή δείχνει ανάγλυφα το μέγεθος της κατάστασης.

Ας προσθέσουμε μόνο την ξαφνική πτώση μισθών και μεροκάματων, την ανεργία και την πλήρη εξαθλίωση μεγάλων λαϊκών μερίδων, για να έχουμε ολοκληρωμένη την εικόνα μιας χώρας νικημένης και κατεστραμμένης, που έχει να αντιμετωπίσει το μεγαλύτερο πρόβλημα της Ιστορίας της.

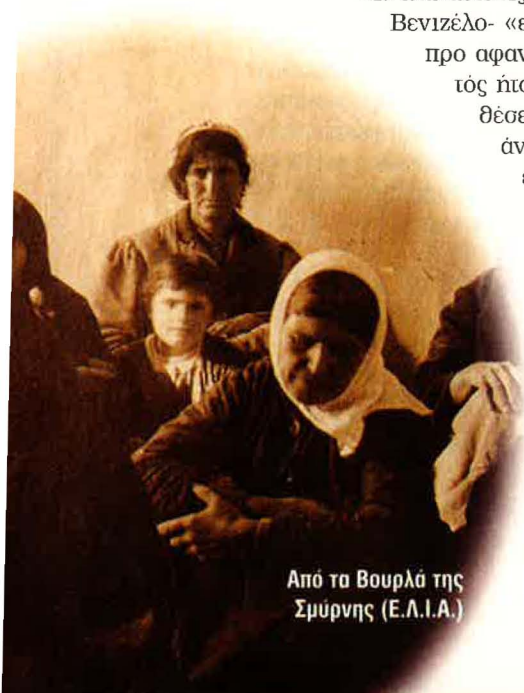
Κυβέρνηση Κροκιδά

Μπροστά σ' όλα τούτα και τον επαπειλούμενο κίνδυνο ευρύτερης κοινωνικής ανατροπής, επείγει ο σχηματισμός κυβέρνησης και η απαρχή στοιχειώδους επαναλειτουργίας της κρατικής μηχανής.

Η επαναστατική Τριανδρία απευθύνεται προς το σκοπό αυτόν στο μειριοπαθή συντηρητικό πολιτικό **Αλέξανδρο Ζαΐμη** -παλιό αρμοστή της Κρήτης μετά την Επανάσταση του Θερίσου και την έξωση του πρίγκιπα Γεωργίου- ο οποίος στο παρελθόν, όπως και αργότερα άλλωστε, χρησιμοποιήθηκε ως λύση «έκτακτης ανάγκης».

Ο Αχαιός πολιτικός, που βρισκόταν εκείνο τον

Από τα Βουρλά της Σμύρνης (Ε.Λ.Ι.Α.)

Πρόσφυγες από τη Μ. Ασία σε κατάστρωμα πλοίου στ' ανοιχτά του Πειραιά (Ε.Λ.Ι.Α.)

καιρό στην Αυστρία, δεν αρνήθηκε την πρόταση, δεν έδειχνε όμως και ιδιαίτερη βίαση για να αναλάβει την κυβέρνηση.

Ετσι, στις 17 Σεπτεμβρίου, δύο μέρες από την είσοδο των κινηματιών στην πρωτεύουσα, ορκιζόταν νέα κυβέρνηση με αντιπρόεδρο εκτελούντα χρέη πρωθυπουργού το μετριοπαθή βενιζελικό **Σωτήριο Κροκιδά** και έντεκα μέλη.

Η Επαναστατική Επιτροπή παραχώρησε στην κυβέρνηση μέρος της εξουσίας που είχε συγκεντρώσει, όχι όμως και το σημαντικότερο.

Ενδοκινηματικές διεργασίες και αντιθέσεις

Εν τω μεταξύ, στους κόλπους των κινηματιών αξιωματικών έχουν αρχίσει έντονες διεργασίες και συγκρούσεις. Οι πλέον αδιάλλακτοι, υπό τους **Πάγκαλο**, **Οθωναίο** και **Χατζηκυριάκο**, αλλά και τον **Αλέξανδρο Παπαναστασίου**, πιέζουν για άμεση δίκη και εκτέλεση των κρατούμενων πολιτικών τους αντιπάλων.

Ο Πλαστήρας τούς πληροφορεί ότι οι προεβευτές των Δυνάμεων είχαν απαιτήσει κανονική και όχι συνοπτική διαδικασία. Αποψη με την οποία συμφωνούσαν και οι μετριοπαθείς βενιζελικοί με εκπρόσωπο το στρατηγό **Δαγκλή**, αλλά και οι Πλαστήρας και **Γονατάς**.

Ένα άλλο ρεύμα, κυρίως κατώτερων αξιωματι-

Οι αδιάλλακτοι πιέζουν για εκτέλεση με συνοπτικές διαδικασίες. Πλαστήρας, μετριοπαθείς, Βενιζελικοί, θέλουν κανονική δίκη

κών με κύριους εκπροσώπους τον Μπακιριτζή και τον Ψαρρό, προχωρά ακόμη πιο ριζοσπαστικά σε σκέψεις με κοινωνικό και φιλεργατικό περιεχόμενο. Κάτω από την πίεση των τελευταίων μάλιστα, αφέθηκε ελεύθερη και η ηγεσία του Σοσιαλεργατικού Κομμουνιστικού Κόμματος από τις φυλακές Συγγρού, που την είχε κλείσει το κωνσταντικό καθεστώς ως... υπεύθυνη της Μικρασιατικής Καταστροφής!

Η επίδραση βέβαια της ηγεσίας της Κομμουνιστικής Αριστεράς στις όλες διεργασίες είναι ανύ-

Παράγκες στα προσφυγικά (Ε.Λ.Ι.Α.)

Σκηνές και παράγκες

παρκτη, οι δε προτάσεις που προβάλλει - προσέγγιση με την ΕΣΣΔ για μεσολάβηση στο κεραλικό καθεστώς για έντιμη ειρήνη, άμεσες εκλογές με απλή αναλογική, κατάργηση λογοκρισίας και αποκατάσταση όλων των ελευθεριών - φαντάζουν εκτός τόπου και χρόνου, έξω από τις διεργασίες που συντελούνται ανάμεσα στα εξαθλιωμένα εργατικά στρώματα και τους πρόσφυγες. Μόνο ανάμεσα στους χιλιάδες αποστρατευόμενους στρατιώτες φαίνονται να αποκτούν ένα περιεχόμενο, κυρίως μέσα από την κίνηση των «παλαιών πολεμιστών».

Διεθνείς εξελίξεις και περιπλοκές

Ενώ όμως στο εσωτερικό συμβαίνουν όλα τούτα, στη διεθνή σκηνή νέοι όροι διαγράφονται.

Οι τρεις κύριες δυνάμεις της Ανταντί - παρά τις έντονες μεταξύ τους διαφορές - έχουν πα σταθεροποιήσει τη θέση τους στη Δυτική Ασία. Η Αγγλία, με την κυριαρχία της πάνω στη Μεσοποταμία και την Υπεριορδανία. Η Γαλλία στη Συρία και το Λίβανο. Η Ιταλία στα Δωδεκάνησα. Και οι τρεις μαζί απαιτούν από την κεραλική Τουρκία σεβασμό των κεκτημένων τους και ουδετεροποίηση της ζώνης των Στενών.

Ο Κεράλ, όμως, από τη βίλα της όμορφης Λατιφέ πάνω απ' την καμένη Σμύρνη, δήλωνε στις 31 Αυγούστου στον Αγγλο πρόξενο ότι θεωρούσε ότι βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Βρετανία και ότι μόνο η άμεση παραχώρηση της Ανατολικής Θράκης θα ήταν δυνατό να αποτρέψει νέα σύγκρουση.

Οι Γαλλία

και Ιταλία συνιστούν άμεση αποδοχή των κεραλικών όρων και διατάσσουν τα στρατεύματά τους να αποχωρήσουν από την ασιατική πλευρά

της ουδέτερης ζώνης των Στενών, αφήνοντας μόνους τους Βρετανούς. Μονάδες τουρκικού στρατού εισέρχονται αμέσως και παραμένουν εκεί. Η κατάσταση είναι εκρηκτική.

Στο Παρίσι, έντονες διαπραγματεύσεις των τριών δυνάμεων από τις 6 μέχρι τις 10 Σεπτεμβρίου αναγκάζουν τελικά την Αγγλία σε υποχώρηση. Σε κοινή ανακοίνωσή τους προς την κυβέρνηση της Αγκυρας:

«Αι τρεις συμμαχικοί κυβερνήσεις δράτνται της ευκαιρίας διά να εκδηλώσουν ότι διάκεινται ευνοϊκώς προς τον υπό της Τουρκίας εκφραζόμενον πόθον, περί ανακαταλήψεως της Θράκης μέχρι Μαρίτσας (Εβρος) και Ανδριανουπόλεως, υπό τον όρο ότι η κυβέρνηση της Αγκυρας δεν θα αποστείλη τον στρατόν της κατά την διάρκειαν των συνομιλιών διά την Ειρήνην, εις τας περιοχάς εις ας διεκηρύχθη προσωρινή ουδετερότης. Αι τρεις σύμμαχοι κυβερνήσεις, θα χρησιμοποιήσουν την επηρροήν των διά να αποσυρθούν αι ελληνικά δυνάμεις...».

Τα όρια της Ανατολικής Θράκης θα καθορίζονταν επακριβώς σε στρατιωτική σύσκεψη για την ανακακή που θα συγκαλούνταν στα Μουδανιά της Προποντίδας, την τουρκική Ισμί ή την πάλαι ποτέ αρχαιοελληνική Νικομήδεια.

Όλα τα παραπάνω υπό τον όρο, η κυβέρνηση Κεράλ να σεβαστεί την κατεχόμενη από την Ανταντί ζώνη των Στενών και της Θάλασσας του Μαρμαρά. ■

Οικογένεια προσφύγων

Ιανουάριος 1922

Γαλλική παρέμβαση προς την Αγγλία να αποδοθούν στην Τουρκία η Μ. Ασία και η Ανατ. Θράκη (17/1)· κάτοικοι της Αδριανούπολης διαδηλώνουν υπέρ του να παραμείνει η Ανατ. Θράκη υπό ελληνική διοίκηση (25/1)· Ορίζεται η κυβέρνηση Πουανκαρέ στη Γαλλία (12/1)· πραγματοποιείται η πρώτη συνεδρίαση του δικαστηρίου της Χάγης (22/1)

Φεβρουάριος

Δημοσιεύεται το Δημοκρατικό Μανιφέστο του Αλέξ. Παπαναστασίου (12/2)· απορρίπτεται από πιστωτές του Λονδίνου αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης για την παροχή δανείου (15/2)· οι εφημερίδες της Αθήνας πιέζουν την κυβέρνηση Δ. Γούναρη να παραιτηθεί (18/2)· παραιτείται η κυβέρνηση Δ. Γούναρη (25/2)· Αρχίζουν σινο-ιαπωνικές συνομιλίες (4/2)· η Αγγλία καταγγέλλει τη συμμαχία της με την Ιαπωνία (6/2)· δημιουργείται η Γκε-Πε-Ου στη Ρωσία (6/2)· πολιτικές ταραχές και δολοφονία του προέδρου Ναρούτοβιτς στην Πολωνία (16/2)· η Αίγυπτος παύει να αποτελεί βρετανικό προτεκτοράτο κατόπιν συμφωνίας με την Αγγλία (28/2)

Μάρτιος

Ορκίζεται νέα κυβέρνηση υπό τον Δ. Γούναρη (5/3)· οι τρεις υπουργοί Εξωτερικών των Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας) που διασκέπτονται στο Παρίσι, αποδέχονται τους όρους της Τουρκίας για ειρηνική εκκένωση της Μ. Ασίας και της Ανατ. Θράκης από τον ελληνικό πληθυσμό (14/3)· οργή στην Αθήνα του αντιπολιτευόμενου Τύπου εναντίον της διακοίνωσης των Τριών Δυνάμεων (15/3)· Υπογράφεται σινο-ιαπωνική συμφωνία (28/3)

Απρίλιος

Παραίτεται εκ νέου η κυβέρνηση Δ. Γούναρη (29/4)·

κυβέρνηση Ν. Σιράτου (30/4)· ιδρύεται η Δημοκρατική Ένωση του Αλ. Παπαναστασίου (Απρ.)

Ο Ιωσήφ Σιάλιν αναλαμβάνει γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ρωσίας (3/4)· υπογράφεται η γερmano-ρωσική συμφωνία του Ραπάλλο (16/4)

Μάιος

Καταψηφίζεται και η κυβέρνηση Ν. Σιράτου (4.5)· κυβέρνηση Δ. Γούναρη-Ν. Σιράτου· Π. Πρωτοπαπαδάκη (9/5)· ο Γ. Χατζανέστης αναλαμβάνει αρχιστράτηγος των δυνάμεων της Μ. Ασίας (23/5)· Ολοκληρώνει τις εργασίες της η διάσκεψη της Γένοβα (19/5)· κυβέρνηση Ζάιπελ στην Αυστρία (Μάιος)·

Ιούλιος

Σχέδιο για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και τη δημιουργία «μικρασιατικού κράτους» (Ιουλ.)· αντίθεση των εφημερίδων της Αθήνας (5/7)· διαδηλώσεις υπέρ του Αγγλου πρωθυπουργού Λόιντ Τζορτζ για τις δηλώσεις του υπέρ των ελληνικών δικαιωμάτων στη Μ. Ασία (27-31/7)· Διάσπαση ανάμεσα σε σοσιαλιστές και κομμουνιστές του γαλλικού συνδικαίου της C.G.T. (Ιουλ.)

Αύγουστος

Τουρκική επίθεση στο Αφιόν-Καραχισάρ (13/8)· διάσπαση και υποχώρηση του ελληνικού στρατού (15/8)·

αντικαθίσταται ο Χατζανέστης από το στρατηγό Α. Πολυμενάκο (24/8)· είσοδος του τουρκικού στρατού στη Σμύρνη (27/8)· κυβέρνηση Ν. Τριανταφυλλάκου στην Αθήνα (28/8)· σφαγές των Ελλήνων και εμπρησμός της Σμύρνης (31/8)· Η γενική απεργία που πραγματοποιούν τα συνδικάτα στην Ιταλία καταστέλλεται τελικά από τον Μουσσολίνι, άνοδος του φασισμού στην Ιταλία (1/8)

Σεπτέμβριος

Διωγμοί των Ελλήνων σε ολόκληρη τη Μ. Ασία· Κίνημα στο Στρατό υπό τον Στ. Γονατά και Νικ. Πλαστήρα προκαλεί την παραίτηση της κυβέρνησης και του βασιλιά (14/9)· το πρωτόκολλο που υπογράφεται στα Μουδανιά υποχρεώνει τους ελληνικούς πληθυσμούς να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους (28/9)· νέος βασιλιάς ο Γεώργιος Β' (29/9)

Οκτώβριος

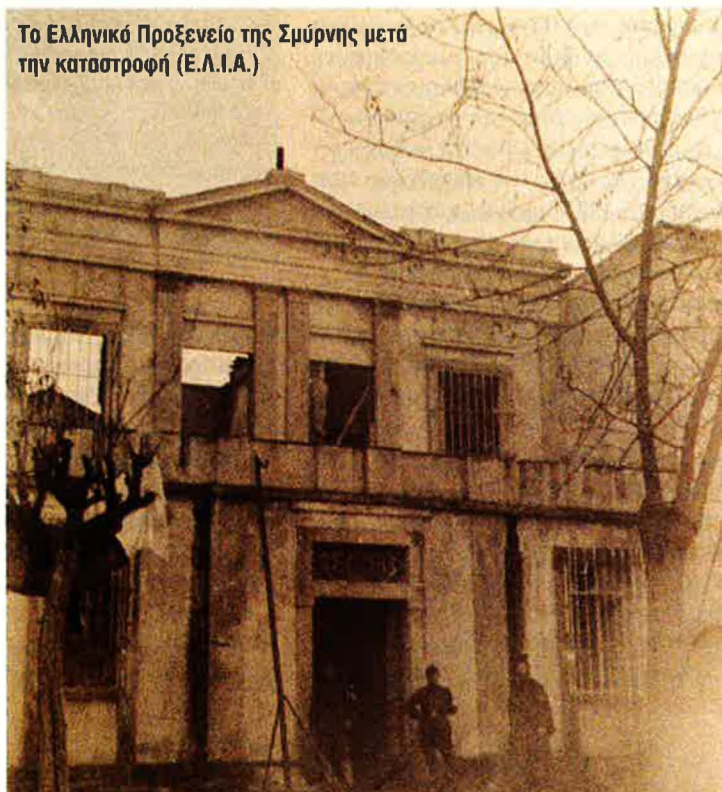
Αρχίζει η εκκένωση της Ανατ. Θράκης από τον ελληνικό στρατό (2/10)· η Επαναστατική Επιτροπή υπόσχεται εκλογές και τιμωρία των ενόχων (5/10)· 100.000 Αθηναίοι υπέρ της Επανάστασης στο Σύνταγμα, ζητώντας την εκτέλεση των υπευθύνων της τραγωδίας (9/10)· έναρξη της δίκης των 6 (31/10)· Ρήγμα ανάμεσα στους Φιλελεύθερους του Λόιντ Τζορτζ και στους Συντηρητικούς (19/10)· ο βασιλιάς της Ιταλίας καλεί τον Μουσσολίνι να αναλάβει τη

διακυβέρνηση της χώρας (29/10)· οι Ιάπωνες αποχωρούν από το Βλαδιβοστόκ (Οκτώβ.)

Νοέμβριος

Η Ελλάδα παραδίδει την Ανατ. Θράκη (12/11)· ολοκληρώνεται η δίκη των 6 (13/11)· κυβέρνηση Γονατά (14/11)· ΕΚΤΕΛΕΣΗ των 6 (Δ. Γούναρης, Γ. Μπαλτατζής, Ν. Σιράτος, Ν. Θεοτόκης, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Γ. Χατζανέστης)· Ο Κεμάλ Ατατούρκ γίνεται απόλυτος κύριος της εξουσίας στην Τουρκία (2/11)· αρχίζει η διάσκεψη της Λωζάννης, η οποία θα καθορίσει τα σημερινά σύνορα της περιοχής (8/11)· στις βρετανικές εκλογές νικούν οι Συντηρητικοί (15/11)

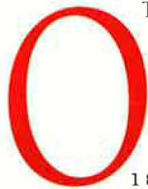
Το Ελληνικό Προξενείο της Σμύρνης μετά την καταστροφή (Ε.Λ.Ι.Α.)

«Προδότες» και «αδέλφια» στον Τύπο της εποχής

Της ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Δόκτορα Ιστορίας

Οι εκλογές του Νοεμβρίου 1920 θεωρήθηκαν από τις εφημερίδες και των δύο παρατάξεων καθοριστικές για την εξέλιξη της εσωτερικής διαμάχης και την έκβαση των εθνικών συμφερόντων: το «Ελευθερον Βήμα» τις χαρακτήριζε καταστρεπτικές και τις απέδιδε σε μια «φοβερά πλάνη» που θα οδηγούσε αργότερα στην ανεπανόρθωτη συντριβή του μικρασιατικού Ελληνισμού. Υστερα από αυτές ο Κωνσταντίνος επανήλθε στο θρόνο και στάθηκε «ανυπέρβλητον εμπόδιον εις την ευόδωσιν των εθνικών πόθων».

Την περίοδο εξάλλου από 1ης Νοεμβρίου 1920 μέχρι 26ης Αυγούστου 1922 όρισε το κατηγορητήριο κατά τη δίκη των εξ ως περικλείουσα την απόφαση, την οργάνωση και τη διάπραξη της πράξεως της εσχάτης προδοσίας. Για την αντιβενιζελική παράταξη οι εκλογές εκείνες σηματοδοτούσαν την απαλλαγή από την τριετή «βενιζελική τυραννία», κατά την οποία οι θεσμοί και το Σύνταγμα είχαν καταρρακωθεί.

Η εσωτερική κρίση εξακολουθούσε να είναι έντονη και να καθορίζει τους εξωτερικούς στόχους προς ζημία της πολεμικής προσπάθειας. Στον πολιτικό λόγο αλλάζουν όμως πολλά. Η κεντρική αναφορά των αντιβενιζελικών βρίσκεται πλέον στο λαό και στην παραβίαση των «συνταγματικών ελευθεριών» από τη βενιζελική «ολιγαρχία» του πλούτου και της διαφθοράς, ενώ των βενιζελικών

Οι επαναστάτες του '22.
Πλαστήρας (δεξιά) και Γονατάς.
Πίσω τους (αριστ. στη δεύτερη
σειρά), ο πολιτικός σύμβουλος της
Επανάστασης, Γεώργιος
Παπανδρέου. Έργο τους, η
εγκατάσταση των προσφύγων και
η τιμωρία των ενόχων της
καταστροφής (Εκδ. Αθηνών)

στο έθνος. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή, η επανάσταση του στρατού και του στόλου προβλήθηκε στο βενιζελικό Τύπο ως εγχείρημα της μιας και ενιαίας ελληνικής πατριδας, η οποία, όμως, παρ' όλο που εκπλήρωσε το στόχο της ανατροπής του «απολυταρχικού καθεστώτος», ήρθε για να τιμωρήσει τους «εγκληματίες» και να δικαιώσει τους «αληθείς Ελληνες». Ο Δ. Λαμπράκης έγραφε στις 19 Οκτωβρίου του 1922:

«Αλλ' η επανάστασις έχει υποχρέωσιν και καθήκον. Έχει υποχρέωσιν απέναντι των θυσιασθέντων, έχει καθήκον απέναντι των ζώντων, απέναντι των

«Οι Βενιζελικές εφημερίδες απαιτούσαν την τιμωρία για τη Μικρασιατική Καταστροφή, οι αντιβενιζελικές αδέλφωση»

να πύξει συνείδηση του κομμουνιστικού κινδύνου. «Εκείθεν προβάλλεται το ερυθρόν σήμα της επιβολής, εντεύθεν προβάλλεται το σήμα της ενώσεως των χθες ανιπάλων εις μίαν κοινήν ελληνικήν οικογένειαν», έγραφε η «Καθημερινή» δέκα μέρες πριν από την έναρξη της δίκης. Ένα χρόνο μετά την εκτέλεση διαπίστωνε αναφερόμενη σε αυτήν:

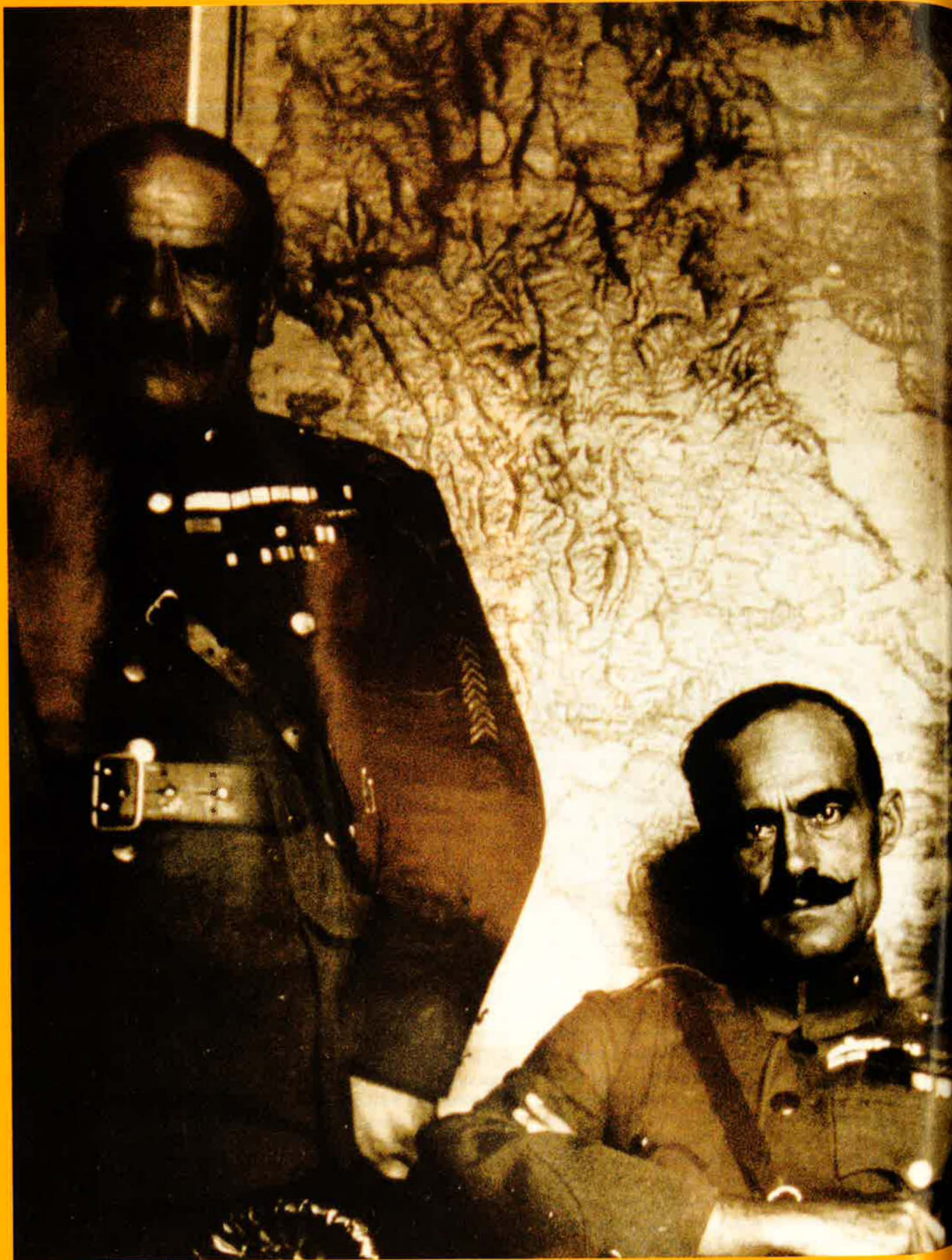
«Εκτοτε η Ελλάς εσχίθη εις δύο: Εις έναν κόσμον, τον κόσμον της νομιμότητας και του δικαίου (...) και τον κόσμον εκείνων, οι οποίοι εν ονόματι της τιμής και της πατρίδος δολοφονούν τους πατριώτας και τους τιμίους (...). Το έγκλημά των δεν είναι πλέον δυνατόν να κυβερνά την Ελλάδα».

Η αντιβενιζελική παράταξη απέκτησε τους νεκρούς-ήρώες της. Ο Ν. Κρανιωτάκης στην ίδια εφημερίδα κατηγορούσε τους βενιζελικούς για το «απαίσιο έγκλημα» της 15ης Νοεμβρίου αλλά και τους απέδιδε ευθύνη για την ήττα στη Μικρασία, επειδή εκείνοι τους απέστειλαν και κατέβαλαν κάθε προσπάθεια για να πιηθούν.

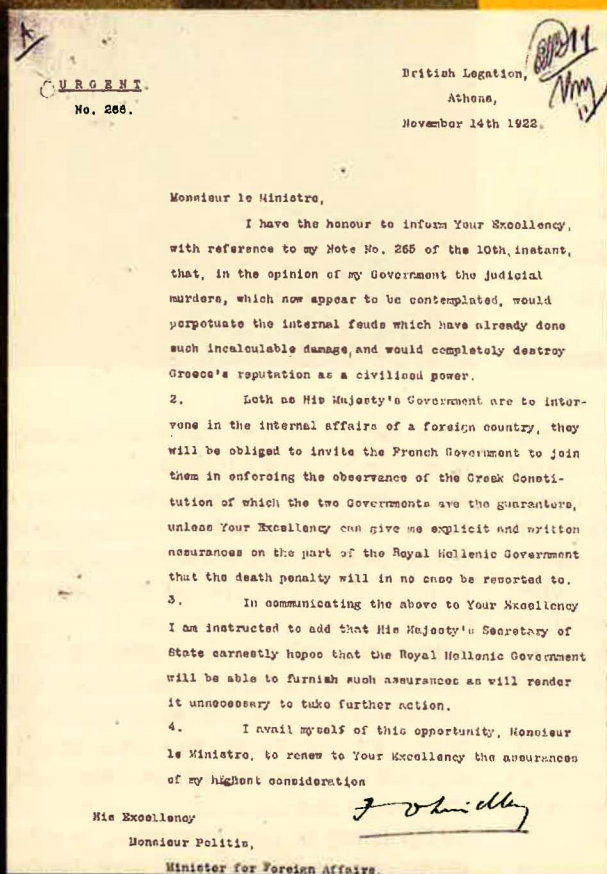
Το Φεβρουάριο του 1924 η «Καθημερινή» έγραφε ότι την ανάγκη της συμφιλίωσης κανένας Έλληνας δεν παραγνώριζε. Αλλά, όταν οι πληγές ήσαν τόσο βαθιές, δεν θεωρούσε δυνατόν να επουλωθούν με τις συναντήσεις των πολιτικών και την αρθρογραφία των εφημερίδων. «Ο λαός έχει τα δικαία του, τας πεποιθήσεις του, τα αισθήματα και τας αναμνήσεις του. Αν ρίψη τα πάντα και το παρελθόν εις το πέλαγος της λήθης, θα το ρίψη αφού το παρελθόν δικαιωθή». Προϋπόθεση για τη συμφιλίωση θεωρούσε λοιπόν να αποσυρθεί ο βενιζελισμός από το έργο της «επανάστασης» και να δεχθεί τη σύσταση ουδέτερου και έντιμου δικαστηρίου που θα δίκασε τις δικές του πράξεις. «Το αντιβενιζελικό κόμμα», υποστήριζε η ίδια εφημερίδα, συνέβη να είναι βασιλικό γιατί ο πρώτος παθών, ο πρώτος εξοριστός, ο πρώτος αδικηθείς, ο πρώτος υβρισθείς υπήρξε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Τονίζοντας έτσι την ανάγκη να αποδεχθεί η αντιβενιζελική παράταξη - η έχουσα ως παρακαταθήκη «το παρελθόν και το δικαίον»- την αβασίλευτη δημοκρατία που θέλησαν οι «ισχυροί της ημέρας», εξέφραζε την επιθυμία της να επιβιώσει σε μια καινούργια νομιμότητα, στην οποία ο μονάρχης δεν θα υπήρχε ούτε ως φυσική παρουσία ούτε ως συμβολική ενσάρκωση του συνόλου. ■

μελλουσών γενεών. Και θα δώση ένα διδάγμα προς τους εκάστοτε κυβερνώντας, και θα το κληροδοτήση ως παράδειγμα εις το μέλλον, διά να πεισθούν οι μωροί και οι ασυνείδητοι, να μεταπεισθούν οι πεισμονες ως ημίονοι, ότι δεν έχει κανείς το δικαίωμα να θυσιάση ένα έθνος (...). Οι ένοχοι των συμφορών πρέπει να τιμωρηθούν και θα τιμωρηθούν».

Η φυσική εξόντωση των αρχηγών της αντιβενιζελικής παράταξης ανέστειλε την εμφάνιση του «περι αδελφώσεως» και ενότιας λόγου που είχε αρχίσει να αρθρώνεται κυρίως στους κόλπους των συντηρητικών εκείνων δυνάμεων, οι οποίες είχαν α-

Η εκτέλεση των Εξι και η στάση του Βενιζέλου

Η Του ΣΠΥΡΟΥ ΜΑΡΚΕΤΟΥ, ιστορικού.
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Η εκτέλεση των Εξι, στιγμή τραγική και μοναδική στην ιστορία του ελληνικού κράτους, αναδεικνύει παραδειγματικά τις διαστάσεις και το βάθος της σύγκρουσης που συντομογραφικά ονομάστηκε «Διχασμός». Αρκεί ν' αναλογιστούμε πως ποτέ προηγουμένως δεν είχε εξοντώσει μια πολιτική παράταξη την ηγεσία μιας άλλης, και ούτε έκτοτε επαναλήφθηκε κάτι τέτοιο.

Τα βασικά επιχειρήματα με τα οποία δικαιολογήθηκε, ήταν πως τα θύματα ευθύνονταν για τη Μικρασιατική Καταστροφή και πως η νέα εξουσία έπρεπε να δείξει, με ένα ωμό ράπισμα, την αποφασιστικότητά της ν' ανορθώσει το κράτος. Επιχειρήματα όχι αβάσιμα, έστω και αν δύσκολα αρκούσαν για να δικαιώσουν μια τέτοια πράξη.

Συγχρόνως, οι εκτελέσεις είχαν και άλλες αιτίες και σκοπιμότητες. Συμβολικά λειτουργούσαν σαν κάθαρση αφενός για την εθνική συμφορά και αφετέρου για την αντιδημοκρατική εκτροπή των ετών 1920-22. Χαρακτήκαν συνάμα ανεξίτηλα στη συλλογική συνείδηση –όπως δείχνει, εξάλλου, το ότι εξακολουθούν να απασχολούν ένα κοινό πολύ ευρύτερο από τους επαγγελματίες ιστορικούς. Από πρακτική άποψη, διευκόλυναν άμεσα τους Δημοκρατικούς επαναστάτες, αφού αποκεφάλισαν τη μοναρχική παράταξη, αλλά επίσης δημιούργησαν μακροπρόθεσμα προβλήματα στο αβασίλειο πολιτεύμα, το οποίο αντλούσε τη νομιμότητά του από την Επανάσταση του 1922.

Στις παραγράφους που ακολουθούν δεν θα αναφερθούμε στο οδυνηρό χρονικό των εκτελέσεων, γνωστό άλλωστε από αρκετές πηγές, αλλά θα προ-

Ο Πλαστήρας σε στιγμές τραγικές. «Χάρη (στους ενόχους της καταστροφής) δεν δίνω». Πάνω η ρηματική διακοίνωση των Αγγλων για την αποτροπή των εκτελέσεων (Αρχείο ΥΠ.ΕΞ., Υφ. 1, 1922)

οπαθήσουμε συνοπτικά να ανασυγκροτήσουμε το πολιτικό κλίμα των ημερών εκείνων και το σκεπτικό όσων τις υποστήριξαν, με βάση διπλωματικά έγγραφα. Και ειδικότερα, μέσα από την αλληλογραφία της βρετανικής πρεσβείας της Αθήνας με το Φόρεϊν Οφίς – πηγή πολύτιμη, στο μέτρο που αποτυπώνει επακριβώς κι ερμηνεύει διεισδυτικά αφανείς πολιτικές επιλογές. Δεν θα έπρεπε εντούτοις να θεωρούμε τους Βρετανούς διπλωμάτες παντογνώστες, ούτε και' ανάγκην διορατικότερους από τους συνομιλητές τους: για παράδειγμα, στον ίδιο το χαμό των Εξι έχουμε μια χαρακτηριστική περίπτωση πολλαπλής αποτυχίας τους.

Η δραματική εκτέλεση παραπέμπει άμεσα στη Μικρασιατική Καταστροφή – και η Καταστροφή απαιτούσε ιμωρία πρώτα πρώτα επειδή βιώθηκε σαν προδοσία, καθώς ήταν απροσδόκητη και οι κυβερνήτριες είχαν προηγουμένως αποξενωθεί από το πολιτικό σώμα. Μολονότι τα προβλήματα γίνονταν καθημερινά πιο πειστικά, το καλοκαίρι του 1922, κυ-

Όλοι έτρεμαν τους στρατιώτες, που θα γύριζαν από το μέτωπο. Ο Κωνσταντίνος ετοιμαζόταν να αντισταθεί, για να σώσει τον θρόνο του

βέρνηση και Φιλελεύθερη ανιπολίτευση, ποιεύοντας πως το μέτωπο στη Μικρά Ασία θα άντεχε, ομφαλοσκοπούσαν. Ο πρωθυπουργός **Πέτρος Προτοπαπαδάκης** παραδεχόταν πως τα εννέα δέκατα του πληθυσμού είχαν στραφεί εναντίον του, δεν έβλεπε όμως εναλλακτικές λύσεις. Ακόμα και μετά τη στρατιωτική συντριβή, οι κυβερνήτριες προσπάθησαν να κρατηθούν πάση θυσία στην εξουσία: κατά τους Βρετανούς, «το μόνο πράγμα που ενώνει όλη σχεδόν την Ελλάδα είναι το σύνθημα “Να φύγει ο Γούναρης!” –ο τελευταίος όμως δεν δείχνει καμιά διάθεση να κάνει κάτι τέτοιο προτού υποχρεωθεί από τα γεγονότα και... προσπαθεί να κρυφτεί πίσω από το Θρόνο για να καλυφτεί από την επερχόμενη θύελλα»¹.

Καθώς η κυβέρνηση δεν είχε πλέον λαϊκό έρεισμα, κρίσιμο ερώτημα έγινε αν θα την υποστήριζαν ο στρατός και τα στρατιωτικά και παραστρατιωτικά σώματα των μετόπισθεν. Οι Πολιτικοί Σύλλογοι όμως, ένα μαζικό και παρακρατικής πλέον φύσης δίκτυο αντιβενιζελικών, το οποίο φαίνεται πως επηρέαζαν κυρίως ο Πρίγκιπας **Νικόλαος** και ο αντιπολιτευόμενος **Ιωάννης Μεταξάς**, είχαν στραφεί εναντίον της. Ο Μεταξάς, προσπαθώντας να την ανατρέψει, είχε αλληπάλληλες μυστικές επαφές με τους κομμουνιστές και του Φιλελευθέρους, καθώς και με τον Βρετανό πρέσβη².

Αρχικά ο Γούναρης και ο Προτοπαπαδάκης έπαιξαν το χαρτί του αυταρχισμού, ελπίζοντας έτσι να εξασφαλίσουν τον ζωτικό έλεγχο των αστικών κέντρων. Ωστόσο, η επιβολή τους περιοριζόταν ραγδαία, ώσπου χρειάστηκε ν' αντικαταθούν από μια μετριοπαθέστερη κυβέρνηση. Οι περισσότεροι απέδειξαν τώρα τις ελπίδες τους στον Βενιζέλο, αλλά το Κόμμα Φιλελευθέρων ήταν απροετοίμαστο ν' αναλάβει την εξουσία και οι επιτελείς του φοβούνταν να δράσουν. Κανείς δεν περίμενε να ξεσπάσει αντικυβερνητικό κίνημα, όλοι όμως έτρεμαν τις λαϊκές αντιδράσεις και κυρίως τους στρατιώτες που θα επέστρεφαν από το μέτωπο.

Παραμονές του πραξικοπήματος, οι κυβερνήτριες παρέμειναν διασπασμένοι. Ο νέος πρωθυπουργός Τριανταφυλλάκος προωθούσε τη συμφιλίωση διορίζοντας βενιζελικούς σε σημαντικές θέσεις. Αντιμετώπιζε όμως πανίσχυρες αντιδράσεις από την Αυλή: Ο Κωνσταντίνος, ακολουθώντας αντίθετη πολιτική, ετοίμαζε ένοπλα ρήξη με όσους σκέφτονταν ν' αμφισβητήσουν το θρόνο του. Συγχρόνως κινιποποιούνταν οι Δημοκρατικοί, αλλά και οι μειονότητες στο βορρά.

Στις 13 Σεπτεμβρίου η Αθήνα ανυπόληφθηκε το στρατιωτικό κίνημα. Αμέσως ο πρεσβευτής **Λίντλεϊ**, διαπιστώνοντας πως το «αντιβασιλικό κλίμα φουρνώνει στη χώρα», ζητά να καταπλεύσουν Βρετανι-

Μάνα στρατιώτη, Πλαστήρας (μέσον), Πάγκαλος.
Φωτογραφία που μοίραζαν με τη σφραγίδα
«ΘΑΡΣΕΙΝ ΧΡΗ» (Ε.Λ.Ι.Α.)

στοιχισμένοι από πλήθος διπλωμάτες, τους ανάγκασε να υποσχεθούν πως θα παράπεμπαν τους τέως υπουργούς σε τακτικό δικαστήριο και θα αμνήστευαν όλους τους υπόλοιπους. «Θεωρώ το ζήτημα των τέως Υπουργών σημαντική δοκιμασία δύναμης», ανέφερε, «και κυρίως γι' αυτόν το λόγο κινητοποιήσα το corps diplomatique»⁵.

Η θέση των διαλλακτικών όμως δυσκόλεψε μόλις επιδεινώθηκε η εξωτερική κατάσταση: ως τις 20 Σεπτεμβρίου φάνηκε πως ίσως να χανόταν και η Ανατολική Θράκη. Οι στρατιωτικοί έδειξαν, με το διάγγελμα «περί χρυσής και ακοιματίστου διοικήσεως», πως σκόπευαν να κρατήσουν την εξουσία. Τέλη του μήνα κήρυξαν στρατιωτικό νόμο και συγκρότησαν έκτακτα στρατοδικεία. Ήδη οι Δημοκρατικοί (δηλαδή, όσοι επιδίωκαν στην κατάργηση της μοναρχίας) ζητούσαν ριζική επανάσταση: να εκκαθαριστούν οι δημόσιες υπηρεσίες, να κηρύξει ο στρατός αβασίλευτη Δημοκρατία και, πιο δυσοίωνα, «να τουφεκιστούν τα όργανα της ξενικής προπα-

Το Κίνημα στην εξουσία. Οι Βρετανοί σπεύδουν να σώσουν τη μοναρχία. Ο Πάγκαλος θέλει εκτελέσεις, οι Δημοκρατικοί την «αβασίλευτο»

κά πολεμικά στον Πειραιά, για να «αποιρέψουν την αιματοχυσία» και να φυγαδεύσουν εν ανάγκη τη βασιλική οικογένεια³. Ο στρατιωτικός διοικητής της Αθήνας προσπαθεί να κινητοποιήσει τους Πολιτικούς Συλλόγους για αντίσταση μέχρις εσχάτων, αλλά δεν εισακούεται.

Με την επικράτηση του κινήματος ήρθε η ώρα των ανιψοίων, αλλά απέμενε να κριθεί η έκτασή τους. Η Προσωρινή Επαναστατική Επιτροπή, όπου συμμετείχαν ο **Θ. Πάγκαλος** και ο **Αλ. Σβώλος**, μόλις κατέλαβε την εξουσία στην Αθήνα άρχισε μαζικές συλλήψεις κι έρευνες. Ο Πάγκαλος παραδέχθηκε αργότερα πως είχε αποφασίσει χωρίς δίκη «να κόψω 30 κεφαλές, να αποστείλιν εις υπεροριάν 1.500 άτομα», αλλά τότε πιστευόταν πως ειόμαζε τουλάχιστον δεκαπλάσιες εκτελέσεις⁴.

Ετσι θεωρήθηκε τεκμήριο μετριότητας όταν οι συντηρητικότεροι στρατιωτικοί, που επικράτησαν λίγο αργότερα, προφυλάκισαν μόνον οχτώ ηγέτες του παλιού καθεστώτος. Ο Λίνιλεϊ ειδοποιήθηκε ωστόσο, πως οι τελευταίοι κινδύνευαν να τουφεκιστούν με συνοπτικές διαδικασίες. Κάλεσε επισηματικά τον **Γονατά** και τον **Πλαστήρα** –κι εκείνοι, μουνδιασμένοι ακόμη, τον επισκέφτηκαν αμέσως. Περι-

γάνδας⁶. Μόλις η Επαναστατική Επιτροπή παρέπεμψε στο στρατοδικείο τους κρατούμενους πολιτικούς, αναζωπυρώθηκε η εκστρατεία για την τιμωρία τους και μια επιτροπή, όπου πρωτοστατούσε ο Παπαναστασιού, οργάνωσε ένα πελώριο συλλαλητήριο στο κέντρο της πρωτεύουσας. Κυριάρχησε το σύνθημα «Θάνατος στους προδότας!», ενώ και το ψήφισμα των συγκεντρωμένων κατέληγε «Εις θάνατον οι ένοχοι!».

Δρομολογήθηκε λοιπόν η δική των Εξ. Οι τελευταίοι, έχοντας απολέσει κάθε πολιτικό έρεισμα, δεν έλπιζαν πλέον παρά μόνο στους ξένους διπλωμάτες και στον νέο βασιλιά **Γεώργιο**, ο οποίος θα μπορούσε ενδεχομένως να κάμψει τους επαναστάτες, αν απειλούσε να παραιτηθεί. Ο Γεώργιος όμως αδιαφόρησε, με αποτέλεσμα να τον περιφρονήσουν οι οπαδοί και να τον μισήσουν οι συγγενείς των κατηγορουμένων. Πολλοί από τους τελευταίους, όπως ο **Π. Ράλλης**, ο **Αριστ. Πρωτοπαπαδάκης** και ο **Ανδρέας Σπράτος** αντιτάχθηκαν σθεναρά στην επιστροφή του το 1935. Οι εκτελέσεις, από αυτή την άποψη, δεν συσπείρωσαν το βασιλικό στρατόπεδο, αλλά αντιθέτως άνοιξαν βαθύ ρήγμα στους κόλπους του.

Όσο για τους ξένους διπλωμάτες, αυτοί είχαν ν' αντιμετωπίσουν τον Βενιζέλο, που βρισκόταν για διαπραγματεύσεις στην Ευρώπη το κρίσιμο εκείνο

**Ο Βενιζέλος δεν «φωτίζει» το Λονδίνο.
Το Φόρεϊν Οφίς διστάζοντας εγκαταλείπει
τους υπόδικους στη μοίρα τους.
Οι Γάλλοι... ήλαδι στη φωτιά**

**Η τιμωρία των
Αγγλων!
Ρηματική
διακοίνωση της
αγγλικής
πρεσβείας προς
τον Έλληνα
υπουργό
Εξωτερικών (με
ημ. 23 Νοεμ.
1922), για τη
διακοπή των
διπλωματικών
σχέσεων
Ελλάδας-Αγγλίας
μετά τις
εκτελέσεις
(Ιστορικό και
Διπλωματικό
Αρχείο ΥΠ.ΕΞ., Φ.
9, Υφ. 1, 1922)**

№. 275.

διάστημα. Η συμπεριφορά του, που χαρακτηριζόταν από τον **Χάρολντ Νίκολσον** «ακατανόητη», επιπρόσθεσε σημαντικά τη στάση των Βρετανών: «Ο κ. Βενιζέλος είναι συνήθως εξαιρετικά ευθύς (απέναντί μας), σε σχέση με τα εσωτερικά ζητήματα», σημείωνε ένα στέλεχος του Φόρεϊν Οφίς, «ακόμη και όταν αγνοεί πολλές λεπτομέρειές τους. Τις τελευταίες ημέρες όμως λέει διαρκώς πως δεν γνωρίζει, πως δεν μπορεί τίποτε να προείπει κ.λπ... και προσθέτει, πως καλό θα ήταν ν' αποφύγουμε να δεσμευτούμε σε οτιδήποτε. Ακόμη πιο δυσόιωνα είναι πως την ίδια περιεργη στάση τηρεί επίσης ο κ. Πολίτης (τότε υπουργός Εξωτερικών) στην Αθήνα, και συνεπώς νομίζω πως θα έπρεπε να κινηθούμε με εξαιρετική προσοχή»..

Όπερ και εγένετο: «Μας προξενούν αμχανία οι εσωτερικές συνθήκες της Ελλάδας», προειδοποίησε τον Λίντλεϊ το Λονδίνο, «ιδίως εξαιτίας της ασυνήθιστης επιφυλακτικότητας, με την οποία εκφράζεται ο κ. Βενιζέλος, οπότε διγεται το ζήτημα (των εκτελέσεων), καθώς κι εξαιτίας των υπαιτιγμών του, πως θα έπρεπε ν' αποφύγουμε οποιοσδήποτε δεσμεύσεις ή παροτρύνσεις. Για ανθρωπιστικούς λόγους... κάνετε ό,τι μπορείτε για να αποτρέψετε περιττά αντίποινα, τα διαβήματά σας όμως... πρέπει να είναι απλώς προσωπικά και, ει δυνατόν, να μην δημοσιοποιηθεί η ενδεχόμενη παρέμβασή σας».

Αναθέτοντας στον πρόεδρο την ευθύνη των χειρισμών στο παραπάνω πλαίσιο, το Φόρεϊν Οφίς ουσιαστικά εγκατέλειπε τους υπόδικους στη μοίρα τους. Την αφανή υποκίνηση των εκτελέσεων από τον Βενιζέλο τόνιζαν και αργότερα οι Βρετανοί διπλωμάτες στην Αθήνα, επιμένοντας πως αν ήθελε ο Κρητικός επαναστάτης θα τις απέτρεπε και πως η κατάσταση δεν ξέφυγε ποτέ από τον έλεγχο της κυβέρνησης, όπως πολλοί άλλοι υποστήριζαν⁹.

Σύντομα φάνηκαν τα όρια της διπλωματικής υποστήριξης στους Εξί, καθώς μάλιστα η προσπάθεια σωτηρίας τους μεταμορφώθηκε σε διεκυστίδα μεταξύ της γαλλικής και της βρετανοϊταλικής επιρροής. Ο Γάλλος πρόεδρος ματαίωσε την έκκληση χάριμος που ετοιμαζόταν να υπογράψει σύσσωμο το διπλωματικό σώμα. Ερμηνεύοντας τη στάση αυτή, και βέβαιος πως και ο επικεφαλής της Γαλλικής Στρατιωκής Αποστολής, Στρατηγός **Γκραμά**, «αναμφίβολα ενθάρρυνε τις εκτελέσεις», ο Βρετανός επιετραμμένος συνέδεσε την (επιτυχή) επιδίωξη άμεσων πλεονεκτημάτων από το Παρίσι με δυσόιωνα ιδεολογικά παραδείγματα προηγούμενων επαναστάσεων:

Επειτα από δυο χρόνια παραμονής στην Αθήνα, διαπιστώνω την πρόσφατη αναβίωση της Γαλλικής επιρροής, η οποία αποκτά τώρα πρωτοφανείς διαστάσεις... ενώ είχε πρακτικά εκμηδενιστεί επί Κυβερνήσεων Γούναρη και Πρωτοπαπαδάκη, οπότε κυριαρχούσε η Βρετανική επιρροή... Οπωσδήποτε, οι Γάλλοι εκμειαλλεύονται το γεγονός, πως η Κυβέρνηση της Αντιού Μεγαλειότητος παρεβή (εναντίον των εκτελέσεων), ενώ εκείνοι δεν κινήθηκαν. Ο Συνταγματάρχης Πλασιήρας δείχνει εξαιρετική ευαισθησία απέναντι στη γνώμη των Γάλλων. Ακούω πως ασχολείται, όπως κάνουν και άλλοι Έλληνες τελευταία, με το διάβασμα της ιστορίας της Γαλλικής Επανάστασης -και όλοι τους δείχνουν γοπιευμένοι από τις ακρότητες του Ροβεσπιέρου¹⁰.

Δεν είχε όμως μόνον ιδεολογικά κίνητρα η ακαμψία της στρατιωκής ηγεσίας. Η εκτέλεση των πολιτικών χρησιμοποιήθηκε επίσης για να διώξει μακριά από το στρατό το άγος της Καταστροφής. Η

British Legation,
Athens,
November 23rd 1922.

Monsieur le Ministre,
Having learned this morning that some of the ex-Ministers have been shot in spite of the urgent representations of His Majesty's Government. I have the honour to inform Your Excellency that, in accordance with the instructions with which Your Excellency and your predecessor are acquainted, I must leave Greece without delay. I have the honour, therefore, to request Your Excellency for a laissez-passer and the necessary visa for my passport.

I have the honour to add that my departure signifies the rupture of Diplomatic relations between Great Britain and Greece. Mr. Bentinck, British Representative on the International Financial Commission and Counsellor to His Majesty's Legation, will look after British interests after my departure, which will take place tonight.

I take this opportunity, Monsieur le Ministre, to renew to Your Excellency the assurance of my highest consideration.

J. D. Little

His Excellency
Monsieur Venizelos,
Minister of Foreign Affairs,

Ουρά οικογενειών επιστράτων και προσφύγων στη Διεύθυνση Περιθαλψής

συμβολική ενοχοποίηση των αντιβενιζελικών επέτρεψε να μην αναζητηθούν οι στρατιωτικοί υπαίτιοι της κατάρρευσης του μετώπου. Τα επόμενα χρόνια θα αναζωπυρωνόταν περιοδικά η σχετική συζήτηση, ιδίως όποτε διενεργούνταν κρίσεις και προαγωγές και θα εκτοξεύονταν βαρύτερες μορφές και αμοιβαίες κατηγορίες, επωδός όμως των περισσότερων θα ήταν πως κατά βάση δεν έφταιγε ο στρατός.

Μόλις αποφάσισε λόγου χάριν η Κυβέρνηση Παπαναστασίου την άνοιξη του 1924 να ερευνήσει δικαστικά τις ευθύνες της ήττας, έχασε την εξουσία. Όταν υποστηρικτές της επανέφεραν το ζήτημα στην εθνοσυνέλευση, επί Κυβέρνησης Μιχαλακοπούλου, ξεσήκωσαν κατακραυγή: ο ίδιος ο πρωθυπουργός δήλωσε πως «η συζήτηση επί της υποθέσεως της Μικρασιατικής Καταστροφής... (δεν) είναι συντελεστική εις το μέγα δημόσιον συμφέρον, της τάξεως και της πειθαρχίας εν τω στρατεύματι». Φρόνιζε να μην δοθεί συνέχεια - και πράγματι, δίκη στρατιωτικών, άλλων από τον άμοιρο Χαϊζνανέστιν, δεν έγινε ποτέ για την Καταστροφή¹¹.

Αρκετές πολιτικές δυνάμεις σιήριζαν μάλινα, για δικούς τους λόγους, τους αδιάλλακτους στρατιωτικούς. Πρώτα πρώτα οι Δημοκρατικοί, οι οποίοι ήταν και τα κύρια θύματα των διώξεων του προηγούμενου καθεστώτος. Ο **Αλέξανδρος Παπαναστασίου** τόνισε δημοσίως στους στρατιωτικούς «έχομεν ανάγκην ενός εξαγνισμού πλήρους» και η Δημοκρατική Ένωση τους κάλυψε εξαρχής, όχι μόνον πολιτικά, αλλά και ιδεολογικά: το σκεπτικό της καταδικαστικής απόφασης για τους Εξί απηκούσε σχεδόν καιά λέξη τις κατηγορίες του «Δημοκρατικού Μανιφέστου». Ο συνεργάτης του Παπαναστασι-

Διά της εκτελέσεως των πολιτικών, οι στρατιωτικοί δεν πλήρωσαν για την κατάρρευση του μετώπου. Οι κυβερνήσεις τούς κάλυψαν

ου **Θαλής Κουτούπης** (τον οποίο εκτιμούσαν ιδιαιτέρως οι αντιβενιζελικοί, επειδή είχε ανυπαχθεί στις αυθαιρεσίες των Φιλελευθέρων το 1917-20), ζήτησε να μην εκτελέσουν μόνο τους νοεμβριανούς κυβερνήτες, αλλά και τον έκπτωτο Κωνσταντίνο. Φασίζοντες Δημοκρατικοί, όπως ο **Φραγκούδης** και ο **Σπ. Μελάς**, αρθρογραφούσαν με πάθος υπέρ των θανατώσεων· ο σοσιαλιστής **Γιαννιός** τις επαινούσε ακόμη και όταν αλληλογραφούσε με ξένους ομοϊδεάτες του. Ολοι όσοι ήθελαν να βαθύνει η επανάσταση έβλεπαν σ' αυτές το σημείο απ' όπου δεν θα υπήρχε επιστροφή. Απεναντίας, τις απευχόνταν ορισμένοι κοινωνικά μειριοπαθείς Δημοκρατικοί, όπως ήταν ο **Ρέντης**.

Η συντριπτική πλειονότητα των Φιλελευθέρων στελεχών επίσης φαίνεται πως υποστήριξε τις εκτελέσεις. «Πολλοί Βενιζελικοί...», συνόψισε ο Μπέτινκ, «αποδοκιμάζουν έντονα το έγκλημα. Ο Στρατηγός Δαγκλής... έκανε ό,τι μπορούσε για να το αποτρέψει. Άλλοι όμως, και λυπάμαι που το λέω, το αποκήρυξαν μόνον όταν αντιλήφθηκαν πως θα σήμαινε ρήξη με την Αγγλία»¹². Ο απολογισμός της υποθέσεως από τον Βρετανό πρεσβευτή ήταν επίσης ενδεικτικός. «Δεν βρήκα ούτε έναν Βενιζελικό, ο οποίος να μην επιθυμούσε την εκτέλεση των τέως υ- ▶

**Ο Ελ. Βενιζέλος
με τα μέλη της
κυβέρνησής του
το 1928**

πουργών - και οι κυρίες του κόμματος ήταν ακόμη πιο αμφοδιψείς από τους άνδρες», δήλωνε ο Λιλιει, προσθέτοντας: «Το γεγονός ότι ο κ. Βενιζέλος θα μπορούσε να αποτρέψει τις εκτελέσεις ανά πάσα στιγμή, ως την ώρα που παραιτήθηκε η πολιτική κυβέρνηση, είναι, νομίζω, αναμφίβολο»¹³.

Τέλος, και πολλοί αντιβενιζελικοί, με πρώτο τον **Μεταξά**, ζήτησαν επί πίνακι τις κεφαλές της προηγούμενης ηγεσίας. Κατά έναν έμπειρο και διορατικό παρατηρητή, «μεταξύ των βιαιότερων υποστηρικτών των εκτελέσεων συγκαταλεγόταν ένα μέρος των αντιβενιζελικών, που θεώρησε ότι προδόθηκε από τους αρχηγούς του. Αν είχε αφεθεί στα χέρια τους το ζήτημα, αναμφίβολα θα το έλυναν χωρίς χρονοτριβή, θανατώνοντας τους περισσότερους κατηγορούμενους - οπότε και η Επαναστατική Επιτροπή θα γλίτωνε από το βάρος της δικής και των

εκτελέσεων που ακολούθησαν. Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικό της ελληνικής νοοτροπίας, πως θεωρεί τη δολοφονία ελαφρό παίσιμα σε σύγκριση με την επιβολή της θανατικής ποινής έπειτα από δίκη - και η παραπάνω μερίδα ήδη καταδικάζει βοερά τις εκτελέσεις, για τις οποίες προηγουμένως φωνασκούσε»¹⁴.

Ποικίλες δυνάμεις ευνόησαν λοιπόν τις εκτελέσεις. Δεν υπάρχει λόγος να εξειάσουμε εδώ καταλεπώς τα ιδεολογικής, συναισθηματικής ή και καθαρά προσωπικής φύσης κίνητρα των ηγετών τους. Πιο ουσιώδες ερώτημα είναι γιατί επιδίωξε το ίδιο αποτέλεσμα και ο Βενιζέλος, ο οποίος ευθύς αμέσως θεωρήθηκε αφανής πρωταγωνιστής αυτής της υπόθεσης. Οχι μόνον επειδή η συμπεριφορά του στη συγκεκριμένη περίπτωση φωτίζει και άλλες κρίσιμες επιλογές της σταδιοδρομίας του, αλλά και γιατί ήταν ένα από τα ελάχιστα πρόσωπα που είχαν, εκείνες τις δραματικές στιγμές, αρκετή πληροφόρηση και διανοητική διαύγεια για να κρίνουν το διακύβευμα μιας τέτοιας πράξης.

Η στάση του μπορεί βεβαίως εν μέρει ν' αποδοθεί σε ευρύτερες στοχεύσεις. Για παράδειγμα, τον συνέφερε ν' αποκεφαλίσει και να τρομοκρατήσει την άρχουσα ελίτ, ώστε αυτή να πάψει ν' αντιστέκεται στους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που θεω-

**Βρετανός πρέσβης: «Ο Βενιζέλος
θα μπορούσε να αποτρέψει
τις εκτελέσεις». Ο Μεταξάς τις ήθελε**

Στη Λωζάννη, στις 13/20 Νοεμβρίου 1922, για τη Διεθνή Συνδιάσκεψη. Καθιστοί από τα αριστερά Δημήτριος Κακλαμάνος, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, Αλέξανδρος Μαζαράκης.

ρούσε επείγοντες εκείνος, προκειμένου να σωθεί το ίδιο το αστικό καθεστώς. Η στρατιωτική ανασυγκρότηση, η αναδιοργάνωση του κράτους και της οικονομίας, η αγροτική μεταρρύθμιση, καθώς και η αφομοίωση των Νέων Χωρών και των προσφύγων, δύσκολα συμβιβάζονταν με τη διατήρηση πραγματικής εξουσίας στα χέρια ηγετών συνδεδεμένων με τον «Κωνσταντινισμό», έστω και αν αυτοί βρίσκονταν στα έδρανα της αντιπολίτευσης.

Η εγκατάλειψη του αλτρωτισμού για χάρη μιας νέας εξωτερικής στρατηγικής επίσης απαιτούσε εσωτερική συναίνεση ή σταθερότητα. Ο Βενιζέλος αποκτούσε μεγαλύτερη ευχέρεια διπλωματικών χειρισμών εξουδετερώνοντας εκείνους που απειλούσαν να εκμεταλλευθούν τον απαραίτητο, όσο και επώδυνο, συμβιβασμό του με την Τουρκία.

Νομίζω όμως πως δεν πρέπει να προβλέψουμε και κάποιους πιο άμεσους, καθαρά πολιτικής τάξης λόγους. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι εκτελέσεις εντέλει αποτελούσαν μια φυσιολογική συνέπεια της πρόσφατης διαμόρφωσης του πολιτικού συστήματος. Παρουσιάζονταν ως λογικό, ή και θεμιτό και αναπόφευκτο μέσο, αφότου οι αντίπαλες ηγεσίες είχαν πάψει πλέον ν' αντιλαμβάνονται τη διαμάχη μεταξύ τους με όρους πολιτικού ανταγωνισμού και την

βίωναν με όρους πολιτικής ρήξης, ή και πολέμου.

Ο Βενιζέλος ως το 1920 σταθερά απέρριπτε ανάλογα μέτρα, μολονότι είχε να επικαλεστεί πλήθος αφορμές, όπως λόγω χάρη τα Νοεμβριανά πογκρόμ του 1916, ή τις στρατιωτικές ανταρσίες που ακολούθησαν. Μεσούντος του πολέμου αρκέστηκε να εξορίσει, σε συνθήκες που θα ζήλευαν πολλοί εξόριστοι κατοπινών δεκαετιών, τους πολιτικούς που αμφισβητούσαν τη νομιμότητα της κυβέρνησής του. Δεν είχε άμεση ευθύνη ούτε και για τη δολοφονία του **Ιωάννα Δραγούμη** (την οποία πάντως οργάνωσαν άομα του στενού περιβάλλοντός του). Παρ' όλες τις περιστασιακές παρεκτροπές, αν αποτιμήσουμε συνολικά τις στρατηγικές επιλογές του, μάλλον θα συμφωνήσουμε, πως έμεινε προσπλωμένος στο όραμα της φιλελεύθερης και κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Εντούτοις, η πολιτεία των μοναρχικών κυβερνήσεων που ακολούθησαν έπειθε, πως οι επικεφαλής τους δεν είχαν θέση σ' ένα τέτοιο πολιτεύμα. Ενώ ήρθαν στην εξουσία με κοινοβουλευτικό τρόπο το Νοέμβριο του 1920, και μολονότι οι εξωτερικοί κίνδυνοι επέτασαν, ακόμη και κατά τη δική τους αντίληψη, την εθνική ενότητα, εντούτοις οικοδόμησαν ένα αυταρχι-▶

Στη Συνθήκη Ειρήνης με την Τουρκία, που υπογράψαμε στη Λωζάννη, εκτός από τους εδαφικούς όρους, περιλαμβάνονται άρθρα σχετικά με την ιθαγένεια και την προστασία των μειονοτήτων

Αλέξανδρος
Παπαναστασίου
(αριστ.) και
Στυλιανός
Γονατάς

κό καθεστώς, που μιμούνταν τον **μουσολινισμό** και απέκλειε την ομαλή εναλλαγή στην εξουσία. Προσπαθώντας να περιγράψει κανείς χωρίς συναισθηματική φόρτιση, αλλά με ακριβολογία, τη συμπεριφορά τους, κι έστω και αφήνοντας κατά μέρος το ζήτημα της ευθύνης για την κατάρρευση στη Μικρά Ασία, είναι αδύνατο ν' αποφύγει πικρά συμπεράσματα. Δεν ενδιαφέρθηκαν να κυβερνήσουν δημοκρατικά. Όταν ήρθαν σε αδιέξοδο, αντι να το αντιμετωπίσουν θαρραλέα, μετέτρεψαν τις συνεδριάσεις του υπουργικού συμβουλίου σε διαβούλια για σχέδια μαζικής εξόντωσης των αντιπάλων τους.¹⁵

Ενορχήστρωναν δολοφονίες, φυλακίσεις και συστηματικές διώξεις αθώων, προγράφοντας ακόμη και μετριοπαθείς, όπως τον εκδότη **Καβαφάκη**, ή κι εθνικά σύμβολα, σαν τον **Νάταρχο Κουντουριώτη**. Βοήθησαν μάλιστα να ενσωματωθεί η διχαστική πόλωση στο λόγο περί έθνους, παρουσιάζοντας ως

Το κωνσταντινικό καθεστώς αναλωνόταν στον σχεδιασμό δολοφονιών. Ο Βενιζέλος επέτρεψε το κείμενο πλάνη στον εχθρό

εθνικά ξένο τον εσωτερικό εχθρό, προκειμένου να νομιμοποιήσουν την καταστολή που ασκούσαν.¹⁶ Ανάγκασαν όσους συμμετείχαν στο πολιτικό παιχνίδι να ριψοκινδυνεύουν την ίδια τη ζωή τους.

Ο Βενιζέλος, έχοντας εγκύψει πολύ πριν από τον Πλαστήρα στη μελέτη της Γαλλικής Επανάστασης, είχε πρόχειρα παραδείγματα για τους κινδύνους που επιφύλασσε κάθε εφικτή λύση. Είτε είχε κατά νου τα διλήμματα των Ιακωβίνων, είτε απλώς το «μάχαιραν έδωκες, μάχαιραν λαμβάνεις», πάντως άφησε να καταφερθεί στον εσωτερικό εχθρό ένα πλήγμα τόσο παραλυτικό, ώστε ν' ανοίξει το δρόμο σε μείζονες μεταρρυθμίσεις. Η αμείλικτη πυγμή δικαιολογούνταν τόσο από τη σκοπιά του προγραμματισμού όσο και της ιδεολογικής πολιτικής.

Από την άλλη μεριά, ακόμη και σε 'κείνη την εποχή, που τα έθνη ζπούσαν περισσότερες ανθρωποθυσίες απ' ό,τι συνήθως, ήταν προφανές το βάρος των εκτελέσεων. Σήμαιναν ένα πρωτόγνωρο και άγνωστον επιπτώσεων βήμα στην ήδη οξυτάτη πόλωση. Η θεμελίωση σ' ένα τέτοιο άγος του νέου καθεστώτος, δεν θα επηρέαζε μοιραία τις προοπτικές, αν όχι τον βαθύτερο χαρακτήρα του; μήπως άραγε οι έξι εκτελέσεις, υπεράριθμες για ένα συνταγματικό καθεστώς, ήταν συνάμα και πάρα πολύ λίγες για μια επανάσταση;

Παραμένει ανοικτό ερώτημα, αν κέρδισε ή έχασε αυτό το στοιχείο ο Βενιζέλος. Το νέο πολιτικό τοπίο, που κρυσταλλώθηκε μετά τις τραυματικές εμπειρίες του πολέμου και της επανάστασης, και μέσα από τις ιδέες και τις πράξεις καινούριων πρωταγωνιστών, διέφερε ριζικά από το προηγούμενο. Αν δεν πλαισίωσε όσες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις έμοιαζαν προσιπές στην κοσμογονία των προηγούμενων ετών, πάντως πρόβαλε ουσιαστικές προκλήσεις κι ελευθέρωσε ζωογόνες ελπίδες. Ωστόσο, σηματοδότησε συνάμα την έκπτωση του φιλελευθερισμού από την προηγούμενη αιγλή του, την όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων και την οικοδόμηση ενός αυταρχικού κράτους. Ορισμένοι από εκείνους που εκτέλεσαν τους Έξι δεν άργησαν να υιοθετήσουν, στην εσωτερική διακυβέρνηση όσο και στην εξωτερική πολιτική, μεθόδους και προτεραιότητες ανάλογες προς τις δικές τους. Έχοντας το πλεονέκτημα να κρίνουμε εκ των υστέρων, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι, παρ' όλα τα εξιλαστήρια θύματα, στη μεσοπολεμική Ελλάδα κάθε άλλο παρά ριζώσε η δημοκρατία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γιάννης Κορδάτος, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, τ. Π', Αθήνα: 20ός Αιώνας κ.χ.
2. Ηλίας Μπρεδήμας, Η πρώτη Δημοκρατία. Αθήνα: Ακμίων 1960.
3. Γρηγόριος Δαφνής, Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, Αθήνα: Ικαρος 1974, τ.Α'.
4. Θάνος Βερέμης, Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936. Αθήνα: Οδυσσεάς 1983.
1. Public Records Office (Kew. Lonfon), σειρά FO 371.7585/104, Bentinck προς Curzon, 6.9.1922/τηλ. 493.
2. FO 371.7586/6, Lindley προς FO, 11.9.1922/520 FO 371.7586/18, Lindley προς Curzon, 20.9.1922/544. Η αναφορά του Lindley επιβεβαιώνει τη μαρτυρία του Κορδάτου, πως ο Μεταξάς του πρότεινε συμμαχία με το ΚΚΕ (Γιάννης Κορδάτος, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, τ.Π' Αθήνα: 20ός Αιώνας κ.χ., σ. 579-580).
3. FO 371.7585/136, Lindley προς FO, 26.9.1922/τηλ. αναριθμητο, εξαιρετικά επειγόν, προσωπικό, άκρως απόρρητο.
4. Αγόρευση Παγκάλου σε ΕΣΒ (Εφημερίς των Συνζητήσεων της Βουλής), συνεδρίασις 10η της 29.1.1924, σ. 119 Ηλίας Μπρεδήμας, Η πρώτη Δημοκρατία. Αθήνα: Ακμίων 1960, σ. 167, 191.
5. FO 371.7585/176, Lindley προς FO, 28.9.1922/τηλ. 517· βλ. σχετικά και Γρηγόριος Δαφνής. Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, Αθήνα: Ικαρος 1974, τ.Α', σ. 10 κ.ε. Η Δίκη των Εξ. Τα εστενογραφημένα πρακτικά. 31 Οκτωβρίου - 15 Νοεμβρίου 1922. Εκδόσις της «Πρωΐας». Αθήνα 1931, σ.β'.
6. Το παράθεμα, από το κύριο άρθρο του Σπύρου Μελά σε Ελεύθερος Τύπος, φ. της 28.9.1922.
7. FO 371.7586/109, Πρακτικά FO, σημειώσεις Ronald C. Lindlay, 25.10.1922, με παρατήρηση του Eyre Crowe: «Συμφωνώ».
8. FO 371. 7586/109. Πρακτικά FO, σημείωση Eyre Crowe 25.10.1922. Πρβλ. και την ανασύνθεση των γεγονότων στο Γ. Δαφνής, Η Ελλάς... ό.π., τ.Α', σ. 10 κ.ε.
9. FO 371.7589/21, Bentinck προς FO, 2.12.1922/679· FO 371.7590/33, Bentinck προς Curzon, 14.12.1922/723.
10. FO 371.7589/30, Bentinck προς Curzon, 1.12.1922/683· FO 371.7589/157A, Lindley προς Curzon, 8.12.1922.
11. Βλ. ΕΣΒ, συνεδρίασις 113η της 29.11.1924, σ. 534 κ.ε.· συνεδρίασις 116η της

3.12.1924, σ. 596. Και άλλοι ιστορικοί χαρακτήρισαν τη Δίκη των Εξ ως προσπάθεια των στρατιωτικών να μετακυλίσουν τις ευθύνες της καταστροφής· βλ. επί παραδειγματι Θάνος Βερέμης. Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936. Αθήνα: Οδυσσεάς 1983, σ. 97.

12. FO 371.7589/51A, Bentinck προς Curzon, 1.12.1922/690.

13. FO 371.7589/157A, Lindley προς Curzon, 8.12.1922.

14. FO 371.8826/159, υπόμνημα Atchley, 27.12.1922.

15. FO371.7584/36, MA/O (Αθήνα) προς FO, 31.12.1921.

16. Βλ. Λόχου χάρη Πρωτεύουσα, Φ. της 21.7.1922. ■

Ο Νικόλαος Πλαστήρας: Είχε να αντιμετωπίσει το λαϊκό αίτημα για την τιμωρία των ενόχων της καταστροφής. Να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες και να βγάλει τη χώρα από θανάσιμα αδιέξοδα

Νικόλαος Πλαστήρας (1883-1953)

Στρατιωτικός και πολιτικός γεννημένος στην Καρδίτσα, πρωθυπουργός της Ελλάδας τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (1945, 1950 και 1951-52). Ο επανομαζόμενος «Μαύρος Καβαλάρης» - προσωνόμιο που πήρε κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων- αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή ηγήθηκε στη Χίο της τριμελούς Επαναστατικής Επιτροπής, η οποία κατήργησε τις αρχές του νησιού και αξίωσε την έξωση του Κωνσταντίνου. Στις 25 Σεπτεμβρίου του 1922 οι δυνάμεις του Πλαστήρα από τη Χίο και του Γονατά από την Μυτιλήνη αποβιβάστηκαν στην Αττική. Αμέσως μετά την επικράτηση της Επανάστασης συνελήφθησαν οι κορυφικοί αντιβενιζελικοί πολιτικοί. Ο Πλαστήρας ήθελε αρχικώς την παραπομπή τους σε τακτικό δικαστήριο, αλλά υπό την πίεση της κοινής γνώμης και των ακραίων στοιχείων του κινήματος -κυρίως του Πάγκαλου- συμφώνησε στη σύσταση εκτάκτου στρατοδικείου. Παρά τις έντονες διαμαρτυρίες των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και τις επιφυλάξεις του Βενιζέλου, ο Πλαστήρας εγγυήθηκε προσωπικώς, ως αρχηγός της Επανάστασης, την εκτέλεση των ποινών, παρ' ότι ίσως δεν ήταν δική του επιθυμία η ποινή του θανάτου. Μετά τις εκλογές του 1924 παραιτήθηκε από το Στρατό και έζησε στο μεγαλύτερο διάστημα στη Γαλλία, μέχρι την επάνοδό του το 1945.

Δημήτριος Γούναρης (1867-1922)

Πολιτικός, γεννημένος στην Πάτρα. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και στη Γερμανία και Κοινωνιολογία στο Παρίσι και το Λονδίνο. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του άσκησε τη δικηγορία στη γενέτειρά του και το 1902 εξελέγη βουλευτής Αχαΐας. Δεινός ρήτορας και μεγάλος νομομαθής ο Γούναρης, έγινε μέλος της ομάδας των «Ιαπώνων», η οποία ασκούσε έντονη κριτική στην πολιτική της κυβέρνησης Θεοτόκη. Υπουργός Οικονομικών το 1908, τήρησε στάση ουδετερότητας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά την παραίτηση Βενιζέλου έγινε πρωθυπουργός για ένα μικρό διάστημα (Φεβρουάριος - Μάρτιος 1915), αλλά έχασε τις εκλογές και έμεινε εκτός πολιτικής για 3 χρόνια (1917-20), ζώντας στην Κορσική. Επέστρεψε το 1920 και ίδρυσε το Λαϊκό Κόμμα, κέρδισε τις εκλογές του Νοεμβρίου και έγινε πρωθυπουργός στο διάστημα Μάρτιος 1921 - Μάιος 1922. Κατά τη διάρκεια της «Δίκης των 6» ασθένησε και εισήχθη σε κλινική. Θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη Μικρασιατική Καταστροφή, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε.

Πέτρος Προτοπαπαδάκης (1854-1922)

Καθηγητής του ΕΜΠ και πολιτικός, γεννημένος στη Νάξο. Σπούδασε μαθηματικά και μηχανική στο Παρίσι. Επανήλθε στην Ελλάδα το 1887 και έγινε καθηγητής στη Σχολή Ευελπίδων και Ναυτικών Δοκίμων. Διευθυντής τομήσ του Ισθμού της Κορίνθου το 1890 και επικεφαλής όλων των μεγάλων δημόσιων έργων της εποχής. Εξελέγη βουλευτής Κυκλάδων το 1902 με το κόμμα του Θεοτόκη, έγινε μέλος των «Ιαπώνων» και συνιδρυτής του Λαϊκού Κόμματος του Δ. Γούναρη το 1920. Υπουργός Οικονομικών στο διάστημα 1921-22 και πρόεδρος της κυβέρνησης από τον Μάιο μέχρι τον Αύγουστο του '22, θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη Μικρασιατική Καταστροφή, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε.

Νικόλαος Στράτος (1872-1922)

Πολιτικός από την Αιτωλοακαρνανία, πατέρας της Δώρας Στράτου, Βουλευτής από το 1902 και υπουργός Εσωτερικών στην κυβέρνηση Ράλλη το 1909, ο Στράτος εντάχθηκε στο κόμμα του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1911. Στη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων ήταν υπουργός Στρατιωτικών. Το 1916 ίδρυσε το Εθνικόν Συντηρητικόν Κόμμα και μετά το 1920 έγινε υπουργός Στρατιωτικών, Εσωτερικών, Εξωτερικών και πρόεδρος της κυβέρνησης. Υπήρξε πολυμαθέστατος και δεινός ρήτορας. Θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη Μικρασιατική Καταστροφή, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε.

Νικόλαος Θεοτόκης (1878-1922)

Γιος του πρωθυπουργού Γεωργίου Θεοτόκη, γεννημένος στην Κέρκυρα. Σπούδασε στην Αθήνα, το Παρίσι και το Βερολίνο. Πρέσβης στο Βερολίνο κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, εξελέγη βουλευτής Κέρκυρας το 1920 και έγινε υπουργός Δικαιοσύνης και Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη. Θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη Μικρασιατική Καταστροφή, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε.

Γεώργιος Μπαλιατζής (1866-1922)

Πολιτικός, γεννημένος στη Σμύρνη. Το 1902 εξελέγη βουλευτής και το 1908 έγινε υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Θεοτόκη, υπουργός Συγκοινωνιών στην κυβέρνηση Γούναρη το 1915 και Εξωτερικών το 1921. Πήρε μέρος μαζί με τον Γούναρη στις συσκέψεις Παρισίων και Λονδίνου για την επίλυση του μικρασιατικού ζητήματος. Θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη Μικρασιατική Καταστροφή, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε.

Γεώργιος Χατζανέστις (1863-1922)

Αξιωματικός του Πυροβολικού, απόφοιτος της Σχολής Ευελπίδων, με σπουδές στη Γαλλία, την Αγγλία και τη Γερμανία. Ιδιαίτερα αυστηρός και προσπλωμένος στην πειθαρχία, ο Χατζανέστις μετείχε ως λοχαγός στον πόλεμο του 1897 υπό τον Σμολένσκη και στους Βαλκανικούς πολέμους ως επιτελάρχης της 6ης Μεραρχίας. Παρατήθηκε το 1917 αλλά επανήλθε το 1920 με τον βαθμό του αντιστρατήγου. Τον Μάιο του 1922 έγινε αρχιστράτηγος Μικράς Ασίας και Θράκης. Θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη Μικρασιατική Καταστροφή, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε.

Κωνσταντίνος Α' (1868-1923)

Βασιλιάς της Ελλάδας, γιος του Γεωργίου Α' και της Ολγας. Ανήλθε στο θρόνο τον Μάρτιο του 1913, μετά τις μεγάλες νίκες των Βαλκανικών πολέμων. Η σύγκρουσή του με τον Βενιζέλο για το ζήτημα της συμμετοχής της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε στον Δικασμό και στην εξωση τον Νοέμβριο του 1916. Επανήλθε το 1920. Μόλις εκδηλώθηκε η Επανάσταση στο στρατό, το '22 μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο Κωνσταντίνος προσπάθησε να αντιδράσει, επιβάλλοντας στις 26 Σεπτεμβρίου Στρατιωτικό νόμο. Διαπιστώνοντας όμως την άκαμπτη στάση των επαναστατών και την πλήρη απώλεια ελέγχου του Στρατού, αναγκάστηκε να παραπληθεί από τον θρόνο υπέρ του Διαδόχου Γεωργίου Β'. Με το ατμόπλοιο «Πατρίς» που απέπλευσε από το λιμάνι του Πρωπού στις 30 Σεπτεμβρίου, ο Κωνσταντίνος έφυγε οριστικά από την Ελλάδα για το Παλέρμιο της Ιταλίας, όπου και πέθανε λίγους μήνες αργότερα σε ηλικία 55 ετών. Η ταφή του έγινε με όλες τις τιμές από τη φασιστική Ιταλία σε ειδική κρήνη του ορθόδοξου παρεκκλησίου της Φλωρεντίας.

«ΣΚΛΗΡΗ ΑΛΛΑ ΕΘΝΙΚΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ»

Του Γ.Α. ΜΑΓΚΑΚΗ,
Καθηγητή πανεπιστημίου, πρώην υπουργού

Η επανάσταση του 1922 ήταν προϊόν της αγωνίας ολόκληρου του έθνους, που συγκλονιζόταν από τις ιστορικά ανεπανόρθωτες συνέπειες της μικρασιατικής καταστροφής και από τους περαιτέρω κινδύνους που απειλούσαν άμεσα με νέα πλήγμα την εδαφική μας ακεραιότητα και την εθνική μας υπόσταση.

Εγκλωβισμένο μέσα σ' αυτή την ιραγική πραγματικότητα, το έθνος αποζητούσε με απόγνωση τη σωτήρια παρέμβαση που θα έσπαγε τα αδιέξοδα, θα απέτρεπε την ήδη επερχόμενη νέα εθνική συρρίκνωση στη Θράκη και στο Αιγαίο και θα αντιμετώπιζε αποσύνθεση, ανοίγοντας το δρόμο προς την ε-

ξυγίανση και την ανάκαμψη της χώρας.

Αμεσότερος εκφραστής αυτής της αγωνίας ήταν οι Ενοπλες Δυνάμεις, που μαζί με τον Ελληνισμό της Μικρασίας ζούσαν το ανείπωτο δράμα του αιματηρού ξεριζωμού του από τις προαιώνιες πατρίδες του. Αυτές οι δυνάμεις και κατά πρώτο λόγο εκείνες του μικρασιατικού μετώπου ήταν που όχι μόνο βίωναν άμεσα αυτό το δράμα, αλλά και που κυριολεκτικά ένοιθαν «πάνω στο πετσί τους» την απίστευτη ανεπάρκεια ολόκληρου του πολιτικοστρατιωτικού κατεστημένου και τη χρεοκοπία της εφαρμοζόμενης πολιτικής και πολεμικής στρατηγικής του.

Γι' αυτό το λόγο, οι Ενοπλες Δυνάμεις του μετώπου αισθανόντουσαν εντονότερα από κάθε άλλον το βάρος του καθήκοντος να ανταποκριθούν στην αγωνιώδη απαίτηση του έθνους και της λαϊκής ψυχής για την ανάληψη σωτήριων πρωτοβουλιών. Έτσι, η επανάσταση του '22 ξεπήδησε μέσα από τη φλεγόμενη πραγματικότητα με νομοτελειακή, θα

΄λεγες, αναγκαιότητα.

Χαρακτηριστικό αυτού του γεγονότος είναι ότι το βάρος της εκπλήρωσης του καθήκοντος αυτού το ανέλαβαν εκείνες ακριβώς οι μονάδες των ενόπλων δυνάμεων που είχαν προμαχήσει, δεν είχαν πιτηθεί και μετά το σπάσιμο του μετώπου παρέμειναν συνιεταγμένες και μαχόμενες, καλύπτοντας σωτήρια τους συμπατριώτες μας που έπαιρναν το δρόμο του ξεριζωμού και της προσφυγιάς μπροστά στη λαίλαπα της τουρκικής βαρβαρότητας.

Είναι ακριβώς αυτές οι συνιεταγμένες δυνάμεις, που άλλες υπό την ηγεσία του συνιεταγματάρχη **Νικόλαου Πλαστήρα** πέρασαν στη Χίο και άλλες υπό την ηγεσία του συνιεταγματάρχη **Στυλιανού Γονατά** αποβιβάστηκαν στη Μυτιλήνη, καθώς και οι δυνάμεις του στόλου στην περιοχή, που πήραν τις σχετικές πρωτοβουλίες και κήρυξαν την επανάσταση.

Χαρακτηριστικό του γεγονότος ότι η επανάσταση του 1922 ήταν προϊόν ιστορικής αναγκαιότητας στο

πλαίσιο των τότε περιστάσεων, είναι επίσης και το πολύ ουσιαστικό και συγκεκριμένο περιεχόμενο των στόχων και των αιτημάτων της, όπως διατυπώθηκαν ευθύς εξαρχής με την πρώτη προκήρυξή της, που συντάχθηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 1922 από τον **Στυλιανό Γονατά** και ρίχτηκε με αεροπλάνο στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τη Λάρισα και τη Λαμία δύο μέρες μετά, στις 13 του μήνα.

Στην προκήρυξη αυτή διατυπώνονταν οι εξής αξιώσεις, τις οποίες «η σωτηρία της πατρίδος και μόνον επιβάλλει»:

«**1ον.** Παραίτησις του βασιλέως χάριν της πατρίδος, υπέρ του Διαδόχου.

2ον. Αμεσος διάλυσις της Εθνοσυνελεύσεως.

3ον. Σχηματισμός κυβερνήσεως αχρόου, εμπνεύσεως εμπιστοσύνης εις την Αντάνι, διά την ταχιστην και αμερόληπτον ενέργειαν εκλογών Εθνοσυνελεύσεως και την διαχείρισιν των εξωτερικών ζητημάτων, μέχρις ου ο λαός αποφασίσει τελικώς διά ▶

Ο Μαύρος Καβαλάρης (μέσον) στις 15 Σεπτ. 1922, επικεφαλής περίπου 12.000 πολεμιστών του Μικρασιατικού Μετώπου, εισέρχεται στην Αθήνα και απαιτεί την παραίτηση του Κωνσταντίνου υπέρ του διαδόχου. Ο Κωνσταντίνος παζαρεύει 10.000 λίρες ως αποζημίωση, τις εισπράττει και αναχωρεί. Για τους πρόσφυγες, μένει το ...«παντεσπάνι»

των εκλογών περί της τύχης του.

4ον. Άμεσος ενίσχυσης του θρακικού μετώπου».

Η προκήρυξη δε αυτή τελείωνε με την έκκληση: «Ας επικρατήσει και παρ' ημίν ο αγνός πατριωτισμός προς αποσόβησιν του αλληλοσπαραγμού και ταχύτεραν έναρξιν του έργου της εθνικής παλινορθώσεως, δι' ης θα ανασταλεί η πλήρης καταστροφή προς ην φερόμεθα και θα επιτευχθεί η σωτηρία της πατρίδος».

Άμέσως μετά την αποβίβαση των επαναστατικών δυνάμεων στην Αιτική τα παραπάνω αιτήματα έγιναν δεκτά, οι δυνάμεις αυτές εισήλθαν στην Αθήνα στις 15 Σεπτεμβρίου και η επαναστατική επιτροπή ανέλαβε την εξουσία. Την επομένη, 16 Σεπτεμβρίου συγκροτήθηκε και ορκίστηκε κυβέρνηση με πρόεδρο τον **Αλέξανδρο Ζαΐμν**, της οποίας η σύνθεση αποδεικνυε, όπως παρατηρεί ο Γονατάς στα απομνημονεύματά του (σελ. 246), «την πρόθεσιν της επαναστάσεως, όπως η νέα κυβέρνησησ απαρτισθεί από πρόσωπα όσον το δυνατόν αχρωμάτιστα και εν πάση περιπτώσει μετριοπαθή».

Η δημιουργία της Στρατιάς του Εβρου «έκοψε την όρεξη» του Κεμάλ για επιπλέον διεκδικήσεις σε Δυτ. Θράκη και νησιά

Ήδη από τις 14 του Σεπτεμβρη η επαναστατική επιτροπή είχε στείλει από το θωρηκτικό «Λήμνος» στον **Ελευθέριο Βενιζέλο**, που βρισκόταν στο Παρίσι, το εξής τηλεγράφημα: «Η επανάστασις εκφράζει υμίν την απόλυτον εμπιστοσύνην της διά την διεξαγωγήν του εθνικού ζητήματος εν τω Εξωτερικώ και ζητεί την άμεσον αρωγήν υμών».

Την πρόταση αυτή αποδέχθηκε ο Ε. Βενιζέλος, με τηλεγράφημα στο οποίο έλεγε: «Τίθεμαι εξ ολοκλήρου εις την διάθεσιν της επαναστατικής επιτροπής όπως προσφέρω και εγώ τας υπηρεσίας μου προς συγκράτησιν της πατρίδος από της αβύσσου, εις ην εφέρετο καθημερινώς επί του καταλυθέντος καθεστώτος. Πρέπει εν τούτοις να επαναλάβω ότι η αποδοχή μου αυτή ουδόλως σημαίνει μεταβολήν της μετά την 1ην Νοεμβρίου 1920 αποφάσεως μου περί οριστικής αποχής από της πολιτικής... Θα πράξω όμως νυν το παν διά τον τόπον, εργαζόμενος εις το εξωτερικόν...»

Όταν κηρύχθηκε η επανάσταση, η Ανατολική Θράκη είχε ήδη επιδικαστεί από τις Μεγάλες Δυνάμεις στην Τουρκία. Παρά ταύτα, όμως, όπως σημειώνει ο Γονατάς στα απομνημονεύματά του (σελ. 251), «ο Κεμάλ εζητεί επί πλέον τη Δυτική Θράκη, τον στόλο, τας νήσους, χρηματικές αποζημιώσεις

Οι Επαναστάτες του '22 στο ναύσταθμο (από αριστερά): Πλαστήρας, Λοπρέστης, Πάγκαλος, Γονατάς, Χατζηκυριάκος, Πρωτοσύγγελος, Σακελλαρόπουλος. Φωτογραφία του 1923 (Ε.Λ.Ι.Α.)

κ.λπ.». «Ποιος θα τον ημπούδιζε να προχωρήσει. Μόνον ένας στρατός ισχυρός και με ψυχήν. Διά ταύτα ειρέψαμε όλην την προσοχήν μας εις την ανασυγκρότησιν του στρατού, ο οποίος απεκλήθη πλέον Στρατιά του Εβρου». Στην ταχύτατη αυτή και άρτια ανασύνταξη του Στρατού βασίστηκαν, όπως ο ίδιος ο Ε. Βενιζέλος ετόνιζε, «αι τελικά διπλωματικά επιτυχία του εν Λωζάννη κατὰ την υπογραφήν της ειρήνης». (Ετσι Γονατάς στα απομνημονεύματά του, σελ. 263).

Στο πλαίσιο αυτής της σπάνιας σε ένταση και αποτελεσματικότητα δραστηριότητας, η Επανάσταση είχε να αντιμετωπίσει ως κεντρικό και φλέγον θέμα και το ευρύτατης λαϊκής υποστήριξης αίτημα για την άμεση και αυστηρή τιμωρία των ενόχων της μικρασιατικής καταστροφής, στρατιωτικών και πολιτικών.

Στην αντιμετώπιση και του θέματος αυτού η επανάσταση προχώρησε με φρόνηση και συγχρόνως με αποφασιστικότητα. Η αρχική σκέψη ήταν η παραπομπή των πρωταίων της καταστροφής και τα της δίκης τους να τα ρυθμίσει η μέλλουσα να εκλεγεί Εθνοσυνέλευση. Η λαϊκή όμως οργή ήταν εντονότατη και η κατάσταση εκρηκτική. Στο Στρατό επι-

Τραυματίες του μετώπου της Μ. Ασίας (Φωτ. Αρχείο Πέτρου Πουλιδη)

Αναταραχή στο στράτευμα, που ζητούσε να δικαστούν οι ένοχοι της Καταστροφής. Η Επαναστατική Επιτροπή αποφασίζει τη δίκη

κρατούσε επικίνδυνη για τη συνοχή του αναταραχιά. Κατώτεροι ιδίως αξιωματικοί έφθασαν στο σημείο να οργανώσουν ακόμα και δημόσια συγκέντρωση και με ψήφισμά τους να απαιτούν την παραπομπή των ενόχων της καταστροφής στη Δικαιοσύνη, απειλώντας ότι αλλιώς θα εισβάλλουν στις φυλακές όπου οι ένοχοι ήταν κρατούμενοι και θα τους εκτελέσουν χωρίς δίκη.

Η κατάσταση γινόταν όλο και πιο έκρυθμη και έκανε φανερό ότι η παραπομπή των πρωταγίων σε δίκη και η διεξαγωγή της αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για να μπορέσει να προχωρήσει το έργο της ανασύνταξης της χώρας και των Ενόπλων των Δυνάμεων, καθώς και της επίλυσης των πελώριων προβλημάτων που αυτή αντιμετώπιζε. Αντίθετα, η παράταση της εκκρεμότητας στο θέμα αυτό οδηγούσε με βεβαιότητα, όπως τονίζει ο Σ. Γονατιάς (απομνημονεύματα, σελ. 252), σε αιματηρά επεισόδια και «στην αναρχία με θλιβερά για την χώρα αποτελέσματα».

Γι' αυτούς τους λόγους η επαναστατική επιτροπή εξέτασε ξανά το θέμα και με εγκύκλιό της που κυκλοφόρησε στις 4 του Οκτώβρη και απευθυνόταν στον ελληνικό λαό, δήλωνε ότι «είναι υπεράνω κομμάτων και ότι ακολουθεί πολιτική εθνικής σωτηρίας με την συναδέλφωση όλων των Ελλήνων και

την ανύψωση του εθνικού τους φρονήματος».

«Αλλά η συναδέλφωση αυτή θα ήτο (όπως τονιζόταν στην εγκύκλιο) αρχή ανήθικος αν εσθμίαινε λήθη τρομερών ευθυνών και εξίσωσιν αθών και ενόχων. Η επανάστασις θεωρεί επιβεβλημένην την ποινική τιμωρίαν των ενόχων της μικρασιαστικής καταστροφής ως και της απώλειας, διά διεθνούς πράξεως, της Ανατολικής Θράκης, ήτις συνετελέσθη προ της αναλήψεως της αρχής υπό της επαναστάσεως...»

Έτσι, στις 5 Οκτωβρίου δημοσιεύθηκε η απόφαση της επαναστατικής επιτροπής για τη σύσταση της σχετικής ανακριτικής επιτροπής και στις 13 Οκτωβρίου η απόφαση για τη συγκρότηση του εκτάκτου στρατοδικείου. Η δίκη άρχισε στις 31 Οκτωβρίου. Κατά το χρόνο της διεξαγωγής της έγινε κυβερνητική αλλαγή και τη μεν προεδρία της κυβέρνησης ανέλαβε ο Σ. Γονατιάς, η δε επαναστατική αρχή ο Ν. Πλαστήρας, ο οποίος δήλωσε ότι θα σεβαστεί και θα εκτελέσει την απόφαση του στρατοδικείου οποιαδήποτε και αν είναι.

Στις 15 Νοεμβρίου περατώθηκε η δίκη και εκδόθηκε η απόφαση με την οποία καταδικάζονταν παμπληφεί έξι από τους κατηγορούμενους σε θάνατο και δύο σε ισόβια δεσμά. Η απόφαση της θανατικής καταδίκης εκτελέστηκε αυθημερόν, ύστερα από σχει-

Το Εκτατο Στρατοδικείο καταδικάζει, στις 15 Νοεμβρίου, 6 σε θάνατο και 2 σε ισόβια δεσμά. Η εκτέλεση συγκλονίζει το πανελλήνιο

κή διαταγή του αρμόδιου αρχηγού της επανάστασης.

Η εκτέλεση συγκλόνισε την κοινή γνώμη. Η αίσθηση όμως της σοβαρότητας της κατάστασης, καθώς και το αίσθημα της υπευθυνότητας, ενισχύθηκαν αποφασιστικά με την έμπρακτη απόδειξη ότι οι υπαίτιοι εθνικής καταστροφής δημόσιοι άνδρες λογοδοτούν ενώπιον της Δικαιοσύνης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ενισχυθούν τόσο η συνοχή όσο και η πειθαρχία στις Ενοπλες Δυνάμεις, πράγμα απόλυτα αναγκαίο στο πλαίσιο των τότε περιστάσεων.

Διεθνώς όμως η εκτέλεση προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση, η Αγγλία

Πρόσφυγες
από τη
Μ. Ασία
(Ε.Λ.Ι.Α.)

και η Γαλλία μάλιστα, διέκοψαν προσωρινά τις διπλωματικές τους σχέσεις με την Ελλάδα, οι οποίες όμως σύντομα ομαλοποιήθηκαν με τη συμβολή και του Ε. Βενιζέλου.

Η δίκη, η θανατική καταδίκη και η εκτέλεση της απόφασης υπήρξε ασφαλώς μια σκληρότατη λύση. Ήταν όμως εθνικά αναγκαία. Γιατί η μικρασιατική καταστροφή και οι αποφάσεις και οι πράξεις που την προκάλεσαν υπήρξαν μια τραγική παρέμβαση κυριολεκτικά στη μοίρα του Ελληνισμού. Ο ξεριζωμός του από τις ιστορικές του κοιτίδες στην Ιωνία και την Ανατολική Θράκη αποτέλεσε ανεπανόρθωτη εθνική συρρίκνωση, που συνοδεύτηκε και από την εξόντωση εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων της Μικρασίας και από τον ξεριζωμό και την προσφυγιά ενάμιση περίπου εκατομμυρίου. Τέτοιες καταστρεπτικές επεμβάσεις στην ιστορική πορεία ενός έθνους, απαιτούν την παρέμβαση της Νέμεσης. Αλλιώς τα έθνη μαραζώνουν ηθικά και αποσυντίθενται.

Η ιστορική αναγκαιότητα της σκληρότατης λύσης που δόθηκε, επιβεβαιώθηκε από το γεγονός ότι η εφαρμογή της ενίσχυσε αποφασιστικά τις δυνατότητες της επανάστασης να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα κρίσιμα προβλήματα της χώρας, όπως προπαντός την περαιτέρω αναδιοργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων, την άθλια οικονομική κατάσταση, το δραματικό πρόβλημα των προσφύγων στις πιο επείγουσες και οδυνηρές πλευρές του, και πάνω απ' όλα την προστασία των εθνικών συμφερόντων στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής και των διαπραγματεύσεων για τη σύναψη της συνθήκης ειρήνης στη Λωζάννη.

Σχετικά με τη συνθήκη αυτή πρέπει να παρατηρηθούν τα εξής: οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη της άρχισαν στις 8 του Νοέμβρη 1922 με εκπρόσωπο της Ελλάδος τον Ε. Βενιζέλο. Ευθύς εξ αρχής η Τουρκία προσπάθησε να εμφανιστεί ως νικήτρια και επιζητούσε να επιβάλει όρους βαρύτατους για την Ελλάδα. Οι σύμμαχοι πάλι δεν είχαν αρμονικές σχέσεις μεταξύ τους. Ετσι, ώστε, όπως σημειώνει ο Σ. Γονατιάς στα απομνημονεύματά του (σελ. 267), «η όλη ατμόσφαιρα εις το συνέδριο αυτό της ειρήνης δεν ήτο διόλου ευνοϊκή δι' ημάς».

Η κατάσταση αυτή ανάγκασε την Ελλάδα παρά τη φιλειρηνική της πρόθεση, να σκληρύνει τη στάση της. Ετσι ο Ν. Πλαστήρας σε δηλώσεις του κατά τη διάρκεια διήμερης

επίσκεψής του στη Λωζάννη τονίσει, με υπόδειξη του Ε. Βενιζέλου, ότι «εάν επαναληφθεί ο πόλεμος δεν θα ευθύνεται η Ελλάδα». Ο δε Ε. Βενιζέλος τηλεγράφησε από τη Λωζάννη: «Μόνον εάν έχουμε στρατόν ικανόν να επιτεθεί επιτυχώς εν Θράκη, θα δυνηθώμεν να κάμψωμε την θρασύτητα των Τούρκων, έναντι της οποίας οι Σύμμαχοι φαίνονται ενδοικοί». Αλλά προχωρήσαμε και παραπέρα και προετοιμαστήκαμε να προβούμε στις 27 Μαΐου σε καταγγελία της μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ανακοχής, η δε κυβέρνηση έδωσε την εντολή στον αρχιστρατήγο **Θ. Πάγκαλο** να έχει το Σιρατό έτοιμο για εξόρμηση το πρωί της ημέρας αυτής. Η αποφασιστική αυτή στάση της Ελλάδας, την οποία πληροφορήθηκαν οι Σύμμαχοι, τους οδήγησε στο να πείσουν την Τουρκία και να την αναγκάσουν σε υποχωρήσεις που έγιναν με σχετική δήλωση της αντιπροσωπείας της στη συνδιάσκεψη στις 26 Μαΐου.

Μετά τη θετική αυτή εξέλιξη ο Ε. Βενιζέλος τηλεγράφησε στον αρχηγό της επανάστασης και στον πρωθυπουργό: «...Η κυβέρνηση πρέπει να είναι βεβαία ότι είναι διπλωσίως αξία εθνικής ευγνωμοσύνης, διότι εν μέσω τόσων δυσχερειών, ουχί μόνον εξωτερικών, αλλά και εσωτερικών, ηδυνήθη να εξασφαλίση εις τον τόπον έντιμον ειρήνην». Ετσι η συνθήκη της Λωζάννης υπογράφηκε τελικά στις 24 Ιουλίου του 1923.

Μετά τα γεγονότα αυτά η επανάσταση αντιμετώπισε με επιτυχία και δύο απρόοπτες και άκρως δυσάρεστες καταστάσεις. **Πρώτον**, εξουδετέρωσε τους σχεδιασμούς του Μουσολίνι να διεισδύσει στρατιωτικά στην Ηπειρο και τον ανάγκασε να αποσύρει τα παλικά στρατεύματα από την Κέρκυρα στην οποία τα είχε αποβιβάσει. **Δεύτερον** κατέσειλε το απίστευτης εθνικής ανευθυνότητας, τυχοδιωκτικό «κίνημα του Λεοναρδόπουλου».

Ύστερα από την υπερνίκηση και των δύο αυτών απρόοπτων δυσχερειών, ο δρόμος προς την ομαλότητα είχε πια ανοίξει. Ετσι η κυβέρνηση προχώρησε στη διενέργεια στις 16 Δεκεμβρίου 1923 εκλογών για την ανάδειξη Συντακτικής Συνέλευσης, οι οποίες είχαν προκηρυχθεί με βασιλικό διάταγμα στις 18 Οκτωβρίου.

Μετά το αποτέλεσμα των εκλογών, το οποίο ήταν υπέρ των δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων, ο βασι-

λιάς Γεώργιος Β' με την προτροπή της κυβέρνησης στο εξωτερικό, ως αντιβασιλέας δε ορκίστηκε ο ναύαρχος **Πάυλος Κουντουριώτης**.

Στις 2 Ιανουαρίου 1924 η Συντακτική Συνέλευση συνήλθε στην πρώτη της συνεδρίαση. Ήδη κατά την έναρξή της ο Ν. Πλαστήρας, ως αρχηγός της επανάστασης, κατέθεσε την εξουσία και ο Σ. Γονατάς, ως πρωθυπουργός, υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησης. Ετσι ολοκλήρωσε το έργο της και έληξε η επανάσταση του 1922.

Η επανάσταση αυτή ξεκίνησε ως ιστορική αναγκαιότητα και κατόρθωσε μέσα στον εκπληκτικά σύντομο χρόνο των δεκαέξι μηνών να βγάλει τη χώρα από θανάσιμα εθνικά αδιέξοδα και να την οδηγήσει στην πολιτική ομαλότητα, διενεργώντας εκλογές Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης για να παραδώσει σ' αυτήν ως εκφραστής της ελεύθερης βούλησης του λαού την εξουσία.

Με τις επιτεύξεις της αυτής, δικαιούται να καλείται επάξια επανάσταση που προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες στην πατρίδα.

Γονατάς, Πλαστήρας. Οι ηγέτες της Επανάστασης του '22 (Ε.Λ.Ι.Α.)

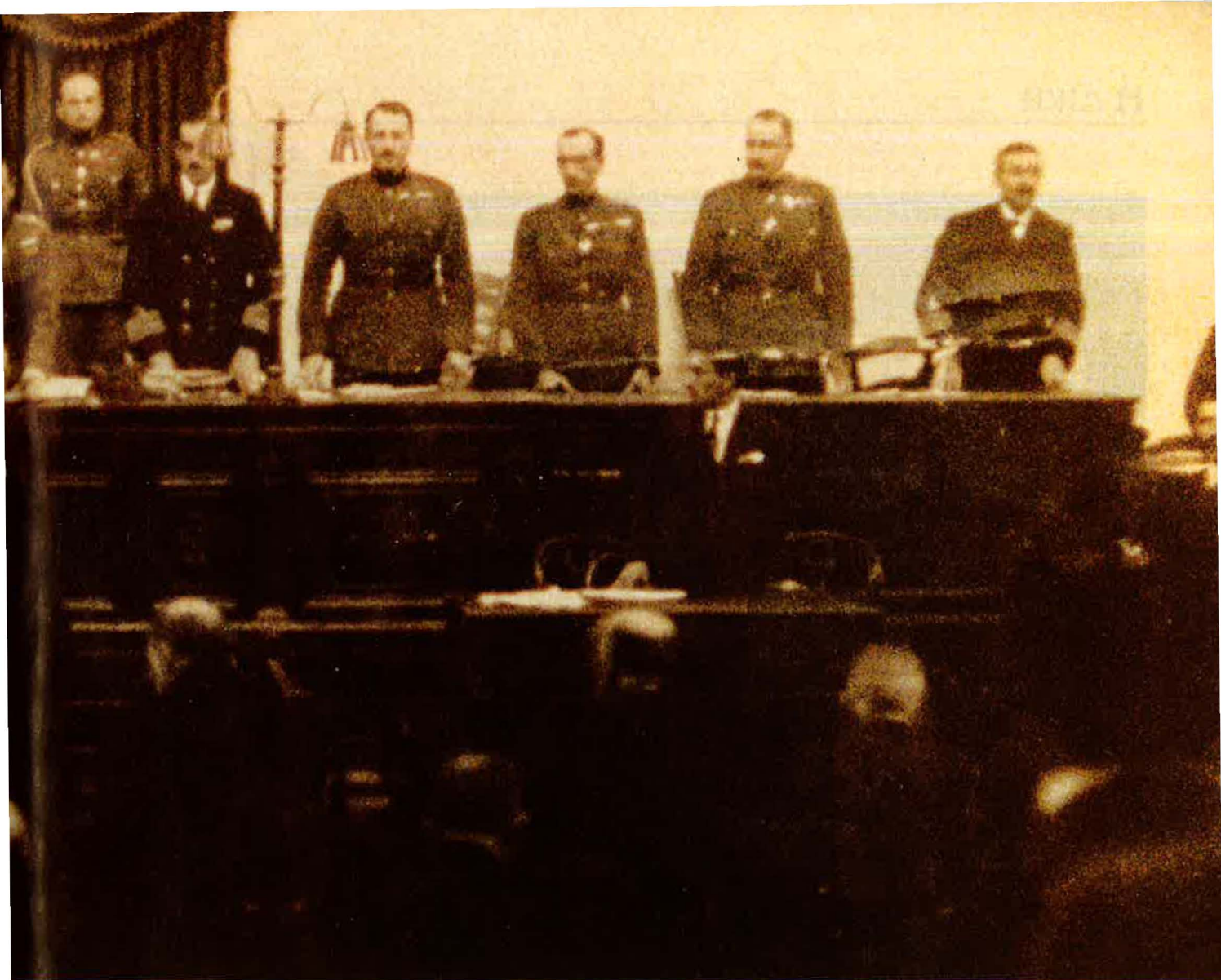
Το Κίνημα του '22 ήταν μια γνήσια και σωτήρια επανάσταση

Μια γρήγορη ανάκριση και ένα αδυσώπητο κατηγορητήριο

Η ΔΙΚΗ

ΚΑΙ Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ

Ο Του ΑΛΚΗ ΡΗΓΟΥ, Πολιτικού επιστήμονα, καθηγήτη Παντείου Πανεπιστημίου

1 έντονες διεργασίες στους κόλπους των αδιαλλάκτων, η τεράστια συγκέντρωση στο Σύνταγμα στις 9 Οκτωβρίου προδιαγράφουν τις εξελίξεις.

Ο κύβος για τους προφυλακισμένους αντιβενιζελικούς έχει ριφθεί. Ποιοι, όμως, θα αναλάβουν «να βγάλουν το φίδι από την τρύπα»;

Ο **Πλαστήρας** συναντιέται με τους στρατηγούς **Πάγκαλο** και **Οθωναίο**.

«Δέχεσθε να αναλάβετε ο ένας πρόεδρος της ανακριτικής Επιτροπής και ο άλλος του στρατοδικείου; Εσείς υποκινείτε όλη την πίεση. Να αναλάβετε και τις ευθύνες».

«Τι μας λες», τον κόβει ο Πάγκαλος.

«Εμείς θα τους καταδικάσουμε και θα έρθεις εσύ καιόπιν να τους δώσεις χάρη και να δρέψεις τις δάφνες του ειρηνοποιού;»

«Σας δίνω το λόγο της στρατιωτικής μου τιμής ότι εγώ θα εκτελέσω την απόφασιν του στρατοδικείου όποια κι αν είναι. Αν τους καταδικάσετε, χάριν δεν τους δίνω. Δέχεσθε;»

«Αν είναι έτσι, δεχόμαστε», απάντησαν και οι δύο.

«Ο υποστράτηγος Πάγκαλος» -γράφει ο **Νίκος Κρανιοτάκης**, αιτός ο λαϊκιστής και φασίζων δημοσιογράφος της εποχής- «ο οποίος εισήλθεν εις την επανάστασιν διά της οπισθίας θύρας, διά να αποπεμφθῆ από την εξώθυραν και να επανεισδύσῃ διά του παραθύρου, βοηθούμενος από την εμπροσθιά μερίδα των άκρων, ανελάμβανε επισήμως την διεξαγωγὴν των ανακρίσεων» με ειδική απόφαση της Επαναστατικής Επιτροπής.

Με την ορμή που τον διακρίνει και βοηθούς τους συνταγματάρχες **Καλογερά** και **Λούφα**, αρχίζει αμέσως δουλειά.

Οι συλληφθέντες μεταφέρονται από την Αστυνομική Διεύθυνση Αθηνών, που κρατούνταν μέχρι τό-

Ενώπιον του εκτάκτου Επαναστατικού Στρατοδικείου. Στις 31 Οκτωβρίου 1922, 9 το πρωί, στην αίθουσα Συνεδριάσεων της Βουλής. Ο στρατηγός Οθωναίος (μέσον) καταλαμβάνει τη θέση του προέδρου. Τον πλαισιώνουν οι στρατοδίκες (Ε.Λ.Ι.Α.)

Ημέρα πρώτη. Οι συνήγοροι Α. Παπαληγούρας, Κ. Τσουκαλάς κ.ά. υποβάλλουν ενστάσεις. «...Να αποφευχθή η διεξαγωγή της δίκης εις στιγμάς καθ' ας επικρατεί λαϊκή έξαψις»

τε σε απομόνωση, στις Φυλακές Αβέρωφ.

Η ανάκριση

Η ανάκριση αρχίζει.

Σε διάστημα μικρότερο των δύο εβδομάδων η ανακριτική επιτροπή δίνει στη δημοσιότητα το πόρισμα της. Είναι 24 Οκτωβρίου 1922.

Το πόρισμα ζητεί την παραπομπή στο Εκτακτο Στρατοδικείο των κορυφαίων πολιτικών του Κωνσταντινισμού: **Δ. Γούναρη, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Γ. Μπαλατζή, Ξ. Στρατηγού, Μ. Γούδα, Ν. Σιράτου, Ν. Θεοτόκη** και του τελευταίου αρχιστρατήγου της Μ. Ασίας **Γ. Χατζανέστη**, με την κατηγορία της «εσχάτης προδοσίας». Διότι «υπό κοινού συμφέροντος κινούμενοι και εκ προθέσεως, υπεστήριξαν την εισβολή ξένων στρατευμάτων, ήτοι του τουρκικού εθνικιστικού στρατού, εις την επικράτειαν του βασιλείου, τουτέστιν εις την υπό της Ελλάδος κατεχομένην και διά της συνθήκης των Σεβρών κατεκυρωμένην χώραν... παραδώσαντες άμα εις τον εκθρόνιστην πόλεις, φρούρια, μέγα μέρος του Στρατού και μεγίστην αξίαν υλικόν πολέμου».

Το κατηγορητήριο, αφού έκανε μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση των εσωτερικών εξελίξεων από το στρατιωτικό κίνημα του 1909 μέχρι την Καταστροφή, επιρρίπτοντας πολιτικές και στρατιωτικές

ευθύνες και ενοχές στον έκπρωτο Κωνσταντίνο για όλη την περίοδο και ιδιαίτερα για την τελευταία διετία, κατέληγε προσδιορίζοντας δεκαπέντε «εγκλήματα» διά μέσου των οποίων οι κατηγορούμενοι ετέλεσαν το αδίκημα της εσχάτης προδοσίας.

Ειδικό κεφάλαιο του κατηγορητηρίου απέρριπτε την ένσταση των κατηγορουμένων για δίκη από το ειδικό δικαστήριο που συγκροτεί η Βουλή, σύμφωνα με το νόμο περί «ευθύνης υπουργών» και το Σύνταγμα, με το σκεπτικό ότι «το Έθνος ορθούμενον αιμοσταγές, κρεουργημένον αλλ' αδυσώπητον ζητεί... δικαιοσύνην διά την προδοσίαν και υμωρίαν διά το έγκλημα και εν ονόματι του έθνους την δικαιοσύνην ταύτην η επανάστασις θα την αποδώσει».

Μια που ο «αιμοστάζων, πενόμενος και αλλόφρων, αιτικής λαός θέτει εν εαυτώ το ερώτημα: Αλλά διά τι λοιπόν; Τις έπαισε; Τις πταίει; Την επί του ερωτήματος τούτου απάντησιν κέκλιται να δώσει το Εκτακτον Στρατοδικείον».

Και η δίκη αρχίζει

31 Οκτωβρίου, λίγο πριν από τις 9 το πρωί οι ο-

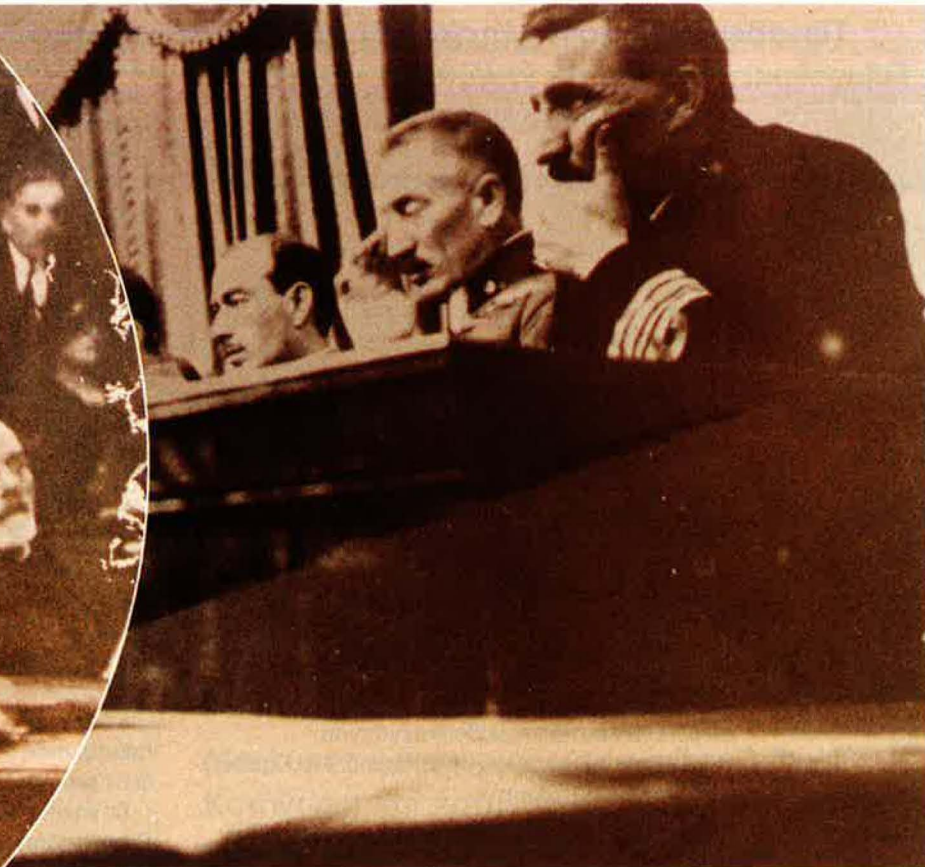

Οι κατηγορούμενοι.

κτώ κατηγορούμενοι οδηγούνται με κλούβα από τις φυλακές στο κτίριο της Βουλής στην οδό Σταδίου. Δύο αίθουσες έχουν διαρρυθμιστεί σε κελιά γι' αυτούς.

Στις 9 το πρωί ακριβώς, ο στρατηγός Οθωνάιος, πρόεδρος του Εκτακτου Στρατοδικείου μπαίνει στην αίθουσα Συνεδριάσεων και καταλαμβάνει τη θέση του προέδρου του Σώματος. Τον πλαισιώνουν τρεις συνταγματάρχες, ένας πλοίαρχος, ένας αντισυνταγματάρχης, δύο αντιπλοίαρχοι, τρεις ταγματάρχες, ένας λοχαγός και ένας στρατιωτικός δικαστικός σύμβουλος, ως μέλη του δικαστηρίου. Ακρη δεξιά του, ως επαναστατικοί επιτρόποι, παίρνουν τις θέσεις τους ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου **Α. Γεωργιάδης** και οι συνταγματάρχες **Ζουριδής** και **Γρηγοριάδης** ακριβώς απέναντί τους, αριστερά του προέδρου, κάθετα ο γραμματέας του δικαστηρίου **Ιωάννης Πεπονής**.

Κάτω από την έδρα, όπως πάντα οι πρακτικογράφοι, ενώ στο μέσο της αίθουσας, μπροστά από τα έδρανα, έχουν τοποθετηθεί οκτώ πολυθρόνες για τους κατηγορούμενους και ένα μακρύ μαύρο τραπέζι με πλάι του ένα μικρότερο για τα χαρτιά τους.

Πίσω τους ακριβώς είναι οι θέσεις των συνηγόρων υπεράσπισης τους, **Σωτηριάδη**, **Τσουκαλά**, **Παπαληγούρα**, **Ρωμανού**, **Οικονομιδή**, **Δουκάκη** και **Νοταρά**.

Στα έδρανα των βουλευτών και τα θεωρεία, με αριθμημένες προσκλήσεις, κάθονται κομπές κυρίες του κόσμου, συγγενείς των κατηγορουμένων, αξιωματικοί και όσοι με χίλιους δυο τρόπους κατόρθωσαν να προμηθευτούν από την Επαναστατική Επιτροπή προσκλήσεις εισόδου.

Η λαίδη Λω, χήρα του αντιβασιλέως των Ινδιών, πρώτου εξαδέλφου του νέου Βρετανού πρωθυπουργού και αδελφή του κατηγορουμένου στρατηγού Χατζανέστη -αυτή η ωραία και μοιραία κυρία της αθηναϊκής κοινωνίας, που το σπιτί της, ένα τετράγωνο πιο κάτω από τη Βουλή, είχε γίνει επίκεντρο δεξιώσεων και χορών του βασιλικού κατεστημένου- φτάνει πεζή στο κτίριο της Βουλής, ανοίγοντας δρόμο ανάμεσα σε ένα πυκνό και σιωπηλό πλήθος που ως αρχαίος χορός Νεμέσεως παρακολουθεί τους εισερχόμενους.

Ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις τηρούν την τάξη.

Ο Οθωνάιος, με στολή εκστρατείας και παράσημα, σηκώνεται. Στην αίθουσα επικρατεί απόλυτη σιωπή.

Με σταθερή φωνή διατάσσει:

«Να εισαχθούν οι κατηγορούμενοι».

Οι στρατοδίκες ακούν σκεπτικοί την πρόταση των συνηγόρων και του Νεόκοσμου Γρηγοριάδη (Επαναστατικού Επιτρόπου). «Ας αφεθή εις την υπεράσπισιν ν' αναπτύξη τας ενστάσεις της όσον θέλει ευρύτερον και εκτενέστερον...»

Πρεσβευτές ζητούν ματαιώση ή αναβολή. Πλαστήρας: «Η δίκη θα γίνει και η άποψη του Στρατοδικείου θα είναι σεβαστή»

Οι κατηγορούμενοι εισέρχονται και κάθονται στις θέσεις τους. Επτά ρεπούμπλικες και ένα στρατιωτικό πλήκιο στρατηγού αφήνονται στο τραπέζι μπροστά τους. Ο επαναστατικός επίτροπος Ζουρίδης παίρνει το λόγο:

«Εισάγω την κατηγορία κατά των κατηγορουμένων Δημητρίου Γούναρη και λοιπών για εσχάτη προδοσία». Η δίκη έχει αρχίσει...

Προσπάθειες για αναβολή

Τελικά, όλες οι συντονισμένες διεθνείς αντιδράσεις για τη ματαιώση ή έστω την αναβολή της δίκης είχαν υπάρξει μάταιες. Τα διαβήματα των πρεσβυτών Μ. Βρετανίας, Ολλανδίας και Σουηδίας είχαν απορριφθεί.

Ο Πλαστήρας, πιστός στο λόγο του, απαντούσε στερεότυπα και προς κάθε κατεύθυνση:

«Η δίκη θα γίνει και η απόφαση του Στρατοδικείου θα είναι σεβαστή».

Aλλά ούτε και οι πέσεις των αδιάλλακτων αξιωματικών, που εντεινόταν ακόμη και με γράμματα προς τα μέλη του δικαστηρίου και τους επαναστατικούς επιτρόπους, του είδους:

«Προσέξτε: Το ρεύμα είναι τόσο ισχυρό, ώστε θα γκρεμίσει όλα τα φράγματα. Αυτοί οι προδοτές εγκληματίες δεν αξίζουν οίκτο. Μην λυπηθείτε κανέναν... σφάξτε!», είχαν το αποτέλεσμα που επιδιώκαν, τη συνοπτική διαδικασία και άμεση εκτέλεση όλων των κατηγορουμένων.

Η δίκη, που κράτησε δεκατέσσερις συνεδριάσεις, όπως παρατηρεί ο **Γρηγόρης Δαφνής**, «διεξήχθη απολύτως κανονικά. Οι κατηγορούμενοι είχαν πλήρη ελευθερίαν υπερασπίσεως».

Βέβαια κανείς δεν αμφέβαλλε για το τελικό αποτέλεσμα, απέναντι στο οποίο κανένα ένδικο μέσο δεν μπορούσε να υπάρξει. Η Επαναστατική Επιτροπή είχε χαράξει το δρόμο της και έμεινε μέχρι τέλους πιστή σ' αυτόν.

Η δίκη συνεχίζεται

Μετά την απόρριψη των ενστάσεων που υπέβαλαν οι κατηγορούμενοι -για αναρμοδιότητα του Εκτακτου Στρατοδικείου και περιορισμό του κατηγορητηρίου- ακολούθησε η εξέταση δώδεκα μαρτύρων κατηγορίας και δώδεκα μαρτύρων υπεράσπισης.

Μεγάλη επιτυχία της ανάκρισης υπήρξε το γεγονός ότι οι περισσότεροι των μαρτύρων κατηγορίας ή-

Ο Επαναστατικός
Επίτροπος Ζουρίδης
«υψούτο πένθιμος
ωσάν κυπάρισσος...»
(Σκίτσο του
«Ελεύθερου
Βήματος»)

ταν στρατιωτικοί και πολιτικοί του αντιβενιζελικού πολιτικού κόσμου.

Σε όλη τη διάρκεια της δίκης, συμπεραίνει ο **Γ. Γιαννουλόπουλος**, η κατηγορούσα αρχή προσπάθησε να αποδείξει δύο πράγματα:

Πρώτο, ότι η στρατιωτική ευθύνη της κατάρρευσης του Μικρασιατικού Μετώπου βαραινει μονάχα το στρατηγό Χατζανέστη (ο προηγούμενος αρχηγός της Στρατιάς, αντιβενιζελικός επίσης, στρατηγός Παπούλιας, εμφανίζεται ως μάρτυρας κατηγορίας, ρίχνοντας όλο το βάρος προς αυτήν την κατεύθυνση).

Και δεύτερο, ότι η διεθνής απομόνωση της χώρας μετά τις εκλογές του 1920 οφείλεται αποκλειστικά στην «αυτοτελειακή πολιτική» του κωνσταντινισμού.

Η υπεράσπιση, από την άλλη, επιχειρεί ν' αποκρούσει σε στρατιωτικό επίπεδο το πρώτο σκέλος της κατηγορίας και να αποδείξει ως προς το δεύτερο ότι οι κατηγορούμενοι δεν ακολούθησαν αυτοτελειακή πολιτική -πράγμα σωστό- και ότι η στάση της Αντάντ δεν άλλαξε μετά την ήττα του Βενιζέλου -πράγμα που δεν ήταν σωστό.

Και από τις δύο πλευρές, με εξαίρεση κάποιες νύξεις του **Νικολάου Στράτου** -του μόνου άλλωστε από τους κατηγορουμένους που εμφανίστηκε με συγκροτημένη πολιτική σκέψη- λείπει η ικανότητα κατανόησης των βαθύτερων αιτιών αλλαγής της στάσης της Αντάντ, που δεν οφειλόταν στις ελληνικές εσωτερικές εξελίξεις και μόνο. Ετσι, κύριο χαρακτηριστικό της δίκης παραμένει αυτή ακριβώς η σύμπτωση κοινού βαθμού αποδοχής των εξαρτησιακών πλαισίων της χώρας τόσο της κατηγορίας και της υπεράσπισης όσο και όλων των εκπροσώπων και των

Οι κατηγορούμενοι (από αριστερά) Μ. Γούδας, Γ. Μπαλτατζής, Ξ. Στρατηγός, Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Ν. Θεοτόκης, Ο Π. Πρωτοπαπαδάκης (άρθριος δεξιά) απευθύνεται στην έδρα

δύο ασυικών πολιτικών κόσμων, που εμφανίστηκαν ως μάρτυρες είτε υπεράσπισης είτε κατηγορίας.

«Χωρίς την καλὴν διάθεσιν των δυνάμεων η Ελλάς δεν είναι σοβαρόν ἔθνος», υποστηρίζει ο **Δημήτριος Γούναρης**.

«Ούτε μπορεί να παίξει ρόλον Μεγάλης Δυνάμεως», λέει ο επαναστατικός επίτροπος Ζουρίδης.

«Δεν ἴτο δυνατόν να εἰπωμεν ὅτι εἴμεθα αυτοτελείς. Ούτε η ιστορία μας, ούτε η πραγματική μας κατάσταση επιτρέπει να ενεργήσωμεν μόνοι», τονίζει ο κύριος μάρτυρας κατηγορίας **Κωνσταντίνος Ρέντης**.

«Τα συμφέροντά μας εξαρτώνται αποκλειστικῶς εκ της Αγγλίας και Γαλλίας», υποστηρίζει ο μάρτυρας υπεράσπισης **Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος**.

«Πρόσκοπος των προσδοκωμένων υπό της Αγγλίας σκοπῶν υπήρξεν η Ελλάς», κλείνει την απολογία του ο Νικόλαος Στράτος.

Η Διεθνής Διάσκεψη Ειρήνης αρχίζει στη Λωζάννη

Και ενώ στην Ελλάδα συνεχίζεται η μεγαλύτερη δίκη από την ύπαρξη του νεοελληνικού κράτους, στη μεγάλη αίθουσα του καζίνο της Λωζάννης αρχίζει η Διεθνής Διάσκεψη για την Ειρήνη, στην οποία παρευρίσκονται από τη Μ. Βρετανία ο γιγαντόσωμος και πληθωρικός υπουργός Εξωτερικών λόρδος **Κόρζον**, από τη Γαλλία ο πρωθυπουργός της **Πουανκαρέ**, από την Ιταλία ο νέος πρωθυπουργός, που μετά μια θεαματική και οπερετική πορεία προς τη Ρώμη είχε καταλάβει με το φασιστικό κόμμα του την εξουσία, **Μπενίτο Μουσολίνι**. Από τη Βουλγαρία, ο πανύψηλος πρωθυπουργός **Σταμπολίνκι**, από τις Σερβία και Ρουμανία οι υ-

Μάρτυρες κατηγορίας και αντιβενιζελικοί. Κατηγοροί και κατηγορούμενοι αποδέχονται την εξάρτηση της χώρας από την Αντάντ

πουργοί των Εξωτερικών, από τη Σοβιετική Ένωση ο **Τοισέριν**, από τις Ηνωμένες Πολιτείες ως παρατηρητής ο πρέσβης στη Ρώμη. Την κεραλική Τουρκία εκπροσωπεί ο **Ισμέτ Πασάς**.

Επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας βρισκόταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Το έργο της διάσκεψης που κράτησε μέχρι τις 24 Ιουλίου του 1923 και ενδιαφέρει ιδιαίτερα τη χώρα μας.

Και η δίκη κορυφώνεται

Στην Αθήνα εν τω μεταξύ, η δίκη έχει φτάσει στο κορύφωμά της με τις απολογίες των κατηγορουμένων και τις αγορεύσεις των επαναστατικών επιτρόπων.

Μέσα σ' ένα κλίμα, που όπως γράφει ο συντηρητικός **Ιωάννης Πεζμαζόγλου** σε αναφορά του προς τον έκπτωτο Κωνσταντίνο, «είχε δημιουργηθεί η πεποίθηση ότι η απόφαση θα ἴτο μεν καταδικαστική, αλλ' ὅτι επεμβαίνων εγκαίρως ο Βενιζέλος και απειλών ὅτι θα παραιτηθῆ θα ἔσωζε τας κεφαλὰς των αντιπάλων του...», οι κατηγορούμενοι δηλώνουν διά του Νικολάου Στράτου ὅτι δεν θα κάνουν χρήση εγγράφων για να μην παραβλάψουν τις διαπραγματεύσεις της Λωζάννης.

Αλλά ὅπως αναφέρει ο **Γιώργος Ρούσσο**, «οὔτε οι απολογίες τους, που ορισμένων ἴσαν αριστοτε-

Το Εκτακτο Στρατοδικείο ήταν όργανο σκοπιμότητας. Το ακροατήριο τους θέλει στο Γουδί. Θαρραλέες απολογίες

χνικές, ούτε οι λόγοι των συνηγόρων υπερασπίσεως δεν επρόκειτο να παίξουν ρόλο». Το Εκτακτο Στρατοδικείο ήταν όργανο σκοπιμότητας. Και το πνεύμα της εξέφραζε ο επαναστατικός επιτροπος συνταγματάρχης **Νεόκοσμος Γρηγοριάδης**, που κατέληξε:

«Λοιπόν κύριοι Στρατοδίκαι, μετανιώ εγώ και ανακαλώ το κατηγορητήριο. Προτείνω σίτισιν εν τω Πρωτανείω των δικαζομένων και τότε όλοι σας, και εγώ μαζί, ελάτε να φορέσωμεν γυναικεία φουσιάνια και ας χορεύσωμεν τον χορόν της αναισχυντίας... διά να έλθουν και άλλοι κυβερνήται να παραδώσουν εις τον εχθρόν και την απομένουσαν Ελλάδα».

Παρατεταμένα χειροκροτήματα από το ακροατήριο κάλυψαν το τέλος της αγόρευσης και ο πρόεδρος Οθωνάιος αναγκάστηκε να διακόψει τη Συνεδρίαση, αφού έκανε δριμύτατες παρατηρήσεις.

Η εκδήλωση ήταν ενδεικτική του πνεύματος που επικρατούσε.

Πάντως, συνεχίζει ο Πεζμαζόγλου, αφού επαινεί τον Στράτο ιδιαίτερα για τη γενναιότητα με την οποία υποστήριξε την πολιτική του άλλοτε αντιπάλου του, **Δ. Γούναρη**.

«Όλοι απελογήθησαν με δάρρος».

Τούτο φαίνεται ακόμη και στις λογοκριμένες εφημερίδες της εποχής, οι οποίες κατά τα άλλα είναι γεμάτες ψηφίσματα που ζητούσαν την καταδίκη των κατηγορουμένων.

Οι πιέσεις εντείνονται

Και ενώ η δίκη συνεχίζεται παρά την από τύφο ασθένεια του Γούναρη και τη μεταφορά του στις 6 Νοεμβρίου σε ιδιωτική κλινική, οι παρεμβάσεις υπέρ των κατηγορουμένων εντείνονται.

Με συνεχή διαβήματα, ο Βρετανός πρεσβευτής Lindley τόνιζε στην κυβέρνηση τις σοβαρές επιπτώσεις από την καταδίκη σε θάνατο.

Η Επαναστατική Επιτροπή ειδοποιείται επίσημα από το αγγλικό υπουργείο Εξωτερικών ότι σε περίπτωση εκτελέσεων θα αποσυρόταν ο Αγγλος πρέσβης από την Αθήνα.

Ο **Ιωάννης Μεταξάς** «την επομένην του διαβήματος της βρειανικής κυβερνήσεως» υπερνικά τις εσωτερικές του αντιδράσεις καιά των κατηγορουμένων, όπως σημειώνει ο ίδιος στο ημερολόγιό του, και επισκέπτεται τον πρωθυπουργό «υποδεικνύοντας να παρασχεθή το δικαίωμα εις τους υποδίκους να εφεισβάλουν την απόφασιν εις την προσεχινή εθνοσυνέλευσιν» «και συνεπώς να ανασταλή η εκτέλεσις των... ποινών μέχρι της τελεσιδικου απο-

φάσεως της Εθνοσυνελεύσεως».

Ο Κροκιδάς, υπό το βάρος των διεθνών πιέσεων, δέχεται την πρόταση και τη ζητεί και γραπτά για να την εισηγηθεί στο υπουργικό συμβούλιο. Ο Μεταξάς συντάσσει κείμενο επιστολής με την πρότασή του, φροντίζοντας να τονίσει σ' αυτό ότι τόσο το κόμμα του όσο και «εγώ προσωπικώς είμεθα αντίθετοι της ασκηθείσης Μικρασιατικής πολιτικής, πολύ δε περισσότερο αντίθετοι του τρόπου καθ' ον εφηρμόσθη αυτή κατά την τελευταίαν διετίαν».

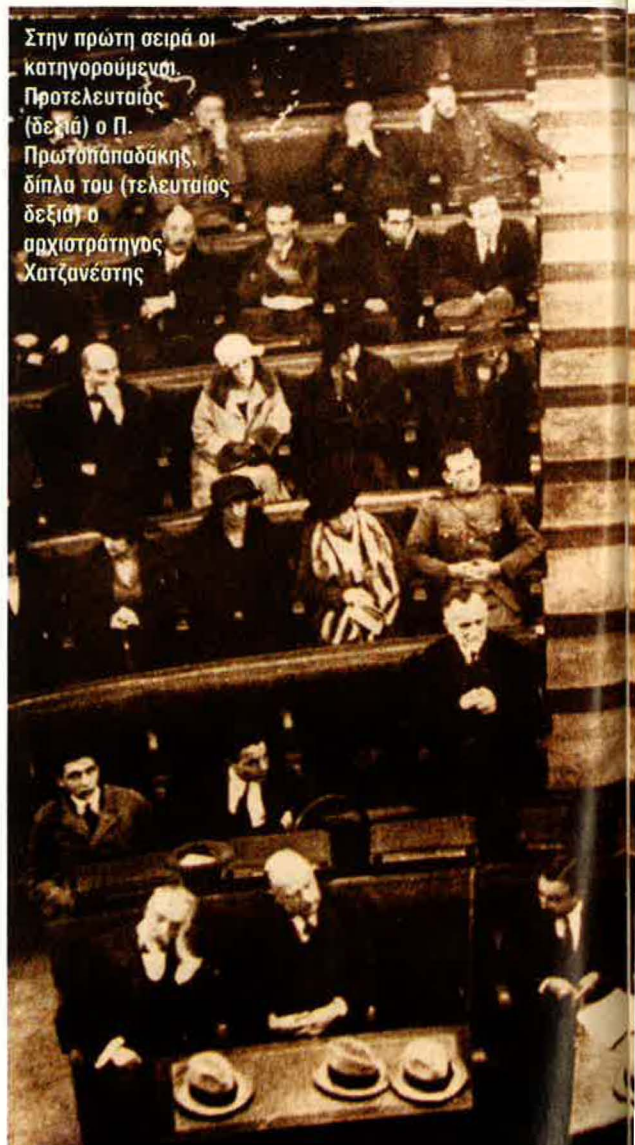
Η πρόταση απορρίφθηκε από την Επαναστατική Επιτροπή.

Η κυβέρνηση πέφτει

Ο υπουργός Εξωτερικών **Νικόλαος Πολίτης** πέζει τον Πλαστήρα.

«Δυστυχώς δεν μπορώ να κάνω τίποτα», του απαντά ο Πλαστήρας.

«Τότε εγώ θα παραπηθώ και φοβούμαι ότι θα με ακολουθήση όλη η Κυβέρνησις».

Στην πρώτη σειρά οι κατηγορούμενοι. Πρωτελευταίος (δεξιά) ο Π. Πρωτοδράσης, δίπλα του (τελευταίος δεξιά) ο αρχιστράτηγος Χατζανέστης

«Και αυτό αν συμβή, δεν είναι δυνατόν να υποχωρήσω στην αγγλική πίεση».

Ο Πολίτης παραιτείται. Ολόκληρη η κυβέρνηση Κροκιδά στις 10 Νοεμβρίου πέφτει μπροστά στις βρετανικές αντιδράσεις. Αλλά η Επαναστατική Επιτροπή μένει σταθερή στην απόφασή της και σπεύδει να αναλάβει μόνη της όλες τις ευθύνες.

Στις 14 Νοεμβρίου ορκίζεται **νέα κυβέρνηση** με πρωθυπουργό τον ίδιο το συνταγματάρχη Γονατά και μέλη τον Πάγκαλο ως υπουργό Στρατιωτικών, τον υποστράτηγο Πιερράκο-Μαυρομιχάλη Εσωτερικών, το ναύαρχο Βούλγαρη Ναυτικών, τον Κ. Ρέντη Δικαιοσύνης και Εξωτερικών, τον Χατζηκυριάκο Εθνικής Οικονομίας, τον Πρέκα Οικονομικών, τον Εμπειρικό Επίσημο, τον Α. Δοξιάδη Περιθάλψεως, τον Ι. Σιώτη Παιδείας, τον Γ. Σίδηρη Γεωργίας και το συνταγματάρχη Σακελλαρόπουλο Συγκοινωνιών και τριών Ταυ.

Ο Πλαστήρας παραμένει έξω από την κυβέρνηση ως «αρχηγός της Επαναστάσεως».

Πιέσεις για τη μη καταδίκη σε θάνατο. Η κυβέρνηση πέφτει Πλαστήρας: Δεν υποχωρώ

Αμέσως μετά την ορκωμοσία, ο Άγγλος πρεσβευτής επισκέπτεται τόσο το νέο υπουργό Εξωτερικών, όσο και τον Πλαστήρα, προσπαθώντας να ματαιώσει τις επερχόμενες θανατικές ποινές.

Ο Πλαστήρας, όμως, μένει άκαμπτος. Θα σεβαστεί την απόφαση του Στρατοδικείου, όποια κι αν είναι. Μετά δε την αναχώρηση του Lindley, που είχε γίνει έξω φρενών, είπε:

«Δεν βλέπω γιατί, αφού η Αγγλία έφαγε τόσους μπάτσους από τον Κεράλ, να μη φάν άλλον ένα από μένα!»

15 Νοεμβρίου η νύχτα

Εν τω μεταξύ, η δίκη φτάνει στο τέλος της ένα τέταρτο μετά τα μεσάνυχτα της 15ης Νοεμβρίου. Οι στρατοδικές αποσύρονται για να πάρουν την απόφασή τους.

Στις 1.15, δύο κλειστά στρατιωτικά φορτηγά παραλαμβάνουν από τη Βουλή τους κατηγορούμενους και μέσα από τους άδειους αθηναϊκούς δρόμους τους μεταφέρουν και πάλι στις Φυλακές Αβέρωφ.

Στο κτίριο της Βουλής απαγορεύεται κάθε είσοδος ή έξοδος. Μόνοι στους διαδρόμους πηγαίνονται οι συνήγοροι των κατηγορουμένων, ελάχιστοι φίλοι τους και οι αξιωματικοί της Φρουράς.

Οι ώρες περνούν, κάποιες και πάλι ελπίδες γεννιούνται.

Στις επτά παρά είκοσι το πρωί, η πόρτα της αίθουσας που συσκέπτονταν οι στρατοδικές ανοίγει. Η απόφαση έχει παρθεί.

Οι παράγοντες της δίκης παίρνουν τις θέσεις τους. Η στρατιωτική φρουρά παρουσιάζει όπλα. Ο στρατηγός Οθωνάιος, όρθιος στη θέση του προέδρου, κάτωχρος και μέσα σε απόλυτη σιωπή, που σπάει μόνο το νευρικό χτύπημα του ποδιού του στο πάτωμα, με φωνή συγκινημένη διαβάζει:

«Εν ονόματι του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου Β' το Εκτακτον Στρατοδικειον συσκεφθέν κατά νόμον, κηρύσσει παμψηφεί τους μεν Γεώργιον Χατζηανέστην, Δημήτριον Γούναρην, Νικόλαον Σιράτον, Πέτρον Πρωτοπαπαδάκην, Γεώργιον Μπαλατζήν και Νικόλαον Θεοτόκην εις την ποινήν του Θανάτου.

Τους δε Μιχαήλ Γούδαν και Ξενοφόντα Στρατηγόν εις την ποινήν των ισοβίων δεσμών.

Διατάσσει την στρατιωτικήν καθαίρεσιν των Γεωργίου Χατζανέστη αρχιστρατήγου, Ξενοφόντος Στρατηγού υποστρατήγου και Μιχαήλ Γούδα υπο-

Ο πρόεδρος του
Στρατοδικείου,
στρατηγός Οθωναίος,
στην απολογία των
κατηγορουμένων (Σκίτσο
του «Ελεύθερου
Βήματος»)

**Ο Γεώργιος Παπανδρέου συνιστά
στον Πλαστήρα να μη γίνουν οι εκτελέσεις.
Πλαστήρας: «Έδωσα τον λόγο μου»**

ναυάρχου και επιβάλλει αυτούς τα έξοδα και τέλη.

Επιδικάζει παμπληθεί χρηματική αποζημίωσιν υπέρ του Δημοσίου κατά του Δ. Γούναρη δραχμών 200 χιλ., Ν. Σιράτου δραχ. 335 χιλ., Γ. Μπαλτατζή και Ν. Θεοτόκη δραχ. 1 εκατομ. και Μ. Γούδα δραχ. 200 χιλ.

Εκρίθη, απεφασίσθη και εδημοσιεύθη εν Αθήναις τη 15η Νοεμβρίου 1922.

Ο Πρόεδρος	Ο Γραμματέας
Α. Οθωναίος	Ι. Πεπονής»

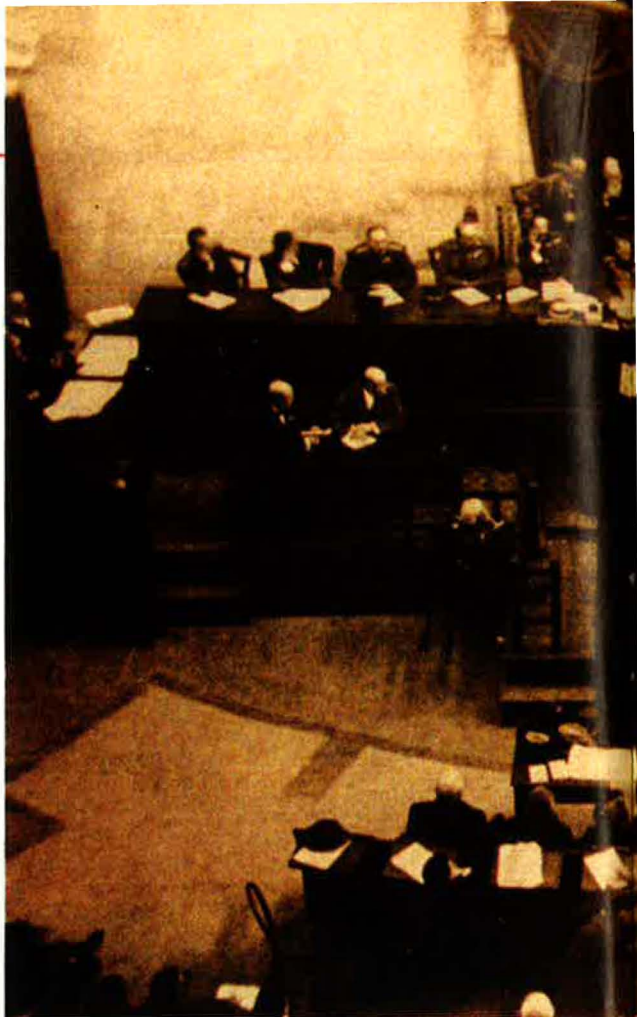
Επιμερόματα στο «Αρχηγείο»

Αμέσως μετά, ο επαναστατικός επιτροπος Νεόκομος Γρηγοριάδης με την απόφαση φτάνει στο γραφείο του Πλαστήρα στο «Αρχηγείο». Μια γενική υπερένταση επικρατεί εδώ. Ο Πλαστήρας διορθώνει στο κείμενο το «εν ονόματι του Βασιλέως» σε «εν ονόματι της Επαναστατικής Επιτροπής» και υπογράφει την εκτέλεση της απόφασης.

Ο **Γεώργιος Παπανδρέου** του συνιστά να μη γίνουν οι εκτελέσεις. Ο Πλαστήρας, παρ' όλο που δεν πίστευε ότι τα πράγματα θα έφθαναν ως εκεί, παραμένει ακλόνητος.

«Δεν μπορώ να αλλάξω. Έδωσα τον λόγο μου».

«Κι αν έλθη τηλεγράφημα του Βενιζέλου; Σκέπτεσαι την θέσιν σου; Πώς θα δικαιολογηθής διά την εκτέλεσιν, όταν υπάρχουν συστάσεις των συμμάχων να μη γίνη, γιατί θα ζημιωθούν τα εθνικά συμφέροντα; Σκέπτεσαι ότι αυτοί εκτελούνται ακριβώς γιατί δεν συνεμορφώθησαν προς τας συμμαχικάς

προειδοποιήσεις; Δεν λαμβάνεις υπ' όψιν σου τους εδώ πρεσβευτάς; Δεν θα λάβης υπ' όψιν σου ούτε τηλεγράφημα του Βενιζέλου;»

«Έδωσα τον λόγον μου. Αλλωστε τηλεγράφημα του Βενιζέλου δεν ήλθε», απαντά νευριασμένος ο Πλαστήρας.

Τη συζήτηση διακόπτει η εισβολή στο γραφείο του νέου υπουργού Στρατιωτικών Θεόδωρου Πάγκαλου, που με ένταση απαιτεί να οδηγηθούν αμέσως οι έξι στο χώρο των εκτελέσεων.

Ο επαναστατικός επιτροπος αρνείται.

«Δεν γίνονται έτσι αυτά τα πράγματα, στρατηγέ. Πρέπει να τους διαβάσουμε την απόφαση πρώτα, να τους δώσουμε κάποιο χρόνο να συντάξουν τις τελευταίες τους θελήσεις, να τους επιτρέψουμε να συναντηθούν με τους δικηγόρους τους, τους δικούς τους».

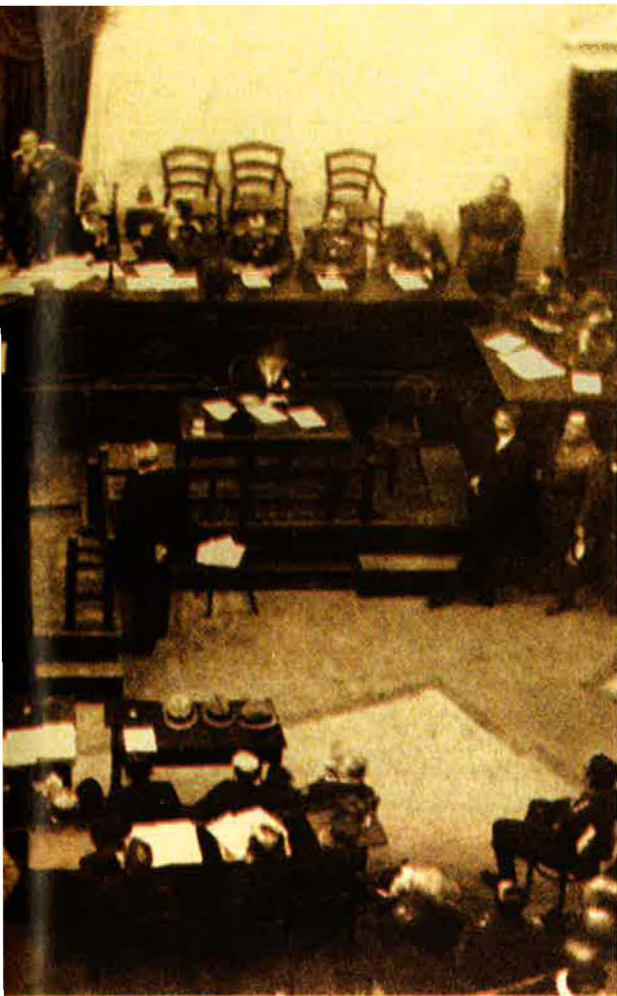
Ο Πάγκαλος όμως είναι ανένδοτος, όπως ανένδοτος είναι και ο επαναστατικός επιτροπος που κλείνει έντονα τη συζήτηση: «Εγώ δεν εννοώ να τους οδηγήσω στο απόσπασμα έτσι όπως λέτε».

Ένα αντιορπιλικό σκίζει τη Μεσόγειο

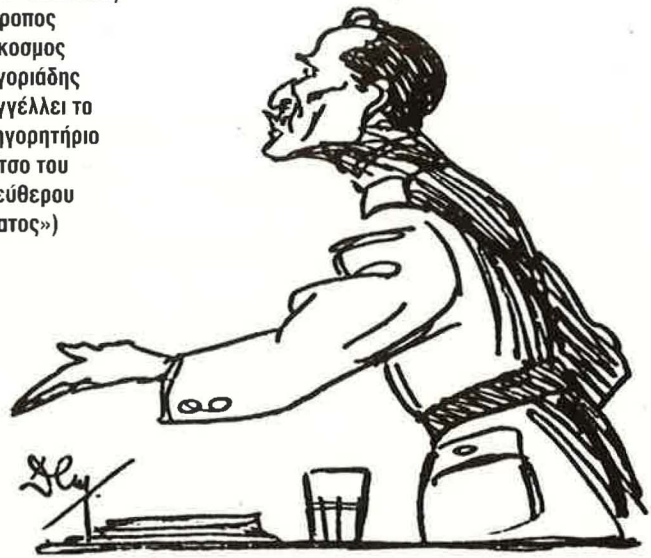
Τι έχει συμβεί και βιάζεται τόσο ο Πάγκαλος; Τι μπορούσε να μεσολαβήσει αυτές τις λίγες ώρες;

Ο στρατηγός αποκαλύπτει τους λόγους της βιασύνης του:

«Έρχεται ολοταχώς ο γνωστός μας πλοίαρχος **Τάλμποτ**, με προσωπικό μήνυμα του Αγγλου Υπουργού Εξωτερικών, αξιωνόντας να δοθή χάρη. Θα μας φέ-

Ο Επαναστατικός
Επίτροπος
Νεόκοσμος
Γρηγοριάδης
απαγγέλλει το
κατηγορητήριο
(Σκίτσο του
«Ελεύθερου
Βήματος»)

**Αγγλικό αντιτορπιλικό σπεύδει με
Βρετανικό τηλεσίγραφο. Πάγκαλος: «Οδήγησέ
τους τώρα στον χώρο της εκτέλεσης»**

ρη σε δύσκολη θέση αν τους προλάβει ζωντανούς».

Και πράγματι ένα αγγλικό αντιτορπιλικό, έχοντας ξεκινήσει από τη Γένοβα, διασχίζει τη φουρτουνιασμένη Μεσόγειο με τις μηχανές του στο φουλ. Κατευθυνσής του, ο Πειραιάς. Στη γέφυρά του ο Αγγλος πλοίαρχος Τάλμποτ βαδίζει νευρικά. Στην τσέπη του κουβαλά το τελευταίο βρετανικό τηλεσίγραφο.

«Η κυβέρνησή μου με εξουσιοδοτεί να σας πω ξεκάθαρα. Ούτε πεντάρα δεν θα δήτε από το δάνειο που έχετε άμεση ανάγκη, αν τους τουφεκίσετε, και στις διαπραγματεύσεις της Λωζάννης θα σας αφήσουμε στη διάθεση των Τούρκων».

Ενας παράξενος αγώνας δρόμου, ανάμεσα στην έσχατη ελπίδα και τον επερχόμενο θάνατο, έχει αρχίσει.

Τελευταίες ώρες πριν από το τέλος

Στο Τασίϊ.

Την ίδια ώρα ο βασιλιάς Γεώργιος, μόνος και απομακρυσμένος από τις εξελίξεις, παρακολουθεί ανίσχυρος τα τεκταινόμενα. Έχει βέβαια φροντίσει από νωρίς, αν χρειαστεί η βρετανική πρεσβεία να του προσφέρει, μαζί με τη γυναίκα του, άσυλο. Το μόνο όπλο που του απομένει είναι ο εκβιασμός του Πλαστήρα με την παραίτησή του.

Ο απολογητής του **Παναγιώτης Πιπινέλης** γράφει: «Εν απελπισία ευρισκόμενος διατάσσει να ετοιμασθούν οι αποσκευές του. Ο Αρχηγός των Ελευθεροφρόνων Ιωάννης Μεταξάς, ο μόνος απομένων αρ-

χηγός της αντιπολιτεύσεως, του διεμήνυσε όμως ότι καθήκον του ήτο να μείνη εις την θέσιν του και να μην αφήση τον τόπον εις το χάος. Το ίδιο του διεμήνυσε και ο Αγγλος πρεσβευτής. Παραμένει λοιπόν εκεί άπραγος, παθητικός θεατής των εξελίξεων».

Στις Φυλακές Αβέρωφ

Έχει ξημερώσει για τα καλά στις φυλακές Αβέρωφ, όταν ο επαναστατικός επίτροπος Γρηγοριάδης διατάσσει να συγκεντρωθούν οι κατηγορούμενοι σε αίθουσα του πρώτου ορόφου και ενώ απόσπασμα χωροφυλακής παρουσιάζει όπλα.

Ο επίτροπος διαβάσει την καταδικαστική απόφαση. Η ώρα είναι 9 πια το πρωί.

Στους μελλοθάνατους ανακοινώνεται ότι η εκτέλεση θα γίνει σε δύο ώρες. Στις 10.30 δύο φορηγά ξεκινούν από τις φυλακές για το χώρο εκτελέσεων πίσω από το νοσοκομείο «Σωτηρία» στο Γουδί.

Στο Φάληρο

Ακριβώς την ίδια ώρα, σ' ένα άλλο σημείο της Αττικής, στην εξέδρα του Φαλήρου, μια αιμάκατος του αγγλικού στόλου αποβιβάζει τον ειδικό αποσταλμένο της κυβέρνησης της Αυτού Μεγαλειότητος, πλοίαρχο Τάλμποτ.

Φοράει τη μεγάλη του στολή και χωρίς καμιά καθυστέρηση πηδά σ' ένα μαύρο αυτοκίνητο που τον περιμένει με αναμμένη τη μηχανή. Στην ανάσταινη πρεσβεία της χώρας του, που φτάνει, εξηγεί στον ▶

πρεσβευτή Lindley το σκοπό της αποστολής του, ενώ ταυτόχρονα ζητεί άμεση συνάντηση με τον Πλαστήρα.

«Ο αρχηγός σας περιμένει», του απάντησαν τηλεφωνικά.

Με το ανοικτό αυτοκίνητο του πρέσβη ο Τάλμποτ τρέχει στο Αρχηγείο.

Πριν καλά καλά το αυτοκίνητο σταματήσει, πιδάει και σπρώχνει τους σαστισμένους σκοπούς. Ο αξιωματικός υπηρεσίας, έκπληκτος από την εισβολή, προσπαθεί να τον σταματήσει.

«Κάνε πέρα», ήταν η απάντηση του Αγγλου, που

Ο Τάλημποτ παίζει με τα δευτερόλεπτα και τρέχει να σώσει τους Έξι. Πλάστήρας: Προτριών μόλις λεπτών εκτελέστηκαν

μιλούσε άπαιστα τα ελληνικά, και σαν θύελλα ριχνεται στον προθάλαμο του Αρχηγού. Οι δύο υπασιπιστές του Πλαστήρα τον οδηγούν αμέσως μπροστά του.

Χωρίς καν να χαιρετίσει -ήξερε ότι τα πάντα παιζονταν σε δευτερόλεπτα- φωνάζει:

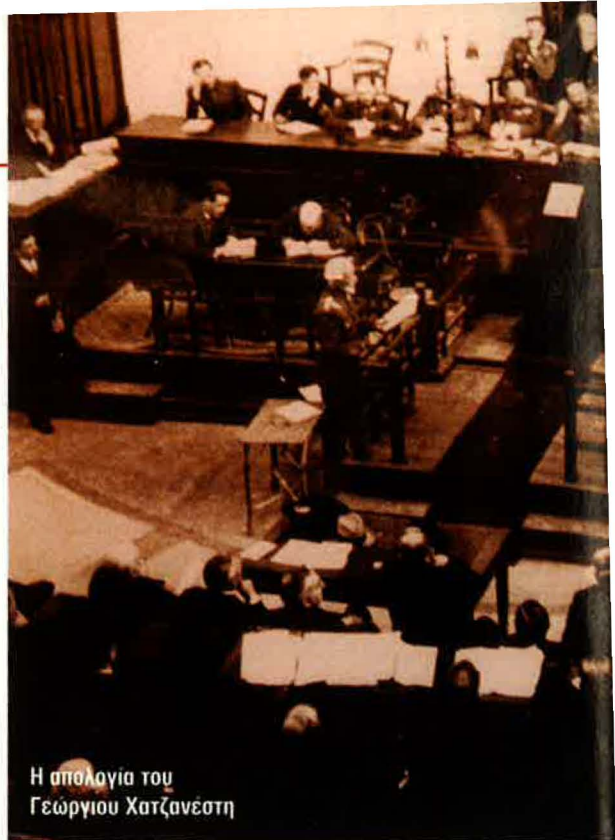
«— Συνταγματάρχα, η κυβέρνησις μου δι' εμού σας διαβιβάζει έκκλησιον να μην εκτελεσθούν οι καταδικασμένοι.

Ορθιος, ωχρός, λιγνός, με την τσαλακωμένη του στολή και τη μαυριδερή, ισχνή μορφή του, ο Πλαστήρας τον κόβει.

—Δυστυχώς.

— Δυστυχώς τι; Τι θέλετε να πείτε;

— Δυστυχώς είναι αργά, προ τριών μόλις λεπτών μου ανεφέρθη ότι η απόφασις εξετελέσθη...»

Η απολογία του Γεωργίου Χατζανέστη

Η εκτέλεση

Και πραγματικά, λίγο πριν όλα είχαν τελειώσει εκεί στο δασάκι πίσω από τη «Σωτηρία».

Ο **Ιωάννης Πεζμαζόγλου** περιγράφει στην αναφορά του προς τον έκπτωτο Γκλίξμπουργκ με κάθε λεπτομέρεια τα γεγονότα:

«Αφού έλαβαν την απαιτούμενη άδεια από τον υπασπιστή του Πλαστήρα λοχαγόν **Βύρωνα Καραπαναγιώτην...** μετέβην εις τον ορισθέντα τόπον και με έβαλαν σε κάποια γωνία όπισθεν του χώρου των εκτελέσεων, ανερχομένη εις ένα πεύκον, διά να βλέπω και να ακούω καλύτερα.

Η στρατιωτική ζώνη εσημαίτιζεν ευρύ ημικύκλιον. Εις μίαν γωνία ευρίσκοντο πολλοί αξιωματικοί μεταξύ των οποίων διέκρινα τον αρχηγό της Χωροφυλακής, τον επαναστατικόν επιτροπον συνταγματάρχην Πεζικού Γρηγοριάδη και τον μοίραρχον Βοβολίνην, έμπροσθεν αυτών ήσαν έξι ομάδες στρατιωτών, εκάστη με έναν υπαξιωματικόν επικεφαλής, όπισθεν δε αυτών αξιωματικοί έχοντες το γενικό πρόσταγμα.

Μετ' ολίγον έφθασαν δύο φορτηγά με τους καταδίκους. Πρώτος κατήλθεν ο Στράτος και μετ' αυτόν ο Γούναρης ο οποίος εξηντιλημένος εγονάπισεν. Τότε έσπευσε να κατέλθει ο Πρωτοπαπαδάκης, ο οποίος, βοηθούμενος από τον Στράτο, τον εσήκωσε και τον ωδήγησεν εις την θέσιν του. Από ετέρου αυτοκινήτου κατήλθον ο στρατηγός Χατζανέστης, ο Μπαλιτατζής και ο Θεοτόκης, οι οποίοι επήγαν μόνοι εις τας υποδειχθείσας θέσεις, εκτός του Χατζανέστη ο οποίος έπρεπε να υποστή και καθαίρεισιν.

Όταν του ανεγνώσθη το κείμενον της καθαίρεσως, δεν αφήνει να τον πλησιάσουν. Επέταξε το πλήκκιον και τα επωμιάδιά του και ειπεν:

- Η μόνη μου εντροπή είναι ότι υπήρξα αρχι-

σουν στην τελευταία τους κατοικία έξι νεκρούς. Ελάχιστοι φίλοι και συγγενείς θα τους συνοδεύσουν στο σιερνό τους ταξίδι.

Πάνω από τους τάφους

Με ένα λιγόλογο ανακοινωθέν της Επαναστατικής Επιτροπής γνωστοποιήθηκε στον κόσμο «η εν πλήρει στρατιωτική τάξει, θανατική εκτέλεσις των εξ καταδικασθέντων υπό του εκτάκτου Επαναστατικού Στρατοδικείου».

Οι αντιδράσεις υπήρξαν άμεσες. Στο εξωτερικό, κύμα υποκριτικής αγανάκτησης.

Κανείς δεν δέχτηκε να του δέσουν τα μάτια. Οι τελευταίες επιθυμίες τους. Καζαντζάκης: Τώρα θα καταλάβει ο Ρωμιός...

στράτηγος φυγάδων.

Κανείς δεν εδέχθη να του δέσουν τα μάτια και όταν ο μοίραρχος Βοβολίνης τους ηρώτησεν εάν έχουν ν' αφήσουν καμμίαν παραγγελίαν, ο Γούναρης ύψωσε τους ώμους.

Ο Στράτος είπεν: Αυτή η πράξις αποτελεί αίσχος για την πατρίδα!

Ο Θεοτόκης έβγαλε τα δακτυλίδια του και είπεν φλεγματικά: Αυτά παρακαλώ να τα δώσετε εις την κόμισσαν Θεοτόκην.

Ο Στράτος ήνοιξεν την σιγαροθήκην, επήρην ένα σιγαρέττον και είπεν:

- Να την δώσεις εις τον υιόν μου.

Μειά ταύτα, ο έχων το γενικόν παράγγελμα εφώνησεν:

- Επί σκοπόν!

Ενώ δε οι εκτελεσταί εσκόπευον, ο ιερεύς έψαλλε τας τελευταίας ευχάς και οι μελλοθάνατοι απεκαλύφθησαν, ηκούσθη η διαταγή: Πυρ...!»

Τριάντα έξι Μάνλικερ βρόντηξαν. Και οι «Εξ» - όπως έμειναν στην Ιστορία- έπεσαν.

Ο δημοσιογράφος **Κώστας Αθάνατος**, ο πιο φανατικός και αδιάλλακτος πολέμιός τους, κρύβει το πρόσωπό του στα χέρια του και ξεσπά σε λυγμούς. Ενώ οι επικεφαλής των αποσπασμάτων λοχίες πλησιάζουν και ρίχνουν τις χαριστικές βολές.

«Τι κλαις τώρα;» του παρατηρεί ο επαναστατικός επίτροπος Γρηγοριάδης, «συ χάλασες τον κόσμο για να γίνη ό,τι έγινε».

«Ναι, αλλά τότε ήσαν υπεύθυνοι πολιτικοί, τώρα είναι απλά άνθρωποι», απαντά εκείνος. Και μ' αυτά τα λόγια έκλεισε η τελευταία πράξις του δράματος.

Ο επίλογος θα παιχτεί στις 2.30 το μεσημέρι σ' ένα αποκλεισμένο από ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις Α' νεκροταφείο.

Έξι κακοκομμένα σανιδένια φέρετρα θα κατεβά-

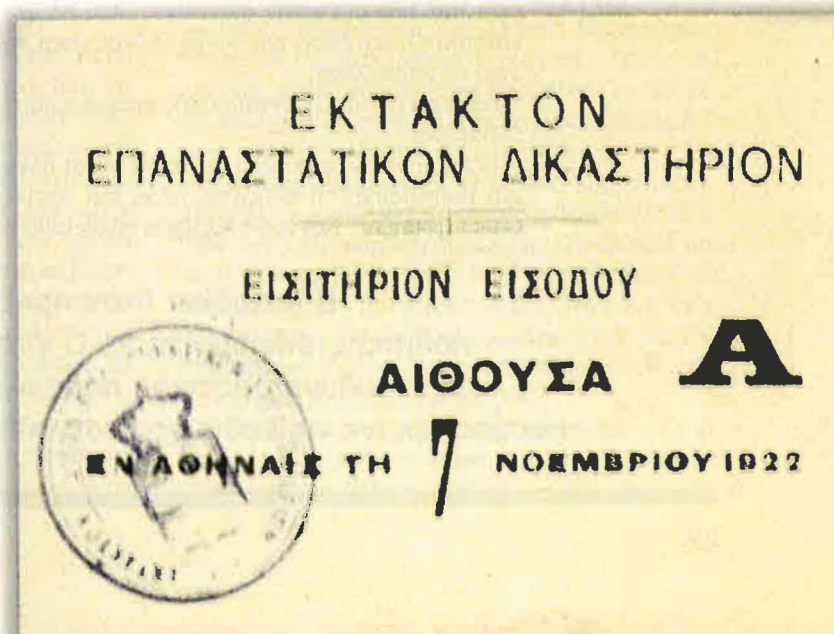
Ο Βρετανός πρεσβευτής ανακαλείται την ίδια μέρα. Ενώ ο Αγγλος πρωθυπουργός **Μπόναρ Λω** - κουνιάδος της αδελφής του Χατζανέστη, λαϊδης Λω στη Βουλή των Κοινοτήτων καταδίκασε την εκτέλεση ως «πράξιν βαρβαρότητος».

«Η γαλλική Κυβέρνησις εκφράζουσα και τα αισθήματα της κοινής γνώμης αποδοκιμάζει την θανατικήν εκτέλεσιν μετ' αγανακτήσεως».

«Η Ευρώπη όλη εξανέστη για τη βαρβαρότητα», γράφει από το Βερολίνο ο Νίκος Καζαντζάκης, για να συμπληρώσει:

«Έπρεπε να σκοτωθούν από το λαό, μα πάλι καλά που βρέθηκε ο Πλαστήρας να πει μια γενναία λέξη. Καλύτερα να καθούμε παίζοντας τραγωδία, παρά να ζούμε παίζοντας οπερέτα. Εγώ χάρηκα γιατί νομίζω πως τώρα μόνο θα καταλάβει ο Ρωμιός

Το Στρατοδικείο είχε τυπώσει σειρές εισιτηρίων με διαφορετική ημερομηνία, για αίθουσα ή θεωρείο (Ε.Λ.Ι.Α.)

Παράγοντες της
Δίκης τη 12η
ημέρα των
συνεδριάσεων
(Ε.Λ.Ι.Α.)

... ότι κάτι σημαντικό συμβαίνει.

Να χαθεί η Σμύρνη, η πόλη, η Θράκη δεν τον νοιάζει. Μα να σκοτωθούν έτσι, σα σκύλοι, οι βοσκοί του, που σύχναζαν στο Ντορέ, αυτό θα φέρει κατάπληξη και δέος, και πάντα το δέος είναι χρήσιμο σε τέτοιο λαό».

Και έχει δίκιο. Ο συντηρητικός ιστορικός το επιβεβαιώνει:

«Δεν προκάλεσε μονάχα συγκίνηση και θλίψη και ικανοποίηση η εκτέλεσις αλλά και πανικόν. Ολοι ειρόμαζαν. Και αυτός ο τρόμος απεδείχθη σω-

**Η καταδίκη ήταν πράξη
πολιτικής σκοπιμότητας. Ο ένας
συνυπεύθυνος αστικός πολιτικός
κόσμος έριχνε τις ευθύνες στον άλλο**

τήριος. Συντέλεσεν εις την πειθαρχήσιν και του λαού και του στρατού. Ιδιαίτερος συνεκράτησεν τους πρόσφυγας. Η εκτέλεση έσβησε το αίσθημα της εκδικήσεως, επήλθεν κορεσμός. Οι πλέον αδιάλλακτοι πρέμισαν. Και τίποτε δεν συνέβη».

Οι έξι επώνυμοι τάφοι έσωσαν το κοινωνικό καθεστώς. Τα εκατομμύρια των άταφων νεκρών ήρθαν σε δεύτερη μοίρα μέσα σ' αυτό το «ψίχουλο εξιλασμού στην απέραντη δυστυχία».

Σήμερα κανείς δεν αμφιβάλλει πια πως η καταδίκη ήταν πράξη πολιτικής σκοπιμότητας. Πράξη διά της οποίας -ο ένας των συνυπευθύνων αστικών πολιτικών κόσμων- έριχνε όλες τις ευθύνες της κατατροφής στον άλλο.

Μα ταυτόχρονα δεν μπορεί να μην αναλογισθεί κανείς μαζί με τον **Ασημάκη Πανσέληνο** ότι κάτω από τέτοιες συνθήκες κανείς από τους πρωθυπουργούς, υπουργούς και στρατηγούς την ώρα της ήττας δεν ένιωθε έστω την προσωπική ανάγκη να αυτοκτονήσει.

«Δεν το χωρούσε μαθές το κεφάλι τους» -γράφει ο Πανσέληνος στο ανεπανάληπτο εκείνο χρονικό του μεσοπολέμου, το «Τότε που Ζούσαμε»- «πως μπορεί να είσαι πολιτικός και να σου ζητούν λογαριασμούς για ενάμισι εκατομμύριο ανθρώπους».

Και συνεχίζει:

«Γράφτηκαν πολλά για να δικαιολογήσουν εκείνους του έξι, και στα χρόνια της πολιτικής κατάρτισης, που ακολούθησαν στην Ελλάδα, χτίσαν στη μνήμη τους κι εκκλησιά!»

Κι όμως υπάρχει πάντα γύρω τους μια σιωπή, σαν μια αμετάκλητη καταδίκη...

Την καιαδική τους, την απαγγείλε η ίδια η μοίρα, με την αυθεντική γλώσσα της ποίησης, που έχει κύρος χρυσού, και με το στόμα του πιο αδιάβλητου ανθρώπου, του **Κωστή Παλαμά**, που από τις πρώτες μέρες της συμφοράς ύψωσε ηγετικά τη φωνή του:

«Της λύρας κάμε σκοινιά τις κόρδες, ή για μια κρεμάλα ή στα σκουπίδια, να μην βαραίνει μας στη φευγάλα!»

Για τις αντιδράσεις από την εκτέλεση πολλά έχουν γραφεί, κι αντιθετικά μεταξύ τους. Το ανθρώπινο στοιχείο πάμπολλες φορές συμπλέκεται με το πολιτικό.

Σημ: Το κείμενο προέκυψε από επιλογή παραγράφων του βιβλίου του Ακη Ρήγου «Τα κρίσιμα χρόνια 1922-1935», τόμος πρώτος, εκδόσεις Παπαζήση, σ. 37-64, η οποία έγινε με την ευθύνη και επιμέλεια του συγγραφέα.

Η λύση αυτή προκρίθηκε, διότι το συγκεκριμένο βιβλίο συνιστά ένα μοναδικό και άκρως ενδιαφέρον «σενάριο» της δικαστικής υπόθεσης. ■

«Οι Αθάνατοι Νεκροί μας». Οι έξι εκτελεσθέντες με τον βασιλιά Κωνσταντίνο (πάνω). (Κάτω): Η Ελλάδα λείει στο απόσπασμα «Πυρ!», εκτελώντας Βενιζέλο και Πλαστήρα (Λαϊκή εικόνα του 1938 - Δικτατορία Μεταξά - Ε.Λ.Ι.Α.)

«Στίγμα και αδικία»

Του ΜΙΧΑΗΛ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗ,
Ψυχολόγου, πρώην υφυπουργού

Ο 1961 είχα πάει στη Γαλλία για να παρακολουθήσω κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Τα βράδια μαζευόμασταν και τα λέγαμε. Με ρωτούσαν για την Ελλάδα με πολύ ενδιαφέρον κι εγώ τους έλεγα τα καλύτερα λόγια για τον τόπο μας, για τα ήθη και έθιμά μας, κ.λπ. Όταν τελείωσε το πρόγραμμα, αποχαιρετισθήκαμε κι ετοιμαζόμασταν να φύγουμε. Κάποιοι Γάλλοι, τότε, μου είπαν:

– Ευχαριστούμε πολύ για τα ωραία πράγματα που μας είπατε για την πατρίδα σας. Είναι βέβαια αλήθεια ότι απαχονίσσατε τον πρωθυπουργό σας... (ταν η εποχή που οι Τούρκοι είχαν απαχονίσει τον Α. Μεντερές). Αλλά, τέλος πάντων, ας το ξεχάσουμε αυτό.

Τους επισήμανα το λάθος τους. Τους είπα ότι αυτό έγινε στην Τουρκία, όχι στην Ελλάδα. Μου ζήτησαν συγγνώμη και αποχαιρετισθήκαμε φιλικά.

Εφυγα από τη Γαλλία κυριευμένος από τη σκέψη ότι η καταδική ενός πολιτικού σε θάνατο ήταν, κατά την άποψη των Ευρωπαίων της Δύσης, ένα στίγμα για το έθνος που προβαίνει σ' αυτήν την πράξη. Προκαλεί επίσης σ' αυτούς μια αίσθηση περιφρόνησης προς τον λαό που το ανέχθηκε. Δεν έχει σημασία το λάθος που είχαν κάνει, να νομίζουν ότι ο Α. Μεντερές ήταν πρωθυπουργός της Ελλάδας. Σημασία έχει το αρνητικό συναίσθημα που νιώθουν όσοι πιστεύουν στα δημοκρατικά ιδεώδη, όταν πληροφορούνται ότι κάποιος πολιτικός καταδικάσθηκε σε θάνατο. Και αξίζει να παρατηρήσουμε ότι το αρ-

νητικό αυτό συναίσθημα γενικεύεται και στιγματίζει ολόκληρο τον λαό, που στο έθνος του έγινε μια τέτοια πράξη. Σημειώνω ό,τι μου είπαν:

– Κρεμάσατε τον πρωθυπουργό σας.

Δεν είπαν:

– Η κυβέρνησή σας κρέμασε τον πρώην πρωθυπουργό.

Η εντύπωση είχε γενικευθεί σαν στίγμα σε όλον τον λαό.

Αν μεταφερθούμε νοερά μερκές δεκάδες χρόνια πίσω, καταλαβαίνουμε ποιος ήταν ο αντίκτυπος της εκτέλεσης των ΕΞ1 στον διεθνή χώρο.

Το φαινόμενο της παραπομπής πολιτικών προσωπικοτήτων σε ειδικά δικαστήρια, μάς είναι γνωστό και σήμερα. Στην πρόσφατη Ιστορία μας έχουμε τα παραδείγματα της παραπομπής του **Κωνσταντίνου Καραμανλή** στην εποχή της προ-δικτατορικής κυβέρνησης του **Γεωργίου Παπανδρέου** και την πρόσφατη παραπομπή του **Ανδρέα Παπανδρέου** την εποχή της κυβέρνησης Μητσοτάκη. Ομως, καμία από τις δύο παραπομπές δεν έφθασε σε καταδική. Φαίνεται ότι σε θέματα πολιτικής ευθύνης δεν είναι εύκολο να βρεθεί η άκρη του νήματος, ιδίως όταν η παραπομπή έχει γίνει από κομματική εμπάθεια, ώστε να είναι δυνατόν να θεωρηθεί υπεύθυνο ένα συγκεκριμένο άτομο για οποιαδήποτε πολιτική δυσπραξία. Η πολιτική είναι μια συλλογική προσπάθεια των πολιτικών (κυβέρνησης και αντιπολίτευσης) αλλά και μαζί ολόκληρου του λαού, επομένως και η ευθύνη μιας επιτυχίας ή μιας αποτυχίας είναι και αυτή συλλογική.

Το ζήτημα των παραπομπών έχει νόημα μόνο όταν πρόκειται για προσωπική εγκληματική πράξη ενός πολιτικού. Στην περίπτωση των ΕΞ1, όμως, δεν

Ο Ελ. Βενιζέλος είπε ότι ούτε ο ίδιος ούτε κανείς από τους συνεργάτες του πίστεψε ποτέ ότι οι έξι ήταν προδότες

υπήρχε κάτι τέτοιο.

Ο ίδιος ο **Ελευθέριος Βενιζέλος** στη συζήτηση που έγινε στη Βουλή δέκα χρόνια αργότερα για την αποκατάσταση των Εξι, είπε ότι ούτε ο ίδιος, ούτε κανείς από τους συνεργάτες του πίστεψε ποτέ ότι οι Εξι ήταν προδότες.

Ακόμη και ο **Νικόλαος Πλαστήρας**, που ήταν πρωθυπουργός στην εκτέλεση, δεν φαίνεται να ήταν ικανοποιημένος, όταν, πιεζόμενος από τους φανατικούς οπαδούς του κόμματός του, προχώρησε στην απόφαση να κινηθεί η διαδικασία για την ε-

Φωτογραφικό
πορτρέτο του Δ.
Γούναρη (Ε.Λ.Ι.Α.)

κτέλεση των Εξι. Ένας προσωπικός του φίλος μου είπε πως μια φορά που τον επισκέφθηκε στο σπίτι του, που ήταν γεμάτο εικόνες, άκουσε από το στόμα του Πλαστήρα τα εξής:

– Βλέπεις, φίλε μου, αυτές τις εικόνες; Πίστεψέ με, κάθε μέρα κάνω μετάνοιες μπροστά σ' αυτές και παρακαλώ τον Θεό να με συγχωρήσει για την εκτέλεση των Εξι.

Αλλά και το λαϊκό αίσθημα, ούτε συνέπλευσε, ούτε συμπλέει με την εκτέλεση. Υπάρχουν βέβαια οι πολιτικά φανατισμένοι, που ακόμη και σήμερα καταφέρνουν εναντίον των Εξι, περισσότερο από κομματική εμπάθεια, παρά από αγάπη προς την πατρίδα. Μαζί μ' αυτούς είναι και πολλοί από εκείνους που πέρασαν απερίγραπτες ταλαιπωρίες, έχασαν αγαπημένα τους πρόσωπα και είδαν τα σπίτια τους να καίγονται και τις περιουσίες τους να χάνονται. Τέτοιοι δεν είναι μόνον οι στρατιώτες μας και οι Μικρασιάτες. Είναι κι εκείνοι που ζούσαν στην Ελλάδα και ζημιώθηκαν υλικά από το εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο (την κοπή των χαρτονομισμάτων στη μέση). Με το σχετικό νόμο που έφερε ο **Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης** στη Βουλή ως υπουργός των Οικονομικών, υποχρεώθηκε κάθε πολίτης να δανείσει στο κράτος τα μισά από τα μειρητά που είχε, για τις ανάγκες του στρατού μας.

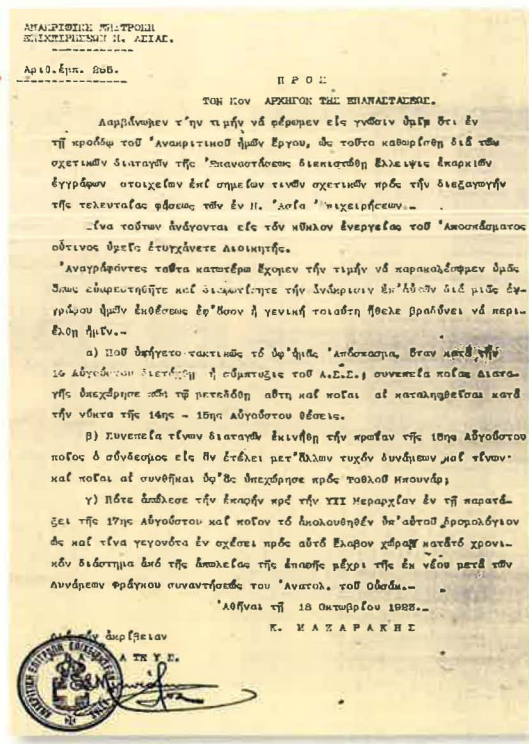
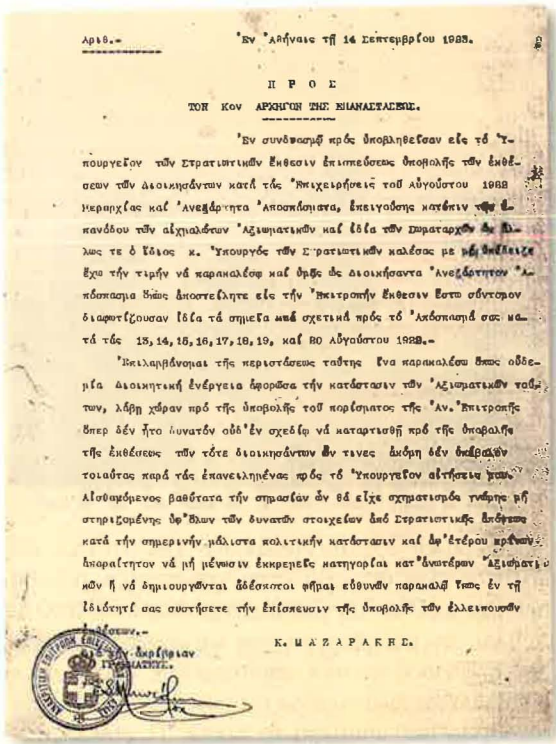
Δεν ήταν, όμως, όλοι, που ζημιώθηκαν υλικά, εχθρικά διατεθειμένοι προς τον Πρωτοπαπαδάκη. Οσοι καταλάβαιναν ότι το κράτος είχε απόλυτη ανάγκη από χρήματα και ότι η δραχμή θα έχανε την αξία της αν τυπώνονταν χωρίς αντίκρισμα νέα χαρτονομίσματα για να καλυφθούν οι παραπάνω ανάγκες, κατόπιαν την πίκρα τους και υπέμεναν τις απώλειες καρτερικά, συλλογικά.

Αναφερόμενος στην παραπάνω εχθρική διάθεση πολλών Ελλήνων προς τον Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη, είπε ο Ελ. Βενιζέλος στη Βουλή (στη συνεδρίαση στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω) ότι «ο αδικότερον τυφεκισθείς ήταν ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, διότι με την εκτέλεσή του πλήρωσε μια ανδροπρεπή πράξη του» (εννοούσε την κοπή των χαρτονομισμάτων).

Για να επισφραγίσω τις παραπάνω απόψεις, θα παραθέσω και τα λόγια απλών ανθρώπων, που έτυχε να συναντήσω σε διάφορες περιστάσεις.

Στο 1961 βρέθηκα στην Καβάλα και αναζητούσα ξενοδοχείο, πηγαίνοντας από το ένα στο άλλο, γιατί όλα ήταν γεμάτα. Εφθασα σ' ένα μικρό ξενοδοχείο, που είχε δωμάτιο για να με δεχθεί. Ο ξενοδόχος ζήτησε την ταυτότητά μου και όταν είδε το επώνυμό μου, με ρώτησε αν έχω σχέση με τον Πρωτοπαπαδάκη που εκτελέστηκε το 1922. Του απάντησα θετικά και μου διηγήθηκε τα παρακάτω:

– Κατάγομαι από ένα μικρό χωριό εδώ κοντά. Το 1922 ήμουν 12 χρονώ. Μια μέρα εκείνον τον Νοέμ-

Μετά την εκτέλεση των ΕΞ1, η Ανακριτική Επιτροπή Επιχειρήσεων Μ. Ασίας συνεχίζει το έργο της για την πλήρη διαλεύκανση των συνθηκών της Καταστροφής. Ο Μαζαράκης γράφει «προς τον κων Αρχηγόν της Επαναστάσεως» (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

βριο πριν βγει η καταδικαστική απόφαση, μάθαμε ότι ήρθαν Κρητικοί χωροφύλακες στο χωριό και πιέζαν τους ανθρώπους να υπογράψουν μια δήλωση, που έλεγε ότι επιθυμούν την καιαδικη σε θάνατο των ΕΞ1. Όλοι υπέγραψαν από φόβο. Όταν έφθασαν στο δικό μας σπίτι, ο πατέρας μου είπε στους χωροφύλακες: «Δεν μπορώ να υπογράψω, γιατί δεν τους ξέρω αυτούς τους ανθρώπους».

Άλλη φορά, πάλι, ήμουν στην Ανω Σύρο (1986). Εκεί μου διηγήθηκε ένας γέροντας άλλη ιστορία, την εξής:

Το 1922 ήμουν στρατιώτης. Με έβαλαν στο εκτελεστικό απόσπασμα που προοριζόταν για την εκτέλεση των ΕΞ1. Όταν δόθηκε το πρόσταγμα «ΠΥΡ», εγώ δεν σημάδεψα τους ΕΞ1, αλλά σήκωσα το όπλο μου πιο πάνω. Μετά την εκτέλεση, όταν όλοι είχαν πέσει νεκροί, πήγα στη σορό του Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη και διαπίστωσα ότι μια σφαίρα τον είχε χτυπήσει στο κεφάλι, με αποτέλεσμα να πεταχθεί έξω ένα κομμάτι από τον εγκέφαλό του. Το πήρα και το πήγα στο σπίτι σαν φυλαχτό, με τη σκέψη: «Αυτός είναι εγκέφαλος του Πρωτοπαπαδάκη». Ο θαυμασμός του γι' «αυτόν τον εγκέφαλο» οφειλόταν γενικά στην ιδιαίτερη ευφροσύνη του, αλλά ιδιαίτερα στο γεγονός ότι βρήκε σαν λύση για την εφαρμογή του νόμου περί αναγκαστικού δανείου με τρόπο δίκαιο και αδιάβλητο, τη μέθοδο της κοπής των χαρτονομισμάτων.

Αν εξετάσουμε τα παραπάνω με κριτικό πνεύμα, αλλά χωρίς κομματική εμπάθεια, θα δούμε ότι εμφανίζονται διάφορες απορίες. Ο Ελ. Βενιζέλος διαβεβαίωσε τη Βουλή, επομένως τον ελληνικό λαό, ότι ούτε ο ίδιος, ούτε οι συνεργάτες του πίστευαν ό-

Ελ. Βενιζέλος: «Ο αδικώτερον τυφεκισθείς ήταν ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, που πλήρωσε μια ανδροπερή πράξη του»

τι κάποιος, έτσι και ένας από τους ΕΞ1 ήταν προδοτής. Χαρακτήρισε, μάλιστα, την εκτέλεση σαν αδικία. Ο Ν. Πλαστήρας εξέφρασε τη μετάνοιά του για το «αμάρτημα» που έκανε.

Μήπως εδώ ταιριάζει η ρήση του Θ. Δηλιγιάννη «Η γραφή εμή. Αλλά και η υπογραφή εμή. Το πνεύμα, όμως, αλλότριον των ημετέρων σκέψεων». Αυτά είχε πει ο Θ. Δηλιγιάννης στον Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη μετά τις εκλογές του 1903, όταν παρ' όλο που είχαν έρθει σε αντίθεση οι δύο πολιτικοί άνδρες, ο Δηλιγιάννης έστειλε συγχαρητήριο γράμμα στον αντιπαλό του για την επιτυχία του στις εκλογές εκείνες. Σε μεταγενέστερη συνάντηση των δύο, σχολιάζοντας το γράμμα του, ο Δηλιγιάννης είχε πει τα παραπάνω λόγια.

Διερωτώμαι, λοιπόν, μήπως και στην εκτέλεση των ΕΞ1, οι υπογραφές των ηγετών των Φιλελευθέρων ήταν «αλλότριες των σκέψεών τους»; Και σε περίπτωση που έτσι έγινε, ποιος ήταν εκείνος που τους υποχρέωσε να υπογράψουν χωρίς να πιστεύουν σ' αυτό που υπέγραψαν; Εχω μάλιστα και τηλεγράφημα που έστειλε από το εξωτερικό ο Ελ. Βενιζέλος, στο οποίο μετά από πολλές παλινδρομήσεις, υποστηρίζει, να εκτελεσθούν μόνον οι πρώην πρωθυπουργοί και στρατηγοί, οπότε θα είχαμε «εκτέλεση των τεσσάρων» ίσως, αντί για εκτέλεση των ΕΞ1. Αναφέρει μάλιστα ότι η εκτέλεση των ΕΞ1 (ή των τεσσάρων ή των πέντε) πρέπει να γίνει για πο-

Μαρμάρινη πλάκα, που εντοιχίστηκε το 1933 απ' το υπουργείο Δικαιοσύνης, με τα ονόματα των εκτελεσθέντων

λιπικούς λόγους. Πουθενά δεν αναφέρει υπόνοιες για προσωπικές εγκληματικές πράξεις. Το τηλεγράφημα αυτό, ήταν σύμφωνο η αλλιότριο προς τις σκέψεις του Βενιζέλου;

Δεν θα επιχειρήσω να απαντήσω στα παραπάνω ερωτήματα. Πιστεύω ότι τα πάθη της εποχής εκείνης δεν έχουν ακόμη περιορισθεί αρκετά, ώστε να μπορεί κανείς να τολμήσει να παρουσιάσει αντικειμενική ερμηνεία των πολιτικών αυτών γεγονότων. Αρκούμαι, λοιπόν, όπως και στα παρακάτω, στην έκφραση των αποριών μου. Κάποια μέρα στο μέλλον, ίσως θα είναι δυνατόν να συζητήσει κανένας με ψυχραιμία τα γεγονότα αυτά.

Η δεύτερη απορία μου είναι η εξής: Ο Ε. Βενιζέλος βλέποντας απ' ενός ότι ο πόλεμος χάνεται και απ' ετέρου την κατακραυγή του λαού εις βάρος της κυβέρνησής του για το γεγονός ότι οι φαντάροι μας σκοτώνονταν χωρίς λόγο στη Μ. Ασία, προκήρυξε εκλογές, με τη βεβαιότητα ότι θα τις έχανε και θα έμενε πλέον στην κυβέρνηση Γούναρη το θλιβερό καθήκον να «βγάλουν τα κάστρα από τη φωτιά».

Το ερώτημα είναι: «γιατί ο Δημήτριος Γούναρης με τους συνεργάτες τους έλαβαν μέρος στις εκλογές αυτές του 1922;» Αν δεν έβαζαν υποψηφιότητα, ο ίδιος και οι βουλευτές του, θα ήταν πάλι νικητής ο Ελ. Βενιζέλος, ο οποίος, τότε θα είχε ο ίδιος το παραπάνω θλιβερό καθήκον. Πρόκειται πράγματι, όπως πολλοί υποστηρίζουν, για πολιτικό σφάλμα του Δ. Γούναρη;

Τέλος, μπορεί κανείς να διερωτηθεί, κατά πόσον η ιδέα του Ελ. Βενιζέλου, να ξεκινήσει τον πόλεμο για την απελευθέρωση της Μ. Ασίας, ήταν πολιτικά ορθή. Ο ιστορικός M.L. Smith περιγράφει τον Βενιζέλο σαν οραματιστή και δραστήριο. Όμως, λέει ο παραπάνω ιστορικός, την πολιτική την «έπαιζε» πε-

ρισσότερο απ' ό,τι την «ασκούσε». Την επιτυχία του πολέμου είχε στηρίξει στην υποστήριξη που θα προσέφεραν οι Αγγλο-Γάλλοι, περισσότερο οι Αγγλοι, σε αντάλλαγμα για τις «διευκολύνσεις» που η Ελλάδα θα τους παραχωρούσε για να μπορούν από τον χώρο μας να ελέγχουν την Ανατολική Μεσόγειο και ιδιαίτερα το Σουέζ. Ο φιλέλληνας ναύαρχος του αγγλικού στόλου Ουίνστον Τσόρτσιλ ευχαρίστως συμφώνησε στο συνοικέσιο αυτό. Όταν όμως παρουσιάσθηκε στο προσκήνιο ο Κεμάλ, ο οποίος προσέφερε περισσότερες «διευκολύνσεις» απ' ό,τι προσέφερε η Ελλάδα, το έντονα φιλελληνικό συναίσθημά του υποχώρησε μπροστά στην υποχρέωσή του να υποστηρίξει τα συμφέροντα της πατρίδας του.

Η αλλαγή εις βάρος της Ελλάδας των απόψεων του Τσόρτσιλ και των υπολοίπων Αγγλων αξιωματικών μάς ενοχλεί. Στην κοινωνία, αν κάποιος αθετήσει τον λόγο του, χαρακτηρίζεται σαν μη ηθικός. Γιατί, λοιπόν, να μην ισχύει το ίδιο και στην πολιτική;

Η απάντηση είναι νομίζω, ότι η πολιτική είναι πόλεμος.

Δεν είναι συναγωνισμός, ανταγωνισμός, συνεργασία κ.λπ. Είναι, επαναλαμβάνω, πόλεμος και μάλιστα σκληρός και αδυσώπητος. Ο πολιτικός, στην ουσία δεν δεσμεύεται από τις υποσχέσεις που έχει δώσει, ούτε από τις συμφωνίες, που τυχόν έχει συνάψει, ούτε από τις συμβάσεις που έχει υπογράψει, ούτε ακόμη από τις αποφάσεις των δικαστηρίων.

Οι παραβάσεις των συμφωνιών και η παράνομη συμπεριφορά των πολιτικών, ονομάζονται «πολιτική βούληση». Σε όλα τα κράτη που προσπαθούν να ζήσουν δημοκρατικά, η πολιτική βούληση, δυστυχώς, αναγνωρίζεται σαν ανώτερη από τον νόμο, την υπόσχεση, κ.λπ.

Και στην περίπτωση της Μικρασιατικής Καταστροφής και της εκτέλεσης των Εξ1, η πολιτική βούληση, μέσα και έξω από την Ελλάδα, προξένησε αυτό το θλιβερό κακό, που ακόμη και σήμερα συγκλονίζει τη χώρα μας. Ας είναι αιωνία η μνήμη των Εξ1, αλλά και όλων εκείνων που έχασαν τη ζωή του σ' αυτή τη συμφορά.

**«Η πολιτική Βούληση»
εντός και εκτός Ελλάδας
προξένησε αυτό το θλιβερό κακό,
που ακόμη και σήμερα συγκλονίζει τη χώρα μας**

«Ήθελε και ο Βενιζέλος εκτελέσεις»

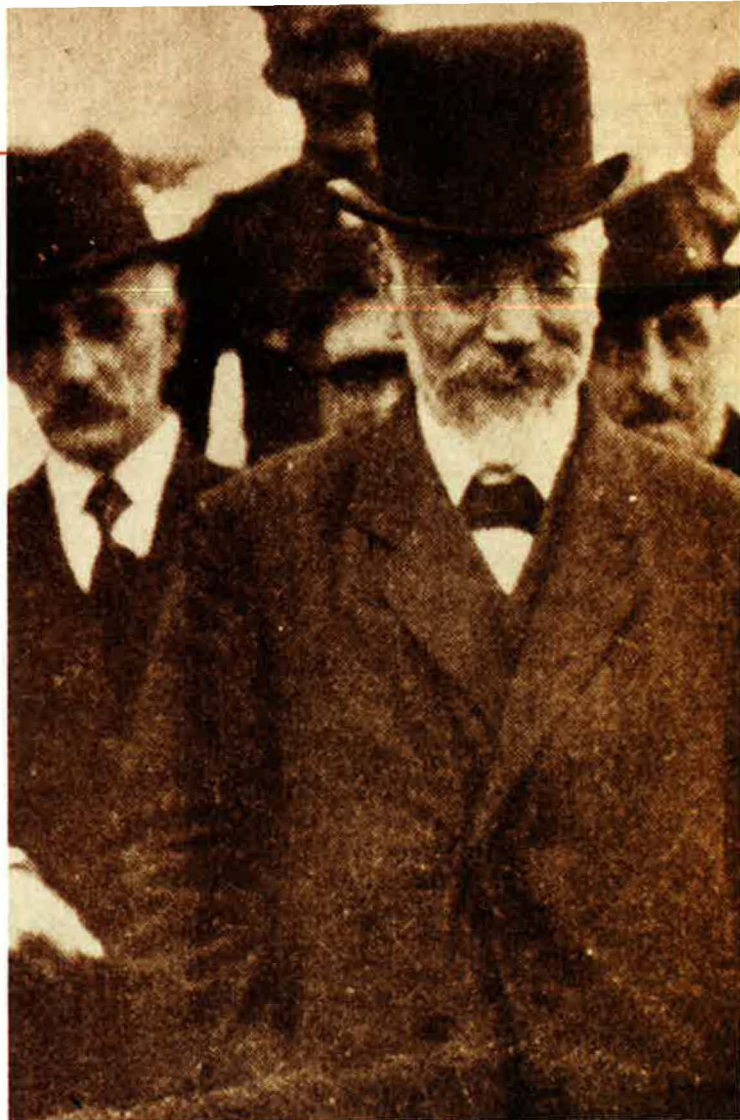
Το απολύτως εμπιστευτικό τηλεγράφημα από το Παρίσι

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΑΛΛΗ,
πρώην πρωθυπουργού

Για τη μικρασιατική εκστρατεία, εκδόθηκε φέτος πολυσέλιδο βιβλίο του Μικ. Λέβελιν Σμιθ, άλλοτε πρέσβη της Μεγάλης Βρετανίας στην Ελλάδα, το οποίο έχει τον τίτλο «Όραμα της Ιωνίας» και αναφέρεται στα γεγονότα της περιόδου 1919-1922. Η αξιολογη αυτή έκδοση μεταφράζεται, αυτόν τον καιρό, στα ελληνικά από την αγγλομαθή φιλόλογο κυρία Κάσδαγλη και θα κυκλοφορήσει το επόμενο έτος.

Πρόκειται για λεπτομερή και αντικειμενική αφήγηση των ιστορικών συμβάντων της εποχής εκείνης, στο πλαίσιο της οποίας (αφήγησης) ο συγγραφέας βρίσκει την ευκαιρία να μνημονεύσει τα επιτεύγματα, καθώς και τα σφάλματα του Ελευθερίου Βενιζέλου, των τότε Βρετανών πολιτικών - ιδιαίτερα του Λόιντ Τζορτζ - τη δολιότητα της σοβιετικής, γαλλικής και ιταλικής πολιτικής (που διευκόλυναν τον Κεμάλ στην ανασυγκρότηση του τουρκικού στρατού), αλλά και τις παραλείψεις και τα λάθη και των ελληνικών κυβερνήσεων που σχηματίσθηκαν μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, την 1η Νοεμβρίου 1920, έως τη μικρασιατική καταστροφή, το Σεπτέμβριο του 1922. Όπως είναι φυσικό, στο βιβλίο του ο Σμιθ αναφέρεται και στις οδυνηρές συνέπειες της εθνικής μας αυτής περιπέτειας, αφιερώνοντας αρκετές σελίδες στην πολύκροτη δίκη και εκτέλεση των έξι Ελλήνων ανώτατων αξιωματούχων - πέντε πολιτικών και του αρχιστρατήγου της ελληνικής στρατιάς στη Μ. Ασία.

Η βέβαιη διαπίστωσή του είναι ότι, κατά την ακροαματική διαδικασία της δίκης αυτής, από κανέ-

Ελευθέριος Βενιζέλος σε φωτογραφία της περιόδου του εθνικού διχασμού

να στοιχείο και με κανέναν τρόπο δεν αποδείχθηκε το εναντίον τους κατηγορητήριο που συντάξε μια ανακριτική επιτροπή με πρόεδρο το στρατηγό Πάγκαλο.

Ο Σμιθ χαρακτηρίζει τον Πάγκαλο «αδίστακτο, που η φιλοδοξία του και το κοινωνικό του υπόβαθρο και όχι τόσο η φιλελεύθερη ιδεολογία του τον είχαν στρέψει προς τον βενιζελισμό. Είχε μείνει τα τελευταία δύο χρόνια στη σκιά (...)ο διορισμός του τώρα ήταν σημάδι ότι οι σκληροί της Επανάστασης έρχονταν στην επιφάνεια, και ότι η αρχική κουβέντα για συμφιλίωση δεν ήταν πιθανό να πάρει σάρκα και οστά». Ετσι, όπως γράφει ο Σμιθ, δεν αποδείχθηκε μεταξύ άλλων ότι οι δικαζόμενοι, εκουσίως και εκ προθέσεως υποστήριξαν την εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων σε ελληνικά μικρασιατικά εδάφη, ούτε ότι εκ προθέσεως παρέδωσαν στον εχθρό πόλεις και οχυρά. Αντίθετα - συμπληρώνει ο Σμιθ - όλοι οι μάρτυρες, ακόμη και εκείνοι που προτάθηκαν από το στρατιωτικό επιτροπο, απέκλεισαν εντελώς κάθε έστω και υπόνοια εσχάτης προδοσίας.

Ο συγγραφέας επισημαίνει, περαιτέρω, ότι οι αβάσιμες αυτές κατηγορίες χρησιμοποιήθηκαν με τον απώτερο σκοπό να αποπλυθεί «η εθνική καταί-

Η εκτέλεση έριξε τη σκοτεινή σκιά της στον πολιτικό βίο των Ελλήνων, που δεν είχαν γνωρίσει τέτοιες βαρβαρότητες

σχόνη που είχε υποστεί ο στρατός από την ήττα του στη Μικρά Ασία· να πτοηθεί και να καταστραφεί η βασιλική αντιβενιζελική παράταξη με την πολιτική δολοφονία των αρχηγών της».

Όσο, για την ευθύνη του Βενιζέλου -που βρισκόταν τότε στο εξωτερικό- στο όλο θέμα, πρέπει να σημειωθεί ότι ο Λίντλεϊ, πρέσβης της Μεγάλης Βρετανίας στην Αθήνα, την εποχή εκείνη, είχε τη γνώμη ότι ο πολιτικός αυτός άνδρας θα μπορούσε -αν το ήθελε- να προλάβει την εκτέλεση.

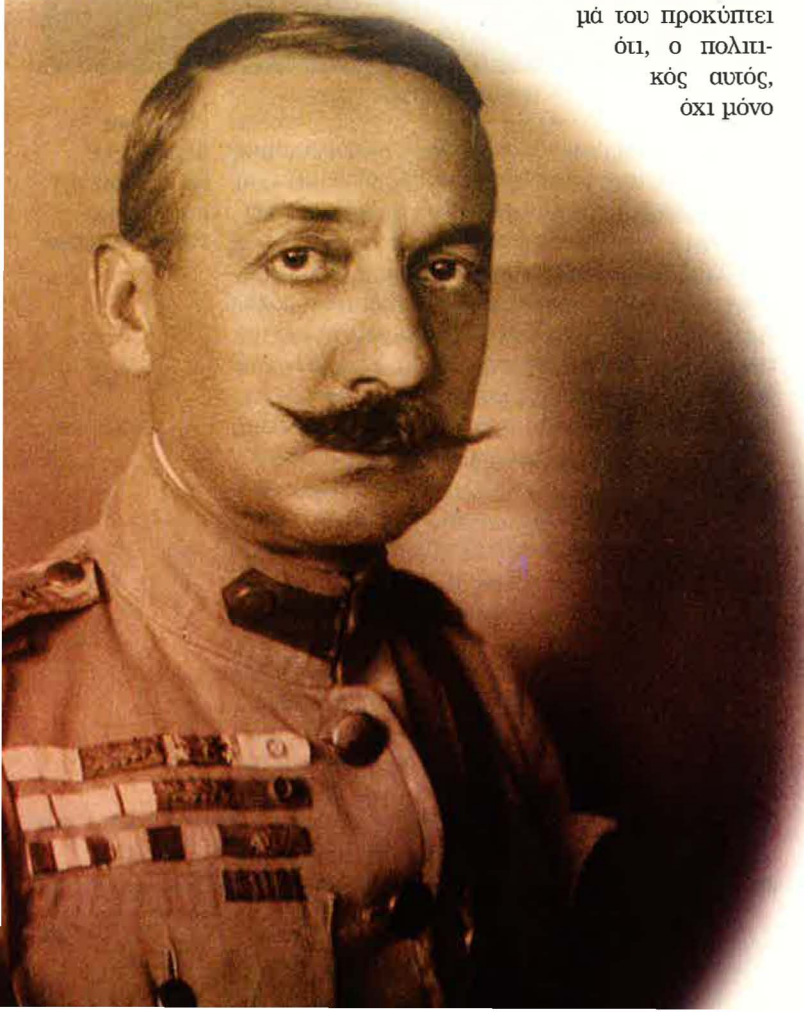
Η άποψη - θέση αυτή του Βρετανού διπλωμάτη ενισχύεται και από όσα φαίνεται να περιέλαβε ο Βενιζέλος σε «Απολύτως εμπιστευτικό» τηλεγράφημά του από το Παρίσι, στις 3/16-XI-1922 προς τον Νικόλαο Πολίτη, τότε υπουργό των Εξωτερικών της κυβερνήσεως Κροκιδά και αργότερα μόνιμο αντιπρόσωπο της Ελλάδος στην Κοινωνία των Εθνών. Πράγματι, τόσο από τη γενική στάση του Βενιζέλου όσο και από το τηλεγράφημά του προκύπτει ότι, ο πολιτικός αυτός, όχι μόνο

δεν έκαμε τίποτε για την αποτροπή των εκτελέσεων, αλλά ήταν μάλλον υπέρ αυτών, αφού κατά την έμμεσα διατυπούμενη στο εν λόγω τηλεγράφημα γνώμη του οι εκτελέσεις θα μπορούσαν να «περιορισθούν εν περιπτώσει καταδίκης εις μόνους διατελέσαντες πρωθυπουργούς και αρχηγούς στρατού...».

Το τηλεγράφημα αυτό -απόσπασμα του οποίου αναφέρει στη σελ. 167 της Ιστορίας του ο **Σ. Μαρκεζίνης**- δεν υπάρχει, βέβαια, κατατεθειμένο στα αρχεία του υπουργείου Εξωτερικών, γιατί, καθώς αποκάλυψε προ ετών ο **Κ. Ηλιάσκος**, γαμβρός του Πολίτη από τη θυγατέρα του, η επιθυμία του Βενιζέλου ήταν να παραμείνει το περιεχόμενό του «Απολύτως εμπιστευτικό». Να αναγνωρισθεί υπό μόνου του Υπουργού», όπως ρητώς αναγραφόταν στο τηλεγράφημα. Ο πρώην νομάρχης και πρώην βουλευτής κ. **Κ. Σερεπίσιος** κατέχει φωτοαντίγραφο της χειρόγραφης μεταφράσεως που έκαμε ο Πολίτης από το τηλεγράφημα του Βενιζέλου στη γαλλική γλώσσα και, όπως μου είπε, προτίθεται να το φέρει ο ίδιος σύντομα στο φως της δημοσιότητας.

Σε αντίθεση με τον Βενιζέλο, ο **Κων. Ζαβιτσιάνος**, διακεκριμένο στέλεχος του κόμματος των Φιλελευθέρων και υπουργός των κυβερνήσεων Βενιζέλου, πρόθυμα προσήλθε ως μάρτυρας στη δίκη και επανειλημμένως αμφισβήτησε το ποινικό ίδιο μέρος του κατηγορητηρίου, αποκλείοντας σε κάθε περίπτωση το στοιχείο του δόλου από τις πράξεις ή παραλείψεις των κατηγορουμένων. Αλλά και ο **Εμμανουήλ Ρέπουλης**, υπαρχηγός τότε του κόμματος των Φιλελευθέρων, που είχε διατελέσει και αντιπρόεδρος της κυβερνήσεως Βενιζέλου, είχε διαφωνήσει με το κατηγορητήριο. Επίσης, ο Γεώργιος Δημητρίου Ράλλης, που αντιπολιτευόταν τους κατηγορουμένους και είχε κληθεί από το Στρατοδικείο ως μάρτυρας κατηγορίας, ήταν και αυτός αντίθετος με τις κατηγορίες για έσχατη προδοσία. Αυτά επισημαίνονται, βέβαια, στο βιβλίο του Σμηθ, προκύπτουν όμως και από τα πρακτικά της δίκης. Εντούτοις, προφανής ήταν η πρόθεση και η επιδίωξη όχι μόνο των πολιτικών αντιπάλων των κατηγορουμένων, αλλά και του επιτρόπου και των μελών του στρατιωτικού δικαστηρίου να καταδικασθούν οι τελευταίοι στην έσχατη των ποινών. Χαρακτηριστικά της διαθέσεως του Πάγκαλου είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα από επιστολή του της 30 Οκτ./ 12 Νοεμβρ. 1922 προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο: «...Ανέλαβον το άχαρο έργον του προέδρου της ανακριτικής επιτροπής που απέστειλα ήδη εις το Επαναστατικόν Στρατοδικείον την πρώτην δόσιν των οκτώ κατηγορουμένων, ων η δίκη αρχίζει αύριον. Κατ' έμην πεποίθησιν θα καταδικασθούν και θα τυφεκισθούν ασφαλώς(...) ε-

Θεόδωρος Πάγκαλος. Με την έκρηξη της Επανάστασης σε Χίο και Μυτιλήνη, εγκαθίσταται στα γραφεία του «Ελεύθερου Βήματος» του Δημ. Λαμπράκη. Από εκεί οργανώνει εκτεταμένες συλλήψεις των αντιβενιζελικών

Ο υπουργός Κοινωνικών Υπηρεσιών της επαναστατικής κυβέρνησης, Απóστολος Δοξιάδης (αριστερά), με τον Γεώργιο Β' (δεξιά) σε εγκαίνια καταυλισμού προσφύγων (Ε.Λ.Ι.Α.)

πείσθην να αναλάβω το έργο της ανακρίσεως υπό ορισμένους όρους, να κατευθύνω δικτατορικώς ου μόνον ταύτην, αλλά και την όλη διαδικασίαν μέχρι και αυτής της εκλογής των προσώπων του Στρατοδικείου» (Σ. Μαρκεζίνης, τόμος Β', σελ. 484 & 485). Χαρακτηριστική εν προκειμένω, είναι η σπουδή με την οποία, μετά την περαίωση της διαδικασίας της δίκης, εκδόθηκε και εκτελέστηκε η απόφαση. Ώρα 10 περίπου το βράδυ τις 14 Νοεμβρίου 1922, οι στρατοδικες αποσύρονται σε διάσκεψη· ώρα 6.30 το πρωί της επομένης, 15 Νοεμβρίου 1922, ο πρόεδρος του Στρατοδικείου, στρατηγός Α. Οθωνάιος, απαγγέλλει την καταδικαστική απόφαση και, στις 11.05 της ίδιας ημέρας, οι καταδικασθέντες είχαν ήδη μεταφερθεί από τις φυλακές στο Γουδί (ορθότερα στο Γουδί), όπου και εκτελέστηκαν 25 περίπου λεπτά αργότερα.

Σχολιάζοντας την εκτέλεση των Εξ1, ο συγγραφέας του βιβλίου «Όραμα της Ιωνίας», υπογράμμισε, μεταξύ άλλων: «Με πιο απλά λόγια, η εκτέλεση των Εξ1 έριξε τη σκοτεινή σκιά της για την επόμενη γενεά στον πολιτικό βίο των Ελλήνων που πρωύτερα δεν είχε γνωρίσει τέτοιες βαρβαρότητες».

Το βιβλίο «Όραμα της Ιωνίας», γραμμένο από έναν άνθρωπο, που είναι γνώστης βέβαια των πραγ-

Τηλεγράφημα Βενιζέλου: Οι εκτελέσεις να περιορισθούν σε διατεθέσαντες πρωθυπουργούς και αρχηγούς Στρατού

μάτων, ξένος όμως όχι μόνο ως προς την υπηκοότητα αλλά και όσον αφορά την ανάμιξή του στα γεγονότα που εξιστορεί, διακρίνεται για τη σοβαρότητα, την εγκυρότητα και την αντικειμενικότητα με την οποία πραγματεύεται το όλο θέμα. Συνιστώ να διαβάσουν το βιβλίο αυτό, όταν κυκλοφορήσει και στην ελληνική γλώσσα, το επόμενο έτος, όχι μόνο οι μελετητές των ιστορικών γεγονότων της εποχής στην οποία αναφέρεται, αλλά προπαντός οι νέοι μας της σύγχρονης γενιάς, οι οποίοι είτε αγνοούν εντελώς τη νεότερη εθνική και πολιτική ιστορία μας είτε την έχουν διαβάσει παραποιημένη ή και διαστρεβλωμένη.

Ένα άλλο, πολύ χρήσιμο βιβλίο για το ίδιο θέμα, είναι «Η δίκη και εκτέλεση των Εξ», που έχει γράψει και εξέδωσε το 1980, ο πρ. Βουλευτής Γεράσιμος Βασιλάτος, ο οποίος είχε παρακολουθήσει ως νεαρός, τότε, δικηγόρος την πολύκροτη δίκη. ■

ΑΝΔΡΙΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ.,
Η Δημοκρατία του Μεσοπολέμου,
Αθήνα 1987

ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ Β.,
Η δίκη των Εξ, (από τα
εστενογραφημένα πρακτικά) :
Θεατρικό έργο σε δύο πράξεις με
έναν πρόλογο και έναν επίλογο,
Αθήνα 1973

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε.,
*Ποιοι οι υπεύθυνοι δια την
μικρασιατική καταστροφήν, Τα
απώτερα αίτια των σημερινών
οικονομικών μας δυσχερειών*,
Αθήνα 1932

ΒΕΡΕΜΗΣ Θ.,
*Οι επεμβάσεις του Στρατού στην
ελληνική πολιτική*, Αθήνα 1977

ΒΙRSTAND Ε. Η., *Η μεγάλη
προδοσία, Ο ρόλος του
Ιμπεριαλισμού στην Μικρασιατική
Καταστροφή και την Συνθήκη της
Λωζάννης*, Κέντρο Αρμενικών
Μελετών κ.χ.

ΒΛΑΧΟΣ Α.,
*Τριάντα μήνες, Αύγουστος 1920-
Ιανουάριος 1923, ομιλία για τα
πενήντα χρόνια από τη
μικρασιατική καταστροφή*,
Θεσσαλονίκη 1973

ΒΟΥΛΑΛΑΣ Κ.,
*Η μικρασιατική εκστρατεία 1919-
1922, Αίτια και αφορμαί της εθνικής
συμφοράς, μεγαλεία και αθλιότητες,
σφάλματα και διαφυγούσαι
ευκαιρείαι*, Αθήνα 1959

ΒΟΥΡΝΑΣ Τ.,
*Η μικρασιατική καταστροφή και το
ξερίζωμα του Ελληνισμού*,
Αθήνα 1987

ΓΕΝΝΗΜΑΤΑΣ Β.,
*Ο στρατός μας οδηγούμενος εις την
ήτταν : Αυθεντικά, επίσημοι,
ιστορικά σημειώσεις
της μικρασιατικής
εκστρατείας*,
Θεσσαλονίκη 1932

ΔΑΦΝΗΣ Γ.,
*Η Ελλάδα μεταξύ δύο
πολέμων, 1923-1940*,
Αθήνα 1974

ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Α.,
«Η κατάρρευση του

*μετώπου και η αποχώρηση του
ελληνικού στρατού από τη Μικρά
Ασία»*, Ιστορία του Ελληνικού
Εθνους, Αθήνα 1978, τόμ. ΙΕ', σσ.
200-233

ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ Β.,
*Η εσωτερική όψη της
Μικρασιατικής Εμπλοκής, Διατί
απέτυχον αι προσπάθειαι μου κατά
το χρονικόν διάστημα 1920-22 προς
αποτροπήν της καταστροφής*,
Αθήνα 1928

*Η Δίκη Των Εξ, τα
εστενογραφημένα πρακτικά, (31
Οκτωβρίου - 15 Νοεμβρίου
1922)*, Αθήνα, α' έκδ. 1931
*Η Μικρασιατική εκστρατεία και
καταστροφή*, Κέντρο Μαρξιστικών
Ερευνών, Επιστημονικό Διήμερο
(1982), Αθήνα 1984

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ.,
*Η μικρασιατική ήττα, Αύγουστος
1922*, Αθήνα 1936

ΚΟΚΚΟΡΗΣ Α.,
Μικρασιατική εκστρατεία,
Αθήνα 1957

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι.,
*Η Μικρασιατική Καταστροφή κατά
τον Αύγουστον του 1922*,
Αθήνα 1934

ΜΑΛΛΑΙΝΟΣ Μ.,
*Η Μικρασιατική Καταστροφή, Τα
παθήματα που δεν γίνονται
μαθήματα*, Αθήνα 1962

ΜΕΤΑΞΑΣ Ι.,
*Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού
και της μικρασιατικής
καταστροφής*, Αθήνα 1935

ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ Κ.,
*Πολεμικά φύλλα από την
Μικρασιατικήν Εκστρατείαν*,
Αθήνα 1923

ΜΟΣΤΡΑΣ Β.,
Η Μικρασιατική επιχείρησις,

Αθήνα 1969

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ Η.,
Η Πρώτη Δημοκρατία, Αθήνα 1960
*Νέον άπλετον φως εις την
μικρασιατικήν καταστροφήν και ο
στρατηγός Λούφας*, Αθήνα 1928

ΠΑΝΤΑΖΗΣ Κ.,
*Συμβολή εις την ιστορίαν της
Μικρασιατικής Εκστρατείας (1919 -
1922)*, Αθήνα κ.χ.

ΠΡΩΤΑΙΟΣ Σ.,
Η μικρασιατική καταστροφή,
Αθήνα 1963

ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ Σ.,
*Η προδοθείσα Ελλάδα : Τα αίτια της
καταστροφής της Μικράς Ασίας και
της Αν. Θράκης επί τη βάσει
επισήμων εγγράφων και
αναμφισβητήτων γεγονότων. Μετ'
επιστολής του συνταγματάρχου κ.
Ν. Πλαστήρα*, Αθήνα 1922

ΡΕΝΤΗΣ Κ.,
*Η Εξωτερική πολιτική της
Ελλάδος μετά την 1η Νοεμβρίου*,
Αθήνα 1922

ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ.,
*Ο ιστορικός διαταγμός του 1922 :
Πώς και διατί ανεστάλη μίαν ώραν
προ της εκκινήσεως η προέλασις
του ελληνικού στρατού εκ Θράκης
και η κατάληψις της
Κων/πόλεως, Μια άγνωστος σελίς
της Μικρασιατικής εκστρατείας*,
Αθήνα 1929

ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ.,
*Η ελληνική εξωτερική πολιτική,
1900-1945*, Αθήνα 1992

ΣΩΤΗΡΙΟΥ Δ.,
*Η Μικρασιατική Καταστροφή και η
στρατηγική του ιμπεριαλισμού
στην Ανατολική Μεσόγειο*,
Αθήνα 1982

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Χ.,
*Η Μικρασιατική
Εκστρατεία και το
ημερολόγιον ενός
οπλίτου,
Μικρασιατικών
Οροπέδιον-
Αλμυρά Ερημος-
Σαγγάριος- Αίτια
της καταστροφής
του Αυγούστου
1922*, Αθήνα 1984

